

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra Obecné antropologie

Bc. Iva-Hedvika Zýková

Doba temna?

Aneb o tom, co dnes v Praze zahraničním turistům z komunismu ukazujeme, o čem jim vyprávíme a co si necháváme pro sebe.

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Mgr. Yasar Abu Ghosh, PhD.**

Praha 2012

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. května 2012

Bc. Iva-Hedvika Zýková

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé práce Mgr. Yasaru Abu Ghoshovi, PhD. Velký dík za pečlivost a cenné připomínky patří také mé konzultantce Mgr. Ditě Limové a rovněž bych ráda poděkovala všem mým informátorům za ochotu, s jakou mi věnovali svůj čas.

Obsah

1. Úvod	8
1. 1. Pozadí výzkumu	8
1. 2. Metody a terén	10
1. 3. Omezení vyplývající z metod výzkumu	12
1. 4. Etické otázky výzkumu	13
1. 5. Cíl a osnova práce	14
2. Turismus a komodifikace kultury	16
2. 1. Únik z každodennosti aneb ještě relativně bezpečná exkurze na “divoký Východ”	16
2. 2. Image místa (města)	19
2. 2. 1. Zlatá stověžatá matička Praha	21
3. Muzeum komunismu aneb na pozvání zubaté Matrjošky	24
3. 1. Plavba v moři artefaktů	24
3. 2. Pohled majitele	34
3. 3. Něco málo z knihy návštěv (nebo taky spor o Lenina a o to, jestli máme radši Němce nebo Rusy)	39
3. 4. Funny pohledy	42
3. 4. 1. Vsuvka Vladimíra Macury: Šťastná budoucnost a ráj a motiv vůdce	44
3. 5. Muzeum čeho?	48
4. Walking communism tour	52
4. 1. V roli průvodce	53
4. 2. Místa paměti	57
4. 2. 1. Václavské náměstí	59
4. 2. 2. Staroměstské náměstí	61

4. 2. 3. Letná	62
4. 2. 4. Národní třída	65
4. 3. Mediální obrazy versus individuální vzpomínky	67
4. 4. Walking communism tour	77
4. 4. 1. “And now we are all bad capitalists”	77
4. 4. 2. O těch lepších stránkách komunismu	83
5. “Vítejte v Železné oponě” aneb co se do Muzea komunismu nevešlo. Propaganda pub.	94
6. Paměť a dějiny	97
6. 1. Sociální a individuální paměť	100
6. 2. Paměť a identita - produkce paměti	102
6. 2. 1. Národní identita	104
6. 3. Sametová revoluce jako “kult nového počátku”?	106
7. Závěr	112
Použitá literatura	115
Internetové zdroje	116
Seznam příloh	117
Příloha č. 1.	118
Příloha č. 2.	119
Příloha č. 3	119

Bibliografický záznam:

Zýková, Iva-Hedvika. 2012. „Doba temna? Aneb o tom, co dnes v Praze zahraničním turistům z komunismu ukazujeme, co jim vyprávíme a co si necháváme pro sebe.” Praha: Univerzita Karlova v Praze, FHS. Vedoucí práce Mgr. Yasar Abu Ghosh PhD. Konzultantka Mgr. Dita Limová.

Anotace

Předkládaná diplomová práce se zabývá způsoby, jakými je v Praze dnes, tedy více než dvacet let po změně režimu, v rámci masového turismu zahraničním turistům prezentováno období komunismu. Je založena na terénním výzkumu, který probíhal v muzeu komunismu, během speciálně na komunismus zaměřených komentovaných prohlídek a, spíše doplňkově, v hospodě Propaganda a na formálních polostrukturovaných i neformálních rozhovorech s průvodci. Práce se zaměřuje zejména na odlišnosti v prezentaci daného tématu u různých generací průvodců, sleduje, jak jejich osobní, nebo naopak nepřímá či zprostředkovaná, zkušenost způsobí reference ovlivňuje. Zkoumá tedy komunismus nejenom jako marketingový produkt turismu, ale prostřednictvím konceptů sociální paměti se snaží poukázat na řadu rozdílných individuálních pamětí, vycházejících z každodenních zkušeností, které při prezentování komunismu doplňují oficiální, ustanovenou - nebo spíše ustanovující se – paměť. Rovněž se pokouší zaznamenat a reflektovat případné úpravy a přeměny sociální paměti a nastínit, čím mohly být motivovány.

Klíčová slova:

Masový turismus; komunismus; sociální paměť; identita; místa paměti.

Annotation:

The presented Diploma thesis deals with the ways in which it is today, more than twenty years after the “Velvet Revolution”, communist period presented to foreign tourists in Prague and in the sector of mass tourism.. It is based on my field research that took place in the Museum of Communism, during the especially on communism oriented guided tours and but rather complementary, in the Propaganda pub and also on the semi-structured formal and informal interviews with guides. The thesis focuses on the differences in the presentation of communism in different generations of guides, it monitors how their personal, or, conversely, indirect or mediated experience affects their references. My work observes communism not only as marketing tourism product, but using the concepts of social memory I try to point to range of different individual memories based on everyday experiences. These small personal histories of everyday life complement established, or rather the one that is still being instituted. The thesis also monitors and reflects some possible adjustments and transformations of social memory and outline what could be the motivation for these changes.

Keywords:

Mass tourism; communism; social memory; identity; places of memory – “les lieux de mémoire”.

1. Úvod

“This country has a dark period in its history. The communism was full of paranoia, spying and violence.” Neboli “Tato země si ve své historii prošla temným obdobím. Komunismus byl plný paranoie, lži a násilí”. Toto je citace úvodních vět letáku jedné pražské cestovní společnosti, nabízející komentovanou procházku Prahou, zaměřenou na období komunismu. A jde o prohlídku frekventovanou a mezi turisty vyhledávanou. Je však verze o další “době temna” tou jedinou, která je turistům předkládána? Existují další obrazy (pochopitelně vždy z podstaty masového turismu do určité míry zjednodušené a zkratkovité) této doby, se kterými se běžný turista dnes v Praze může setkat? Promítají se do prezentací případné osobní vzpomínky, nebo je individuální paměť něčím, co zůstává před turisty skryto? Hledat odpovědi na tyto a některé další otázky, jsem se do terénu – pražských ulic – (nejen) mezi své kolegy průvodce vydala na podzim roku 2010.

1.1. Pozadí výzkumu

Jako průvodkyně po Praze, zaměřující se na frankofonní klientelu, pracuji již čtyři roky a od samého počátku jsem měla možnost pozorovat, že naše nedávná historie je pro řadu zahraničních – zejména těch “západních” - turistů jedním z atraktivních témat. Nedávnou historií můžeme rozumět zejména období po druhé světové válce, a tedy, od roku 1948, vlády komunistické strany, přestože právě v tomto kontextu bývá nezbytností osvětlit i události dřívější, tedy v podstatě jít ke vzniku samostatného Československa. Zájem turistů se nevztahuje pouze (byť většinou v první řadě) k významným událostem a postavám tohoto období, ale velký interes jsem zaznamenala také ve vztahu ke každodennosti, ke snaze představit si, co to pro běžného člověka obnášelo žít za komunismu. Uvědomila jsem si, že jasně, konzistentně a samozřejmě v rámci možností i stručně přiblížit toto téma, je obtížný úkol. Začalo mě zajímat, jak se s ním vypořádávají jiní průvodci, jaké jsou možnosti reakce a co se v nich odráží. Jakými způsoby na otázky tohoto typu odpovídáme? A proč právě těmito? Jakou roli

v našich odpovědích hraje naše přímá, či nepřímá zkušenost s tímto obdobím? Do jaké míry odpovídáme podle toho, co si opravdu myslíme a do jaké vycházíme vstříc očekávání turistů (neboli, řečeno s Goffmanem, reagujeme tak, jak si žádá tradice naší skupiny [Goffman 1999])? A jakou roli v našich odpovědích hraje snaha podpořit určitý náš zidealizovaný autoportrét? Mimo jiné i tyto otázky se staly základem pro předkládanou práci. Zároveň se mi také zdálo velmi lákavé propojení antropologie turismu¹ s tématem paměti.

Jak již bylo z předcházejících řádků patrné, rozhodla jsem se zaměřit na to, jakým způsobem je dnes v hlavním městě (coby z celé republiky nejfrekventovanější destinaci zahraničních turistů) běžnému zahraničnímu návštěvníkovi komunismus prezentován, potažmo hledat odpovědi na otázku, proč právě tímto. Svou pozornost jsem tedy obrátila na ty “produkty”, které se k běžnému turistovi, jenž se rozhodne o toto téma zajímat, nejspíše dostanou – tedy ty, které nalezneme ve svém knižním průvodci, na které jej odkáže v turistických informacích, nebo ty, které mu naservíruje internetový vyhledavač. Z tohoto důvodu zůstaly stranou některé další projekty (ať již soukromé, či státní) zaměřující se na přiblížení tohoto období, či některého jeho dílčího aspektu (a tématicky tak odpovídajících předmětu mého výzkumu), mou cílovou skupinu však výrazněji nezasahující. Mezi takové patří třeba Národní památník na Vítkově, o kterém se turisté mohou dozvědět z knižních průvodců a kde je expozice opatřena i komentáři v angličtině, nicméně je situován mimo hlavní turistické trasy, což se negativně odráží na jeho návštěvnosti. Dalším příkladem je expozice ve věži kostela sv. Mikuláše na Malé Straně věnovaná působení STB, která leží sice v samém turistickém centru, nicméně v tomto případě převládá na straně turistů spíše chuť navštívit interiér kostela, nežli vystoupat na jeho věž².

Na základě takto definovaných kritérií, tedy:

-
- 1 Antropologii turismu rozumím jako vědnímu oboru chápajícímu turismus jako důležitý sociální fenomén, který se vyskytuje ve většině (ne-li všech) lidských společnostech a jenž zprostředkovává setkání tváří v tvář lidí různých kulturních pozadí a snažícímu se postihnout vliv a dopady tohoto působení.
 - 2 Interiér kostela a věž jsou spravovány odlišnými institucemi, je tedy zapotřebí zaplatit do obou částí objektu vstupné zvlášť. Nenápadný postranní vstup na věž vyší návštěvnosti také “nenahrává”.

I. zacílení (i) na zahraniční turisty, kdy se komentáře a vysvětlení produktu odehrávají v cizím, především anglickém jazyce;

II. dobrá "viditelnost" produktu z pohledu běžného zahraničního turisty (tedy jeho propagace prostřednictvím knižních průvodců, internetu, letáků v informačních centrech);

III. dobrá dostupnost produktu, tedy jeho umístění do "hlavní turistické zóny"

- jsem se zaměřila na dvě příznačné lokality, které těží z komunistické minulosti: na Muzeum komunismu a na jeden typ komentovaných prohlídkových tras – tzv. communism walking tour. Určitou pozornost jsem věnovala také hospodě Propaganda, místu od předchozích jmenovaných poněkud odlišného charakteru ve smyslu, že se o tomto podniku turisté sice nedozví přímo z výše uvedených zdrojů (internetu, knižních průvodců, ...), nicméně je na něj ve shodě odkazováno jak Muzeem komunismu, tak v rámci komentovaných prohlídek a tvoří tak pomyslnou spojnici mezi oběma.

1.2. Metody a terén

Jak jsem již uvedla, průvodcování se sama věnuji čtyři roky. Data pro svůj kvalitativní výzkum jsem ale začala pozvolna shromažďovat od podzimu roku 2010. Praha byla ve věci určení terénu jasnou volbou, neboť právě sem směřuje ze všech regionů České republiky zdaleka nejvíce – 48 % - zahraničních návštěvníků a právě do Prahy se koncentrují všemožná turistická "lákadla" a "atrakce", a tak je právě zde nabídka nejrůznějších programů zacílených na turisty téměř nepřehledná³.

V poslední době vznikla, byť zejména mimo Prahu, i řada nových projektů spjatých s tématem komunismu, jako například Muzeum železné opony ve Valticích, Rozvadově, či Loučovicích u Vyššího Brodu. Zajímavé je, že všechny jmenované jsou

3 Přestože má samozřejmě Praha řadu muzejních a galerijních sbírek vysoké kvality, rozmohla se, zejména v historickém centru a během posledních let, mezi obchodníky praxe zakládat rozličná tak zvaná muzea, ve skutečnosti však spíše pouťové atrakce, snažící si označením "muzeum" jen neprávem zvýšit prestiž. V ulicích pražského centra tak můžeme narazit například na Muzeum Erotiky, Muzeum Leonarda da Vinciho, Muzeum Belgické čokolády, Muzeum Ruského umění či Muzeum KGB.

čistě soukromými projekty (třebaže Muzeum železné opony v Rozvadově, které mělo být původně vybudované v šumavské Kvildě, bylo velkým projektem s mezinárodním přesahem a plánovaným rozpočtem až sto milionů korun, nad nímž převzal záštitu předseda Evropského parlamentu Jerzy Buzek. K jeho realizaci nakonec nedošlo, resp. došlo ve výrazně zredukované podobě a na jiném místě, údajně kvůli neshodám na pozemcích a “antipatii iniciátorů⁴ a místních politiků”).

Data, která mi sloužila jako podklad k analýze, jsem získávala dvojitým způsobem. Prvním bylo zúčastněné pozorování odehrávající se dílem během jednotlivých walking tour, dílem v muzeu komunismu a dílem ve spíše doplňujícím třetím “subterénu”- pražské hospodě Propaganda. Hlavní výhodou zúčastněného pozorování je zejména možnost být přítomen dění v sociální situaci, v níž se předmět výzkumu projevuje, a tím i možnost navázat s pozorovanými osobní vztah [Hendel 2008]. Tento přístup, neboli pohled zblízka [Hann 2002], byl nejnosnější zejména v případě komentovaných pěších prohlídek. Přítomnost a participace na nich mi umožnily sledovat nejen to, jak přímo a nezprostředkovaně ten který průvodce o tématu referuje, na co klade důraz a čemu naopak tak velikou významnost nepřisuzuje, ale také to, jakým způsobem a na co reagují turisté – co je zajímavá více a co méně, co jim je srozumitelné a co nejasné. Účast na těchto prohlídkách mi tedy umožnila sledovat vzájemnou interakci průvodce a turistů. Zjistila jsem tak, jakými informacemi může být turista na takovýto akcích vybavován a jaký obraz o daném období je mu průvodcem podáván.

Druhým a velmi důležitým zdrojem informací mi byly rozhovory, a to jak formální – polo-strukturované a často opakované-, tak neformální s průvodci, případně, byla-li možnost, s organizátory a iniciátory jednotlivých projektů. Snažila jsem se samozřejmě zaznamenat i názory a reakce turistů, ale z důvodů, které uvedu v následující podkapitole, byla má pozornost směřována spíše na stranu prezentujících, než recipientů. Pokud jde o věkové složení informátorů-průvodců, snažila jsem se, aby bylo co možná nejpestřejší, tedy, aby zahrnovalo jak ty, kteří období komunismu zažili coby dospělí či dospívající a jako tací jej plně vnímali, tak ty, kteří byli dětmi a třebaže

4 Nadace Železné opony.

nějaké vzpomínky na danou dobu mají, jsou úměrně k jejich tehdejšímu věku omezené, tak i s průvodci, kteří se narodili až po listopadu 89. Je totiž zřejmé, že právě tento faktor nepochybně nějakým způsobem ovlivňuje to, jak dotyčný o tématu referuje, přičemž lze předpokládat, že největší rozdílnosti se budou týkat popisu každodennosti.

Partnery k rozhovorům jsem získávala jednak přímým kontaktem lidí ze svého bezprostředního okolí, jednak tzv. “metodou sněhové koule⁵” a dále pak prostřednictvím oslovovacího e-mailu zasílaného těm průvodcům, o nichž jsem zjistila, že se věnují, či věnovali, přímo “communist walking tour” a jejichž kontakt byl na internetu veřejně přístupný. Celkem jsem vedla formální rozhovory s třinácti informátory. Nejmladšímu bylo dvacet jedna let, nejstaršímu šedesát let.

1.3. Omezení vyplývající z metod výzkumu

Zřejmě na první pohled nejmarkantnějším potencionálním úskalím výzkumu se může jevit nesourodost obou skupin hlavních protagonistů – jak turistů, kteří mají různé povědomí o české (československé) historii a kultuře, tak průvodců, které na první pohled spojuje pouze profese. V případě druhých jmenovaných zde ale figuruje několik, a pro moji práci tak, jak byla nadefinována, i dosti podstatných, společných rysů. V první řadě samozřejmě (a ze strany průvodců často i artikulovaný) zájem o historii a dále také, vzhledem k otázkám, se kterými se pravidelně setkávají, nutnost vlastní reflexe (nedávné) historie a vytvoření si základního způsobu, jakým o dané době budou referovat. Na druhou stranu musím přiznat, že můj výběr průvodců byl samozřejmě do určité míry selektivní. S odstupem času vidím, že zejména pokud šlo o průvodce, které jsem osobně znala, vybírala jsem mezi nimi často takové, u kterých jsem předpokládala zajímavé výpovědi.

U turistů se pak spíše než zmiňované rozdílné povědomí (jelikož tyto odlišnosti se ve svém důsledku neukázaly až tak veliké – i v případě těch lépe informovaných se jejich znalosti týkaly povětšinou nejzákladnějších událostí a nejznámějších osobností, daleko méně už však souvislostí, širšího kontextu, či dokonce každodenního života)

5 Metoda, kdy původní informátor navede výzkumníka k dalším/u členovi/ům cílové skupiny.

projevila jako překážka k zjištění relevantních informací spíše skutečnost, že své znalosti, názory, či zkrátka jen představy o tehdejší situaci a o tom, co se v Československu dělo, příliš neventilovali a daleko častěji volili pasivní a naslouchací přístup (tedy položením otázky otevřeli téma, ale sami se k němu příliš nevyjadřovali), kterým chtěli zjistit, co jim průvodce o daném tématu sám spontánně řekne. Zároveň zde byl jistý ostych či obava z toho, říci něco nevhodného, čím by se mohli “hostitele” dotknout. Tato obava je do určité míry provokována, či přiživována, knižními průvodci, které často zmiňují nechuť Čechů se o tomto tématu bavit, někdy se dokonce mluví o pomyslném “tabu”. Jak se ještě pokusím ukázat níže, domnívám se, že daleko častěji se ze strany Čechů jedná spíše o pocit nemožnosti srozumitelně přiblížit západním turistům natolik “jinou realitu”. Právě z těchto důvodů jsem se, v rozporu s úplně prvotními záměry, rozhodla percepci turistů vnímat spíše jako doplňkovou a pozornost směřovat více na způsoby prezentace daného tématu ze strany průvodců.

1.4. Etické otázky výzkumu

Základní otázkou z pohledu etiky výzkumu, kterou jsem musela před započítím bádání vyřešit bylo, zda prozradit svou identitu výzkumníka. A vzhledem k výše zmiňovanému statusu insidera se k tomuto problému přidružila ještě otázka prozrazení identity průvodce. Rozhodla jsem se oboje většině zúčastněných odhalit - tedy s předmětem výzkumu jsem od samého počátku poměrně detailně seznámila jak své informátory, od nichž jsem obdržela poučený souhlas, který je součástí nahrávky rozhovoru, tak i kontaktní osoby v jednotlivých cestovních kancelářích. Již podstatně méně často, či spíš výjimečně, jsem informovala (a to téměř výhradně v případech, kdy jsem se s někým opravdu více “zapovídala”) i turisty, kteří se účastnili jednotlivých walking tour, do nichž jsem se “infiltovala”. Se skutečností, že mám s průvodcovskou činností své osobní zkušenosti, jsem pak seznámila všechny informátory, ovšem někdy až v průběhu rozhovoru a pro stejný postup jsem se rozhodla i v případě kontaktních osob z cestovních kanceláří či jiných zúčastněných osob (ředitelka Muzea komunismu,...). Turistům jsem pak svou identitu průvodce prozrazovala zcela

výjimečně.

Amanda Stronza tvrdí, že *“Antropologové a turisté mají hodně společného: objevují cizí kultury, v nichž mají status outsiderů.”* [Stronza 2001: 261] Na tom je nepochybně mnoho pravdy, nicméně v mém případě tento výrok, nebo alespoň jeho druhá část, tak docela neplatí. Po celou dobu jsem se pohybovala v terénu mě vcelku blízkém a známém. Samozřejmě, že skutečnost, že jsem de facto insider, tedy průvodkyně, která v rámci své práce zkoumá kromě jiného i to, jak komunismus prezentují její kolegové, má své výhody a stejně tak nesporně i negativa. Za jednoznačnou výhodu pokládám fakt, že se s řadou průvodců, kteří byli pro potřeby mé práce využitelní a kteří mi skutečně poskytli velmi cenné informace, znám osobně, a z toho důvodu si dovoluji tvrdit, že ke mě byli velmi otevření. Z počátku jsem se rovněž domnívala, že mi má profese umožní snazší vstup do terénu, což se ovšem ve výsledku ne zcela, resp. ne vždy, potvrdilo.

V některých případech to bylo, domnívám se, skutečně vnímáno jako potvrzení zájmu o danou sféru, navíc tato skutečnost předpokládala určité zasvěcení a orientaci v tématu, hodnocené rovněž pozitivně, což mohlo přispět k větší spontánnosti.

Na druhou stranu v jiných případech provokovalo odhalení mé průvodcovské identity podezření z “průmyslové špionáže”, neboli ze snahy o ukradení know-how (opětovně s odkazem na výše zmiňovaného Goffmana [Goffman 1999], byla jsem vnímána jako “falešný hráč”). A to bohužel i přes opakované vysvětlování k čemu mají data sloužit a ujišťování o tom, že budou použita výhradně k účelům této práce.

Veškerá data ve výsledné studii použitá jsou anonymizovaná a zavazují se s nimi nakládat v souladu se zákonem č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů.

1.5. Cíl a osnova práce

Před započítím výzkumu mi ve vztahu k nějaké oficiální ucelené podobě prezentace komunismu bylo známé pouze Muzeum komunismu, které jsem ovšem do té doby (tak, jako zřejmě většina Pražanů) nenavštívila. Jak jsem již zmiňovala, zaregistrovala jsem ze strany turistů velký zájem o tuto novodobou etapu dějin, na jejíž

dílčí momenty – zejména invazi vojsk Varšavské smlouvy, již ovšem velmi často mylně označují jako Pražské jaro - si někteří, coby často vzdálení pozorovatelé (a fanoušci: “My jsme vám tehdy tak fandili!”), pamatují. Zájem jde ovšem často ruku v ruce s relativně malým povědomím o tom, “co se dělo předtím a pak”, proč a jak se tyto události promítaly do každodenního života tehdejšího člověka a jakým způsobem jej ovlivňovaly. Tato skutečnost pak logicky klade na průvodce větší nároky, činí jejich výklad těžším. Obtížnost srozumitelného a přesvědčivého zodpovězení otázek zaměřených na toto období samozřejmě ještě výrazněji stoupá v případě někoho, kdo danou dobu vůbec nezažil, případně ji nebyl vzhledem k nízkému věku schopen řádně vnímat. Proto jednou z věcí, na které jsem se v tomto kontextu v rámci výzkumu zaměřila, byla snaha zjistit, jak se doba, “do které se narodili”, odráží v tom, jakým způsobem průvodci o komunismu referují. Z tohoto důvodu jsem se také snažila o co největší věkovou pestrost výzkumného vzorku průvodců tak, aby zahrnoval jak jedince, kteří v období komunismu prožili polovinu a více svého života, tak jedince, kteří byli v době jeho pádu dětmi i ty, kteří již od počátku vyrůstali v demokratickém režimu.

Skutečností, že se v předkládané práci určitým způsobem prolíná antropologie turismu s tématem paměti, odpovídá i její členění. Nejprve se věnuji vývoji vnímání turismu jako antropologického tématu [Urry 1990; Baumann 2002, Stronza 2001], komodifikaci kultury [Judd 1999; Fainstein 1999] a způsobům zacházení s místy [Augé 1992], která jsou do turistického průmyslu začleňována. Následují tři kapitoly věnující se postupně výše zmiňovaným vybraným příkladům určité prezentace období komunismu, a sice Muzeu komunismu, walking tours a hospodě Propaganda a poslední kapitola se zabývá tématem paměti – jakým způsobem ji vytváříme a uchováváme, jaký je její vztah k historii [Nora 1996], či jaká je relace mezi tzv. individuální a kolektivní pamětí [Halbwach 1992; Kansteiner 2002; Megill 1998; Connerton 1989; Mayer 2009]. Na závěr se pokouším zachytit některé aspekty tohoto ustanovování paměti (individuální i sociální) tak, jak vyvstaly ve způsobech a formách prezentace období komunismu, na které jsem se ve svém výzkumu zaměřila.

2. Turismus a komodifikace kultury

“Turista je jako antropolog z minulého století mezi domorodci: pozoruje obyčeje, které ho občas pobuřují, ale vždycky udivují.” [Bauman 2002:51]

2.1. Únik z každodennosti aneb ještě relativně bezpečná exkurze na “divoký exotický Východ”

Lidé, ať již ve skupinách nebo jednotlivě, cestovali odpradáвна. Do cizích zemí se podnikaly vojenské výpravy, kupci putovali za obchodem, věřící navštívit posvátná místa, tovaryši motivováni snahou dokonale ovládnout své řemeslo, evropští šlechtici šestnáctého století podnikali své Grand tour v souladu s bontonem tehdejší doby, ... Nikdo z nich však nebyl turistou. Řečeno se Zygmuntem Baumanem, turista je postava moderní. [Bauman 2002]

Jednou z hlavních a základních motivací turisty je uniknout alespoň na chvíli z koloběhu každodennosti. Opustit (vždy ovšem pouze dočasně) svou práci, domov i činnosti, rituály a starosti, které se k všednímu provozu pojí. To, co turista na svých cestách vyhledává, jsou: *“... dojmy a povídání o dojmech - to je jediná kořist, s níž se vrací a jediná, na níž mu také záleží”* [Bauman 2002:50]. Nové dojmy a nové zkušenosti mu tak může zprostředkovat pouze jinakost – jinak vypadající lidé s jinými zvyky a historickou zkušeností, odlišná krajina a architektura. K utřídění těchto zážitků mu ale zároveň neslouží nic jiného, než právě domov, který opustil - je jakýmsi referenčním bodem, který mu slouží k hodnocení zážitků. Bodem, od něhož se chce turista vzdálit, aby se do něj mohl, obohacen novými zážitky, zase navrátit. Turismus v této podobě – tj. chápaný jako placená dovolená – se ve větším měřítku objevuje v 19. století a souvisí zejména s rozvojem průmyslu a k němu se vážící rostoucí kupní síle střední třídy.

Podle J. Urryho se v okamžiku, kdy “vyjedeme ven”, mění i náš celkový pohled na okolí – města, krajiny, věci a lidi, jež nás obklopují, sledujeme se soustředěným zájmem a mnohem větším citem pro detail, než v případě, kdy jde o běžné “kulisy”

našeho života. [Urry 1990] Místa, ke kterým chce turista při svých cestách směřovat pozornost, jsou vybírána na základě denního snění a fantazie. Tato předjímaná očekávání jsou vytvářena pomocí řady ne-turistických praxí, jako např. filmů, televizních pořadů a zpráv, literatury, tisku, apod. Zároveň je “turistický pohled” vytvářen pomocí znaků – turisté hledají na daných místech znaky typického italského chování, tradičních anglických hospod, nebo, v případě České republiky a ve vztahu k tématu práce, například stopy po “typické komunistické architektuře”⁶. Pro tento druh pohledu zavádí J. Urry označení “tourist gaze”. [Urry 1990] Objekty, které upoutávají turistovu pozornost, nejsou stabilní, ale naopak se proměňují, zanikají a objevují se nové, přičemž těmi, kdo nové objekty turistického pohledu vytvářejí, nejsou jen turisté sami, ale také (a možná zejména) odborníci přes turismus. Právě ti často určují, co je “v kurzu”, a tím ovlivňují vkus a tužby turistů. [Judd; Fainstein 1999] Zároveň ale musejí samozřejmě reagovat na přání a požadavky turistů, vycházet vstříc jejich očekávání, snažit se, aby to které místo, ta která krajina, byla hodna další návštěvy. Přání či tužby turistů se tak v masovém turismu stávají obdobnou komoditou, jako jakékoliv jiné materiální zboží (suvenýry, jídlo, apod.). Stejně je tomu i s kulturou. Komodifikace kultury představuje jeden ze sociálních a kulturních dopadů turismu. V reálu se projevuje například tím, že se různé tradiční a folklórní zvyky či slavnosti otevírají a zpřístupňují turistům, a právě v důsledku toho se stávají standardně obchodovatelnými. [Stronza 2001] V tomto kontextu vyvstává otázka, zda v momentě, kdy je kultura komodifikována, neztrácí pro místní obyvatele význam. Většina badatelů se kloní spíše k názoru, že těmi, kdo mají moc formovat podobu setkání, jsou spíše turisté, kteří na místní populaci a její kulturu a zvyky aplikují stereotypní, z často přehánějících knižních průvodců získaný pohled, který místní obyvatelé, z vícero důvodů (snaha uspokojit představy turistů za účelem přilákání jejich většího množství; v případě pozitivních stereotypů jednoduše polichocené neodolání jejich bezvýhradného odsouhlasení⁷), přijímají. Tato vzájemná hra na “typické domorodce” však nemusí být

6 Vůle po jejich nalezení je někdy natolik silná, že jsou “typické komunistické budovy” odhalovány ve funkcionalistických stavbách 20. let, nebo např. v budově Městské knihovny na Mariánském náměstí z let třicátých.

7 Př. Češi jako “kulturní národ”, pro který je kultura něčím bytostně důležitým.

vždy nutně negativní. V některých případech není důsledkem vyprázdnění tradic a “fraškovitost” zvyků, ale jejich skutečné obnovení a oživení zájmu o ně ze strany místních obyvatel. Existují ale i názory opačné, tedy takové, které připisují domorodým obyvatelům daleko aktivnější úlohu – Evans-Pritchard na příkladu nativních Indiánů ukázal, jak je možné si za použití etnicky zaměřeného humoru s turisty pohrávat, úmyslně přehánět stereotypy, účelově vynalézat tradice pro turisty, zkrátka aktivně ovlivňovat vlastní prezentaci při plném zachování schopnosti rozlišovat, co je hrané a co skutečné.

Jedním z těchto v českém kontextu relativně nových objektů potencionálního zájmu ze strany turistů je právě i komunismus – a to nejenom komunismus vnímaný z historicko-politické perspektivy, tedy prostřednictvím postav, které zde v té které době figurovaly, a událostí, jenž se zde odehrávaly, ale i komunismus ve vztahu k tehdejší každodennosti. Pro turisty je lákavé mít možnost vidět určité běžné aspekty sociálního života vsazené do neobvyklých kontextů. A tak je například pro turisty z tzv. západních zemí zajímavé dozvědět se, jak vypadal všední, každodenní život běžné české (československé) rodiny v době komunismu. V čem se lišil od toho jejich? Zkrátka: “Co to pro obyčejného člověka znamenalo žít v komunismu”? Jednoduše zformulovaná otázka, podstatně složitější odpověď. Nicméně právě proto, že zkušenost s komunismem je v očích západních turistů exotizujícím, a tudíž zájem vzbuzujícím prvkem, je tato otázka v rámci i jen obecně zaměřených “walking tour” jednou z velmi frekventovaných. Neujmout se jí (a samozřejmě i řady jiných, obdobných, ke komunismu se vážících otázek), by samozřejmě znamenalo nechat zet v turismu prázdnou ekonomickou díru. A právě snaha zachytit způsoby, jakými ji obrazně řečeno zaplňujeme, je (jak již bylo uvedeno výše) předmětem této práce. Čím ji tedy zaplňujeme? Jakými způsoby na ni odpovídáme? A proč právě těmito? Do jaké míry odpovídáme podle toho, co si opravdu myslíme, do jaké míry vycházíme vstříc očekávání turistů (tedy hrajeme vzájemnou hru na typické domorodce)? To je řada z dalších otázek, na které jsem se snažila během svého výzkumu hledat odpovědi.

Pro mnoho turistů, zejména prvo-návštěvníků, samozřejmě, je Česká republika s celou svou historií zcela neprobádaným terénem, v myšlenkách často situovaným

daleko více na východ, a to nejen geograficky, ale i kulturně – např. mnozí z francouzských turistů, které jsem prováděla, se domnívali, že převažující církví je u nás církev ortodoxní. Na (z české strany poměrně ostentativně používané) označení “střední Evropa” pak obvykle reagují více či méně zdařile maskovaným překvapeným výrazem. Často také panuje všeobecný údiv nad tím, že je zde z komerčního úhlu pohledu možné nalézt identické výdobytky jako na Západě a nad celkovou životní úrovní obecně. Zároveň je ale za tímto překvapením patrný původní pocit, či předpoklad, že výlet do České republiky je vlastně takovou malou, relativně bezpečnou, dobrodružnou výpravou na exotický východ. Na základně analýzy vlastních rekcí i výpovědí mých informátorů se domnívám, že právě v takovýchto situacích se často zmiňuje, a tím i přibližuje komunismus, a sice jako doba protikladná k té dnešní – dnes již máme ty a ty obchody, dnes již máme opravené domy, ale to vše je otázka období od tzv. Sametové revoluce, které je tím vnímána jako jednoznačný a absolutní bod zlomu.

2. 2. Image místa (města)

Města (případně obecně místa), která se pokoušejí postavit svou ekonomiku na turismu, musejí samy sebe projektovat jako snové krajiny vizuální spotřeby – lidé, kteří je navštěvují, očekávají, že se setkají s těmi památkami a s tou kulturou, která utváří esenci daného města. [Judd; Fainstein 1999] K řadě míst máme pocit jisté familiárnosti, a to přesto, že jsme je nikdy osobně nenavštívili – poznáváme je ale prostřednictvím (až emblematických) fotografií a obrazů, případně nám je evokují určitá slova, rčení, apod. Náš vztah k těmto místům je tudíž také zprostředkovaný. Podle Marca Augé jsou dokonce místa, která existují právě a jedině prostřednictvím slov, jež je evokují. [Augé 1992] Takováto slova nepoukazují na rozpor mezi reálným každodenním životem a ztracenou legendou či mýtem, ani neprohlubují vzdálenost mezi oběma, ale naopak, samotnou představu vyvolávají, vytvářejí daný mýtus a zároveň to celé uvádí v běžnou praxi. Míru a úroveň zprostředkovanosti v našem každodenním životě Augé ilustruje na příkladu cestování autem po dálnici, které poskytuje člověku

naprosto jiný kontakt s okolní krajinou než silnice první či druhé třídy. Rozdíl přirovnává k přechodu od záběrů komorního filmu k širokým horizontům westernu. A zde na sebe zástupnou úlohu k seznámení se se zajímavými místy v okolí berou texty rozetuté po celé délce cesty, označující krajinu a představující její utajené skvosty. Už tedy není zapotřebí projíždět městy samotnými, stačí pouze sledovat informační cedule, které označují jednotlivá významná místa a uvádějí k nim i ty nejzásadnější informace. Paradoxně tedy dálnice ze své podstaty zajímavá místa a památky mívá, zároveň je ale komentují. Jsou i ideálními představiteli toho, co Augé nazývá ne-místa, *non-lieux*. Těm je obecně, v protikladu k místům, vlastní určitá sterilita, anonymita a krátkodobost jejich užití – jsou určena spíše k pouhému procházení jimi, než k tomu, aby se v nich dlouhodobě setrvalo. Charakterizuje je také výše zmiňovaná zprostředkovanost – na ne-místech se často jedná o něčem nebo za nějakým cílem děje prostřednictvím něčeho (např. textu) či někoho. Místa s výše zmíněným charakterem (anonymní, unifikovaná, neosobní, atd.) zároveň tento charakter přenášejí na jedince, kteří se v nich pohybují – *non-lieux* – „ne-místa“ vytvářejí v určitém smyslu „průměrného“, standardizovaného člověka. Přestože Augé o „ne-místech“ mluví jako o typickém produktu dnešní doby, kterou označuje jako „surmodernité“, zatímco „místa“ přiřazuje k modernitě, neznamená to, že by se v té které době jedno, či druhé vyskytovalo ve své čisté a úplné podobě. Jsou sice polaritami, ale takovými, které se vzájemně dotýkají a ovlivňují – místo nikdy úplně nevymizí a ne-místo se nikdy zcela nedokoná. Byť tedy v současné době dochází k obrovskému nárůstu ne-míst, místa nevymizela a existují i nadále – místa a ne-místa tak v dnešní době často fungují vedle sebe a spolu.

Třebaže je zřejmé, že města, která se zařadila do turistického průmyslu, jsou si čím dál podobnější [Judd; Fainstein 1999], snaží se zároveň každé z nich najít svou jedinečnou a nezaměnitelnou charakteristiku, která ovšem zdaleka nemusí být v čase neměnná, ale naopak může a de facto musí se přizpůsobovat dobovým podmínkám a požadavkům. Jednotlivá místa tak v sobě hledají nový potenciál, nová témata, která mohou přitáhnout pozornost – mezi taková patří např. „dark tourism“ lákající návštěvníky na místa, kde se v minulosti (blízké či vzdálené) odehrálo nějaké neštěstí.

2. 2. 1. Zlatá stověžatá matička Praha

Mezi adjektiva, která se Praze přisuzují a jež ji evokují, patří nepochybně slova jako zlatá, stověžatá a samozřejmě historická. Praha je podle knižních průvodců: “Jedním z nejkrásnějších” - ne-li nejkrásnější - “evropských měst”. “Praha je matka měst.” A Praha je také tajemná, či dokonce magická. Tento její aspekt, nebo možná spíše stereotyp, vyzvedl v příznačně nazvané knize *Magická Praha* významný italský bohemista Agelo Maria Ripellino [1992].

Jedním ze základních důvodů, díky kterým se Praha řadí mezi jedno z nejnavštěvovanějších evropských měst⁸, je relativní neporušenost historického centra. Kromě toho, že se jedná o vůbec největší komplexní celek zapsaný na Seznamu světového dědictví UNESCO⁹, jde také o poměrně unikátní prostor, ve kterém jsou k vidění památky téměř všech slohů napříč osmi staletími. Zachovalost historického centra Prahy je výsledkem působení několika faktorů. V první řadě nebylo, oproti některým jiným evropským městům, příliš poničeno během druhé světové války a zároveň byla také právě jeho ochrana začleněna do kulturních plánů města od počátku Československa. Samotná tradice památkové ochrany ale sahá ještě o několik desítek let dále a je spojena hlavně s působením Klubu za starou Prahu, založeného koncem 19. století. V té době došlo sice k radikální přestavbě Josefova a části Nového Města, stejně jako i některých jiných městských čtvrtí, nikoliv ovšem ke kompletní rekonstrukci městského centra, které si tak uchovalo historický charakter. Hlubších zásahů bylo pak také ušetřeno jak v období tzv. první republiky (přes tehdejší intenzivní urbanistický rozvoj), tak v období komunismu. V roce 1971 byla třetina dnešního historického centra prohlášena za chráněnou zónu, což výrazně komplikovalo jakékoliv snahy o přestavbu [Judd; Fainstein 1999] Jinou otázkou byl samozřejmě nedostatek financí na jakékoliv opravy památek.

I přes oficiální překážky a omezení oboustranného cestování (do země i ze země) byla Praha (samozřejmě v daleko menším měřítku než dnes) i v období

8 Podle statistiky z roku 2008 je mezi evropskými městy Praha v počtu zahraničních návštěvníků na 7. pozici.

9 Praha na listině figuruje od roku 1992.

komunismu ne nevýznamnou turistickou destinací. Praha byla cílem organizovaných výprav z jiných spřátelených komunistických zemí, kongresové a svým způsobem i politické¹⁰ turistiky. Samozřejmě, že opravdový turistický boom se ale dostavil až s pádem tzv. Želené opony. Na počátku devadesátých let pak byla Praha vnímána jako “Paříž třicátých let”. Celospolečenská, ještě euforická atmosféra budící dojem neomezených možností, lákala do Prahy velké množství nejen turistů, ale i cizinců (převážně Američanů), kteří se rozhodli zde usadit a využít mj. jedinečné možnosti být přítomen procesu přeměny společnosti. S malou výjimkou drobného poklesu počtu turistů v roce 2009 se Praha na vlně popularity veze dodnes. A přestože i v Praze můžeme samozřejmě zaznamenat obecný trend rozšiřování témat, na která se turismus zaměřuje a snahu o zapojení různých alternativních přístupů¹¹, tím hlavním, co turisty do Prahy láká, je stále obraz Prahy coby romantického, historického (nebo spíše historizujícího) města. Oficiální, tj. Magistrátem Hlavního města Praha natočený spot, který má navnadit a přitáhnout zahraniční turisty do Prahy, je sekvencí malebných (ale zároveň by se chtělo říci i kýčovitých) záběrů těch nejcharakterističtějších krásně osvětlených pražských památek, přičemž jeho vyvrcholením je obraz mladého páru v historickém kočáře s koňským spřežením, který si před Staroměstským orlojem připijí šampaňským...

Obraz Prahy jako města historického a romantického je však pouze jedním, byť dominujícím, z mnoha – je zde například také paralelně figurující obraz Prahy jako křižovatky mafie, města tajemně nebezpečného, či Prahy jako “party města” přetékaného levným pivem. Místo projížďky kočárem s koňským spřežením může turista zvolit jízdu starým veteránem či trabantem, odvážnějším se nabízí využít moderní segway, či kuriózní kruhové kolo pro šest osob. Práví “námořníci” zájemcům ukáží fasády pražských domů od hladiny Vltavy, jinou perspektivu nabízí montgolfiéra vznášející se u Karlova mostu. Postavy v historických kostýmech lákají na koncerty vážné hudby, v tradičních krojích zase na folklórní hudební vystoupení. Kdo chce Prahu poznávat v doprovodu průvodce, může kromě klasicky pojímaných prohlídek města,

10 Praha byla často místem setkávání se “východních” a “západních” Němců.

11 Například tzv. slow travel, ekoturistika, apod.

volit například mezi “ghost tour”, “beer tour”, cocktail tour” či třeba “communist tour”. Může se vydat po stopách Kafky, Mozarta nebo Golema.

Jak bylo uvedeno výše, nejcennější trofejí turisty je zážitek, či ještě lépe zážitky. Ty jsou hlavními “suvenýry”, které chce turista zakoupit a na které je ochoten vynaložit nemalé finanční prostředky. Během dovolené touží turista vidět a zakusit to, co se vymyká jeho každodenní zkušenosti. Nestačí již akt přemístění se do jiného prostoru – konkrétně třeba do historické Prahy – jako takový, je třeba umocnit výjimečnost času stráveného mimo běžnou “rutinu” dalšími nevšednostmi. Například návštěvou Muzea komunismu či nukleárního bunkru.

3. Muzeum komunismu aneb na pozvání zubaté Matrjošky

Do všeobecného povědomí vstoupilo Muzeum komunismu zejména plakáty se zlověstně se zubící matrjoškou či například s medvídkem Míšou, symbolem zimních Olympijských her v Moskvě v roce 1980, vyzbrojeným kalašnikovem, kterými byla svého času oblepena nemalá plocha zdí a poutačů v centru Prahy. Tento soukromý projekt vznikl dvanáct let po pádu komunistického režimu a jeho iniciátory nebyli Češi, ale podnět přišel od po revoluci v Praze se usazivších Kanadčanů a Američanů. Nutnou podmínkou k jeho úspěšnému fungování bylo nepochybně umístění do centra města – konkrétní volba padla na palác Savarin v ulici Na Příkopech. Byť se toto umístění na první dojem zdá ideální, praxe – tedy okamžik, kdy se rozhodnete muzeum skutečně navštívit - původní zdání koriguje. Vchod ze jmenované ulice není totiž ani zdaleka evidentní, protože utopený mezi McDonaldem a kasínem “Kartáč”. Oba jmenované podniky bezprostřednímu okolí paláce, jakož i paláci samotnému, jednoznačně vizuálně dominují. Na existenci Muzea upozorňují, až po pečlivějším pozorování objevené, dva exempláře výše zmiňovaných plakátů “se starou dobrou známostí”, umístěné navíc ve výšce mimo přirozený lidský zorný úhel. Šipka pod nimi návštěvníka naviguje – stejně, jako šipka od mnohonásobně většího poutače na Casino Kartáč – do průchodu. Právě v něm se nachází poněkud diskrétní vstup do paláce. Po schodišti s notně ošuntělým kobercem návštěvník vystoupá do prvního patra, kde je postaven před zásadní volbu: v pravo kasino, vlevo muzeum.

3.1. Plavba v moři artefaktů

Vstupní místností muzea je tzv. gift shop, kde si návštěvník kromě vstupenky může zakoupit i nejrůznější předměty a materiály s tématem (více či méně) související. Ihned vlevo od vchodu je několik regálů s knihami (v několika světových jazycích) vztahujícími se nejen čistě k období komunismu v tehdejší Československu – mj. i kniha s názvem Legacy vzniklá přímo na objednávku muzea (viz níže) – ale i k české historii a kultuře obecně. V dalších vitrínách a stojanech jsou pak vystavené různorodé

suvenýry – od pohledů a plakátů (jimi se podrobněji zabývám v pozdější samostatné podkapitole), přes odznáčky, hrnky s významnými komunistickými protagonisty, “historický metr”, trička s tématickými potisky, či obří matrjoška, ...

Po zakoupení vstupenky a opuštění gift shopu se návštěvník dostává do další menší místnosti, či spíše části chodby, která už, svým způsobem, tvoří součást expozice. Na to ho neomylně upozorňuje hned u dveří socha Karla Marxe. Už (alespoň u mne) více otazníků ve vztahu k tématu vzbuzují tři staré motocykly různě poopírané o stěny. Další součástí “koláže” je omšelý rozcestník s nápisy v azbuce. Kromě těchto artefaktů jsou zde však již i informační panely. První, doplněný bystou těžko rozpoznatelného T.G.M., se věnuje vzniku ČSR, přičemž akcentuje roli legií, další pak zrodu komunistické strany v českém prostředí, který vysvětluje podlehnutí části českých válečných zajatců politické agitaci bolševiků. Následuje téma ekonomické krize ve třicátých letech, “mnichovské krize” a dále okupace, vznik Protektorátu Čech a Moravy a odtržení Slovenska. Tuto část expozice zakončuje socha Lenina se sovětskou vlajkou.

Přechodem z výše popisované chodby, která tvoří jakési pomyslné entrée, do další, teď již skutečné místnosti, se návštěvník dostává do plnohodnotné části expozice, což je mu dáno na srozuměnou důrazně a ostře vyřčenou větou: “Ticket, please!” čiperné důchodkyně, sedící ve stínu dalších soch Lenina a Marxe, doplněných tentokrát vysvětlením jejich zásadních myšlenek a tezí, v případě Lenina i knihovnou s padesáti svazky Leninových “zobraných spisov”. Na levé straně místnosti zatím informační panely pokračují v chronologickém výkladu událostí z českých a československých dějin – přiblíženo je osvobození Prahy a Pražské povstání, vítězství KSČ ve volbách v roce 1946 a odmítnutí Marshallova plánu v roce následujícím a tzv. Vítězný únor 1948. Poté se pozornost obrací spíše k jednotlivým tématickým okruhům - “souboji o dominanci ve vesmíru”, “úspěchu vojenských technologií SSSR”, jejichž vývoj byl motivován bojem za mír – zde jsou kromě informací i vystavené různé vojenské artefakty, včetně raket, ovšem bez jakýchkoliv vysvětlujících popisků o co konkrétně se jedná a z jaké doby. Objevuje se zde také další exemplář staré motorky a v jednom z rohu místností je pak cosi, jako replika staré zrezivělé dílny, přeplněné

nejrůznějším, neméně zrezivělým, nářadím (je zde skutečně patrný silný, až přehnaný důraz na notnou opotřebovanost všech předmětů) a vyzdobené starými plakáty (Tesla; plakát s agitačním heslem “Po práci na hřiště a do tělocvičen”) či vlajkou vzorného kolektivu. Dalším symbolickým předmětem, který má dotvářet představu pracovního prostředí v době komunismu, jsou také staré píchačky, umístěné vedle improvizované dílny.

Trochu z jiného soudku jsou dva informační panely doplněné řadou dobových fotografií vztahující se k bývalému Stalinovu pomníku. Poměrně zajímavě v kostce vysvětlují jeho historii, peripetie výběru umístění a na závěr zmiňují i jeho finální odstranění¹². Hned vedle se nalézá, co do smyslu sdělení podstatně hůře dešifrovatelný prostor, v jehož centrální části se nachází obraz znázorňující K. Marxe, k němu je přistaven malířský stojan a paleta se zaschlými barvami a to vše obklopeno houfem byst nejruznějších (československých i sovětských) komunistických osobností, nejčastěji Lenina a Stalina.

Poslední zákoutí této místnosti, naproti výše zmiňované dílně, je věnováno škole, resp. má představovat část dobové školní třídy (bohužel doba není nijak blíže konkretizována). Informační tabule k tomuto tématu zdůrazňuje zejména tehdejší nutnost přebudovat české školství podle sovětského vzoru, což s sebou neslo znalost komunistických doktrín, spolupráci se stranickými orgány, apod. Dominantou tohoto prostoru je na zdi visící školní tabule s nápisy v azbuce, před ní je pak do dvou řad seřazeno pár lavic a před nimi vitrína, ve které si můžeme prohlédnout třeba dětskou plynovou masku, pionýrskou košili se šátkem, fotografii Hurvínka, nebo řadu knih, mezi jinými např. tituly: “Jak mě osvobodila ruská armáda”, “Rytíři východu”, “Ferda mravenec”, aj. Mezi dalšími předměty v této “školní třídě” můžeme identifikovat starou promítačku, gramofon s deskami, otrhaný glóbus, či vycpaného skunka (tchoře?).

Hned zkraje následující – největší – místnosti je po levé straně koutek věnovaný tématu zemědělství a opět jde o směs jak vysvětlujících informací, tak o prostorový objekt, který je koláží dobových a k tématu se různými způsoby vztahujících předmětů,

12 Měla jsem možnost se opakovaně přesvědčit, že ne vždy (nepřekvapivě) jsou návštěvníky informační bloky pročitány až dokonce, což konkrétně v tomto případě vede k přesvědčení, že daný pomník v Praze stále stojí a zájmu jej na vlastní oči vidět.

majících člověku pomoci zhmotnit a zkonkretizovat představu daného tématu. Tohoto efektu je zde docilováno především jednak prostřednictvím mnohanásobné zvětšeniny zřejmě novinové fotografie zachycující pracovnice JZD při práci na poli, jednak prostřednictvím rovněž notně zvětšené repliky známé zelené československé bankovky stokoruny, která na pozadí kouřících továrenských komínů zvětšovala pár mladých venkovských zemědělských pracujících, držících v náručí snop obilí a hledících kamsi do dále (resp. k šťastným zítřkům). Právě tato pravá část obří bankovky, na které jsou zobrazeni mladí pracující, je v této expozici lehce zakryta dvojbystou tohoto páru, takže se při velké troše nadsázky lze říci, že pár, nabývající 3D podoby, z bankovky jakoby vystupuje. Na zemi pod párem slavných venkovanů se pak setkává proděravělá ošatka se zbytkem drtičky a starým trakařem se zaseknutým srpem, vysloužilým pluhem a bandaskou na mléko. Vedle dole na zdi se krčí cedule oznamující, že rozdělávání ohně a kouření je zakázáno. Informační tabule doplňující tuto scenérii zmiňuje nejprve skutečnost, že se zemědělská práce za socialismu měla co nejvíce přiblížit průmyslu, dále se věnuje tématu kolektivizace vesnice, znárodnování velkých farem a upozorňuje také na snahu o privilegiování vesnického proletariátu a naopak pronásledování těch kulaků, sedláků, kteří, díky často několika-generační dřině, dosáhli určitého majetku.

Naproti tomuto rurálnímu zákoutí, tedy po pravé straně od vstupu, je prostorová instalace znázorňující zřejmě klasický prototyp obývacího pokoje z období komunismu, aniž by však bylo opět upřesněno alespoň desetiletí. Pomoci konkrétněji časově zařadit tento “výjev” by teoreticky mohla stará vydání různých dobových časopisů vyskládaných v policích, prakticky se ovšem jedná o sbírku zasahující poměrně široké období – jednotlivá čísla časopisu Stadion byla převážně z šedesátého osmého roku, Nové myslí ze sedmdesátého osmého a Fakta a argumenty z osmdesátého druhého. Pozornost upoutala také bysta Julia Fučíka či starý motocykl, jehož přítomnost v obývacím pokoji si nešlo vysvětlit jinak, než že se jedná o určitý leitmotiv celé expozice. Podobně halucinoidním dojmem působila i hokejka a staré kolo, oboje však mělo zřejmě tvořit jakési pojítko mezi pokojem a obsahem informačních panelů rozmístěných na stěnách kolem. Ty se věnovaly tématu sportu, jeho postavení v socialistické společnosti a způsobům, jakým byl stranou používán (využíván) v její

prospěch. V tomto kontextu je zmiňována nedůvěra komunistů ve sportovce “předchozí éry”, jako konkrétní příklad je uváděna krasobruslařka Ája Vrzáňová, přinucená k emigraci a vykonstruovaný proces s hokejisty, mistry světa z roku 1949. Upozorňuje se na zvláštní podporu branných sportů a na oblibu přivlastňování si sportovních úspěchů. Běžec Emil Zátopek je uváděn jako ideální příklad socialistického sportovního hrdiny, překvapivě ale není vůbec zmiňován sto osmdesátý stupňový obrat v postoji komunistické strany k Zátopkovi po srpnu 68, kdy se veřejně postavil proti okupaci. Podrobněji je pak přibližován ve své době velmi oblíbený mezinárodní cyklistický Závod míru na trase Praha-Berlín-Varšava.

O kus dále se ocitáme před vyprázdněným pultem samoobsluhy, na kterém neleží nic než hromádka tzv. šuměnek (sušeného šumivého nápoje). “Pozadu” nezůstává ani regál za pultem, kde jsou do pyramidy vyskládané plechovky s nápisem Vitana, Kakao a Maďarská polévka se slaninou. Opět není uvedeno, z jakého období má tento “dobře zásobený” krám pocházet a člověk se neubrání dojmu, že toto je, alespoň pro většinu období komunistické éry, přeci jen trochu přehnané. Zeď prázdnou zející “samoobsluhy” navíc zdobí více než ironicky vyznívající plakát s nápisem: “Za vodou a sluncem, dobře vybaveni z našich prodejen”. K tomuto tématu se můžeme dočíst, že výši mezd i cen určovalo stranické vedení, které se zároveň snažilo udržet nízké ceny běžného zboží, které ovšem stejně často nebylo vůbec k dostání, což vedlo k rozvoji tzv. podpultového prodeje. Samostatná informační tabule je věnována Tuzexu – uvádí, že v době lehkého uvolnění po Stalinově smrti ustupuje čistá ideologie pragmatismu, objevuje se touha po luxusním zboží, na které ale stát nemá prostředky, a zavádí tak “druhou měnu”, tedy tuzexové koruny. Jako příklad takového luxusního zboží, které bylo k dostání v Tuzexu, je ve vitríně vystavená tabulka hořké čokolády, krabička cigaret Marlboro a deodorantu Fa fresh.

Další část expozice, již bohatší spíše na informace, než na prostorové instalace, se věnuje Praze v období komunismu z - je možno říci - urbanistického úhlu pohledu a toto téma je zastřešeno označením “devastace Prahy”. Uvádí se, že investice do renovace Prahy byly původně pozastaveny vinou ekonomické krize třicátých let, po druhé světové válce následovalo krátké období oprav, záhy se ale finanční tok

nasměroval ke stavbě monumentálního Stalinova pomníku. V důsledku toho se řada domů i celých ulic dostává do havarijního stavu, od poloviny šedesátých let dochází běžně k opadávání střech a fasád domů. Text je doprovázen několika velkými fotografiemi téměř se rozpadajících pražských činžovních domů a na zemi před nimi je zaparkované zrezivělé kolečko s dvěma blíže neurčenými trubkami. O kus vedle stojí stará dřevěná telefonní kabina, postrádající ovšem uvnitř klíčový telefonní aparát.

Po devastaci města se obrací pozornost na devastaci životního prostředí. Uvádí se, že průmysl byl přednostně zaměřen na výrobu těžké vojenské techniky, jež byla ovšem podstatně energeticky i surovinově náročná. To vedlo k brutálnímu narušení přírody, poškození spodních vod, apod. Za smutný příklad devastace životního prostředí je uváděna tzv. měsíční krajina Severních Čech. K dokreslení obrazu se připomíná, že průměrný lidský věk v ČSSR byl v té době výrazně nižší než u obyvatel západních zemí.

Dalším expozicí představovaným tématem jsou Lidové milice, vzniklé během únorového převratu z oddílu dělníků, Sbor národní bezpečnosti (SNB), podléhající Ministerstvu vnitra a Československá lidová armáda, jejíž základem nebyla předválečná armáda, ale zahraniční vojsko utvořené za války v SSSR pod vedením Ludvíka Svobody. Po převzetí moci Gottwaldem byli z armády ti, kdo bojovali na Západě, vyhozeni, v horším případě uvězněni. Připomíná se všeobecná válečná hysterie pěstovaná ve společnosti a ji podporující častá cvičení civilní obrany.

Následujících několik informačních panelů se věnuje komunistické propagandě namířené proti kapitalismu a Spojeným státům Americkým, kterým se "obdivovala" tzv. První republika. Poukazuje se na hojně využívaný kontrast dobra a zla, kdy dobro je reprezentováno komunismem, jež přináší šťastné zítřky a zlo kapitalismem, nesoucím s sebou jen bídu a hlad. Osvěžujícím prvkem expozice jsou nepochybně dobové propagandistické plakáty a kreslené vtipy z tehdejšího tisku, vadou na kráse ale bohužel je, že překlady do cizích jazyků jsou zpřeházené, tedy umístěné pod nesprávný český text.

Malý koutek téměř na konci této místnosti nese označení "Socialistický realismus" a je v něm vystaveno pár obrazů Aleny Čermákové, chybí ovšem jakýkoliv

další komentář, či vysvětlení.

Úplný závěr této části expozice je věnován státní hranici a způsobům její ostrahy. Na úvod je zmiňováno rozdělení nepřátel na vnitřní a vnější, následně se pozornost obrací na hraniční pásmo s Německem a Rakouskem, do kterého se smělo jen na zvláštní povolení. Kdokoliv se do něj pokusil proniknout bez patřičného oprávnění, mohl být zastřelen. Záměr odejít do emigrace byl trestným činem, uvěznění hrozilo i blízkým a známým potenciálních emigrantů, kteří by o úmyslu odejít za hranice věděli, ale neoznámili by jej. Mezi předměty, které toto téma doprovázejí a ilustrují, je například dalekohled, uniforma příhraniční stráže, řada blíže nedefinovaných vyznamenání a legitimací a pro názornost nechybí ani hraniční závora. Co naopak podle mého názoru chybělo, byla nějaká čísla alespoň naznačující počet obětí zastřelených v souvislosti s ilegálními přechody hranic (nejen emigrující, ale i oběti z řad příhraniční stáže po zásahu elektrickým proudem apod.) Zcela nakonec, před vstupem do další místnosti, si můžeme prohlédnout sbírku československých známek z nejrůznějších časových období.

Přechodem do další místnosti se ocitáme se v tzv. vyšetřovatelně, možno říci chloubě expozice, jelikož tuto místnost pokládá za velmi vydařenou jak ředitelka muzea, tak bývá kladně (zejména co do autenticity) hodnocena ve valné většině recenzí, které jsem měla možnost si o muzeu komunismu přečíst. Co mě osobně na první pohled pozitivně zaujalo, byla strohost a nepřelácanost místnosti a v kontextu celé expozice výjimečné udržení se čistě jednoho předem vytyčeného tématu. Vyšetřovna působí, zejména díky bílým, nemocnici evokujícím kachlíčkům, autenticky chladně a sterilně. U okna je stůl vyšetřovatele, na něm pouze jedna drobná bysta (Lenina?), šálek kávy, razítko, otevřená Sbírka zákonů a naopak zavřené černé desky s nejistým obsahem, rozsvícená lampička namířená na židli vyslýchaného a čas od času zvonící telefon. Vedle je malý stolek pro zapisovatele s dobovým psacím strojem a věšák na kabát s kloboukem a holí. Na stěnách je pak několik informačních panelů, které se věnují Státní tajné bezpečnosti (STB) a její funkci a úloze ve společnosti. Její rozhodující rolí bylo potírání občanské a politické neposlušnosti, přičemž se neřídila právními normami, ale nařízeními KSČ, případně Moskvy. Konstatuje se, že z řad STB byli již před

únorem 48 vyhození všichni, jejichž poslušnost ke KSČ nebyla zcela zaručena. Jako jeden z přímých důsledků fungování a působení tajné policie ve společnosti byl vznik “civilní armády donašečů”. V “zakladatelském” období komunistické éry se tajná policie zaměřovala zejména na přípravu politických procesů. Jejich nejrozsáhlejší vlna probíhala mezi lety 1948 a 1954, kdy bylo odsouzeno na sto tisíc osob, k další pak došlo v období mezi roky 1970 a 1972. Za celé období vlády komunismu bylo k trestu smrti odsouzeno 232 lidí, z čehož bylo skutečně popraveno 178 osob. Dále se udává, že ze všech procesů, které nařídil Stalin zkonstruovat - motivován potřebou postrašit i vysoké komunistické funkcionáře - v nově vzniklých lidově demokratických režimech zkonstruovat, patřily pražské mezi ty nejkrvavější. Podrobněji je přibližován tzv. proces s Rudolfem Slánským, který byl obviněn ze sinoismu a spolu s dalšími deseti osobami odsouzen k smrti a následně popraven. Zpopelněná těla byla použita na posyp zledovatělých venkovských silnic. Podstatně menšího prostoru se dostává dalšímu ze známých procesů - procesu s Miladou Horákovou. Informace o něm jsou de facto omezeny na fotografii Horákové z procesu, k níž je napínáčkem připevněný nápis “Anti communistic hero”. Chybí jakékoliv další údaje včetně toho, že byla odsouzena k smrti a popravena. V drobné vitríně v rohu místnosti je fotografie šibenice z 50. let a jakési lanko, údajně snad sloužící k popravě oběšením. Na zdi u dveří je pak velká mapa tehdejšího Československa, na které jsou zvýrazněné body značící, kde všude byly rozmístěny zvláštní útvary.

Miniaturní místnost vedoucí z “vyšetřovatelný” do malého promítacího sálu se letmo věnuje tématu odposlechů, jejichž pořizování - z příkazu náčelníků STB či jednotlivých ministrů - bylo zcela běžnou záležitostí.

V následujícím malém salónku se dokola promítá krátký film s českým komentářem a (místy) anglickými titulky, pojmenovaný podle jeho jednotlivých sekvencí: Čas hanby, čas mlčení, čas naděje. Nutno říci, že předěly mezi jednotlivými úseky jsou dosti ostré, až nečekané a na úkor continuity celého filmu. První úsek, označený jako Čas hanby, počíná záběry z jara roku 1969, které zachycují lidi podepisující petice žádající odchod okupačních vojsk. Vzhledem ke skutečnosti, že video je umístěno před tou částí expozice, která popisuje okupaci samotnou, čin Jana

Palacha a podobné, předchozí události, může být pro mnohé návštěvníky trochu obtížné se časově zorientovat. Záběry z protestních peticí střídají záběry tanků bořících domy v Mimoni a následuje zachycení Gustava Husáka, oficiálně přejímajícího moc po odchodu Alexandra Dubčeka. Dále můžeme vidět záznam z koncertu Plastic people of the Universe, jejichž texty ovšem přeloženy nejsou. Celá tato část je zakončena známým vystoupením Anticharty, které je popisováno jako vynucená demonstrace masové podpory významných umělců režimu. Jako vcelku nelogické se jeví, že není žádným způsobem zmiňována Charta 77, na níž byla tzv. Anticharta reakcí.

Čas mlčení se od politických událostí obrací k běžnému životu a zmiňuje například vysokou porodnost, či hojné používání a vysokou spotřebu dusíkatých hnojiv, která měla nepochybně vliv na zdraví všech lidí.

Čas naděje pak začíná záběry některých disidentů (např. Petr Uhl, Stanislav Devátý, Saša Vondra) v čele s Václavem Havlem a zachycuje mj. například situaci, kdy je Stanislav Devátý zatýkán kladouc tzv. pasivní odpor. Následují záběry z manifestací během Palachova týdne, z výročí okupace, či založení ČSR a samozřejmě také záběry ze 17. listopadu 1989. Velmi dobře jsou na demonstracích zachyceni agenti tajné policie v civilu, kteří se implementovali do davu. Zajímavá je také konfrontace záběrů z manifestací a dobovým informováním o jejich průběhu oficiálními médii. A v neposlední řadě i záběry z tzv. Sametové revoluce, pocházející evidentně z kamer STB či tajné policie, které jsou navíc opatřeny i komentáři samotných agentů. Z mého pohledu trochu nadbytečné je dojemné podkreslování záběrů písněmi Karla Kryla a zejména jejich překládání do angličtiny, někdy na úkor překladu autentických sdělení zúčastněných aktérů. Na škodu mi připadal i místy podle mého názoru přehnaný patos a snaha (nicméně úspěšná) o dojemnutí diváka, stejně jako již výše zmiňovaná diskontinuita a místy až nelogičnost výběru událostí. Řada záběrů byla ovšem nepochybně velmi cenná, zajímavá a z dokumentárního úhlu pohledu hodnotná. Celý film je zakončen poněkud selektivním výběrem obětí komunismu - Jan Palach, Jan Patočka, John Wonka, Radomír Hubáček. Reakce na film, které jsem během svých návštěv muzea mohla registrovat, byly vesměs pozitivní. A to jak ty bezprostřední - návštěvníky velmi často film zaujal a shlédli ho až dokonce, někdy dávali najevo zejména soucit a údiv při záběr

z demonstrací – tak zpětné, zachycené v návštěvní knize muzea.

Po shlédnutí filmu se návštěvník vrací do expozice, resp. chodby na jejímž počátku je informační panel referující zejména o událostech z roku 1968, letmo se ale zprvu věnuje okolnostem, které mu předcházely od převzetí prezidentské funkce Antonínem Novotným v roce 1957, přes jeho svržení a převzetí moci Alexandrem Dubčekem a jeho snahu o reformu komunismu na tzv. komunismus s lidskou tváří a následná reakce Sovětského svazu v podobě invaze půl milionového vojska Varšavské smlouvy. Poměrně zarážející je chyba, byť opravená, v datu invaze – číslice 21 je v pořádku, ale původní, evidentně špatný měsíc, je zaškrtnán a tužkou je nad něj dopsáno srpen. Coby artefakt ilustrující představované téma zde v tomto případě figuruje kus betonu s, lze se domnívat, otiskem pásu tanku.

Následující informační tabule s titulem Jan Palach začíná vynuceným podepsáním souhlasu s okupací členy vedení československého státu. Palachovo sebeupálení ukazuje ve světle smíření se většinové společnosti se stávající situací coby akt odporu k této rezignaci. Uvádí se zde také, že jeho pohřeb se spojil s manifestním průvodem.

Období normalizace, kdy se prezidentské funkce ujal Gustáv Husák, znamenal návrat do - z pohledu komunistické strany - normálu a také s sebou zejména zkraje nesl neustálé prověřování postojů řadových komunistů. Kdo odmítl projevit souhlas s okupací, riskoval ztrátu zaměstnání a další persekuce, vztahující se často nejen na něj samého, ale i na rodinné příslušníky.

Další text se zaměřuje na underground a disent a odpor vůči režimu připisuje zejména liberálům vyloučeným z řad KSČ a kulturním pracovníkům, kteří pak na základě svých postojů a navzdory svému vzdělání končili často u dělnických profesí. Poukazuje také na úzké sepětí s rockovou kulturou a jako příklad je uváděna skupina Plastic People of the Univers. Působení této kapely vyústilo až v soudní proces s některými z jejích členů a reakcí mj. na něj bylo ze strany disidentů v čele s Václavem Havlem vydání tzv. Charty 77.

Závěrečný výběr témat již působí trochu chaoticky, neboť po normalizaci a Chartě 77 přichází informační panel nesoucí název “tání a přituhování”, jemuž

dominuje fotografie výbuchu Stalinova pomníku v roce 1962, následují spíše “zahraniční témata” Gorbačov a Perestrojka a Berlínská zeď, přičemž část stěny muzea u toho tématu je jakýmsi pokusem o repliku malého úseku Berlínské zdi (což někdy vede k její záměně za Lennonovu zeď na Kampě).

Na úplný závěr expozice je v krátkosti zmíněno rádio Svobodná Evropa a Sametová revoluce, která je přiblížena zejména bonmotem, že v Polsku rozklad komunistické moci trval deset měsíců, v Německu deset týdnů a u nás deset dní. To by možná mohlo vysvětlit velmi zkrácené referování muzea o závěrečném období komunismu u nás.

3.2. Pohled majitele

Po pravdě řečeno z prvotního oslovení ředitelky a spolumajitelky Muzea komunismu v jedné osobě jsem měla obavy, resp. obavy se vztahovaly zejména k možnosti odmítnutí rozhovoru, což by představovalo základní a zásadní překážku pro realizaci celé jedné – a to dosti podstatné – části výzkumu. Můj lehký počáteční pesimismus se naštěstí ukázal jako lichý, ředitelka k rozhovoru svolila a otázky, které jsem jí následně v jeho rámci pokládala, zodpovídala s ochotou a zdálo se, že i poměrně velkou otevřeností. Jak již bylo uvedeno, původní impulz k založení muzea nevzešel od ní, ale od jistého Kanadana, resp. z “komunity” po Sametové revoluci se zde usazivších Kanadánů a zejména Američanů, přičemž dva z nich jsou dodnes dalšími spolumajiteli muzea. S jedním Američanem, který kromě muzea komunismu založil v Praze i několik restaurací a také poměrně známý malostranský jazz club, jsem na téma založení Muzea komunismu mluvila při příležitosti jím pořádané přednášky na téma byznysu a vytváření nových podniků, kterou v paláci organizoval pro americké studenty. Tam se ukázalo, že motivem byla zejména chuť založit po hospodách také ještě “něco jiného” - myšlenky se v rámci kolektivního brainstormingu stočily k ideji “nějakého muzea”, z čehož posléze vyšlo muzeum komunismu, jakožto muzeum věnované tématu, které této skupině lidí přišlo zajímavé, ale o kterém se tu, jak měli dojem, “člověk nic nedozví”. Nápad se ujal zejména proto, že: “*Něco takovýho tady*

není. Nejenom v Čechách, ale i v Evropě, nebo nebylo v té době¹³”.

Postup byl pak takový, že se nejprve sehnaly prostory a teprve až na základě jejich parametrů se začala dávat dohromady expozice. Celá realizace trvala poměrně krátkou dobu – pracovat se začalo v září 2001 a datum oficiálního otevření Muzea bylo 20. 12. 2001.

Vzhledem k tomu, že nikdo ze spoluzakladatelů neměl historické vzdělání, přizvali k vytvoření obsahu expozice tým odborníků z různých oblastí – “gró” projektu měl vytvořit Jan Kaplan, dokumentarista dlouhodobě žijící v Londýně, texty k expozici napsal novinář Viktor Šlajchar. Doprovodným prvkem projektu byla také kniha Legacy, původně nabízená i do širší distribuce, dnes ale již v prodeji pouze výhradně v muzeu komunismu. Jejími autory jsou Tomáš Carba, Alexandr Koráb a David Borek.

“David Borek a Saša Koráb to jsou historici, Tomáš Carba je novinář, aby to bylo čtivý, protože co napíší historici, to se moc číst nedá. To je takový...”

Kromě čtivosti a srozumitelnosti textů, zdůrazňovala ředitelka ve vztahu k expozici a jejímu vyznění snahu o “objektivitu”, kterou upřednostňovala oproti subjektivním, individuálním osobním příběhům – v souvislosti s prvotním nápadem amerických společníků zmiňovala, že:

“...přišlo jim škoda, že se tu člověk o ničem nedozví, že jediné tak jít do hospody a bavit se s těma pamětníkama a jak to vlastně bylo a todlencto, což není objektivní, protože spousta lidí ... to jsou subjektivní pocity¹⁴. Když se o tom mluví, tak měli jsme tu taky lidi, kteří byli politicky vězněni a nějací jsou, že to je úžasný, že to je dobrý, půlka Konfederace politickéjch vězňů jáásá, že to je úžasný, druhá půlka, že by tady měly bejt potoky krve, takže najít tu objektivitu je strašně těžký a vlastně potom se ptali, proč to tady není, že by to určitě spousta lidí zajímalo”.

Třebaže většinu návštěvníků tvoří cizinci, expozice byla údajně původně vytvářena pro všechny, tedy i Čechy. Zároveň také zmiňuje ze strany Čechů skeptičnost a původní nedůvěru, kterou vůči projektu projevovali:

13 Ředitelka Muzea komunismu, 37 let.

14 Mimochodem naprosto rozdílný přístup zvolila k získávání podkladů pro svou knihu “Češi a jejich komunismus” Francouzka Francoise Mayer – tj. jedním z důležitých zdrojů informací jí byli právě pamětníci a jejich neformální hospodské rozjímání.

“Samozřejmě, že negativní k tomu byli Češi – těm se zdálo, že jako k čemu to je, proč by to mělo být... Tak ta historie je novodobá, nebo tenkrát, zase když to vezmu těch 10 let zpátky, tak to bylo hrozně čerstvý a nikdo neměl chuť si to připomínat. Každý nosí Muzeum komunismu v sobě, z těch co to prožili, nebo je spousta lidí, kteří byli nějak stranicky angažovaný a nechtěj si to připomínat z tohodle důvodu, zas na druhou stranu – kde kdo byl ve straně, takže to je hrozně těžký ty lidi soudit, protože ta doba holt byla taková a oni chtěli, aby se jejich děti dostaly na školy a tohle se nedá soudit.”

Pokud jde pak o proporční zastoupení národností zahraničních návštěvníků, převažují anglicky hovořící, dále pak přichází relativně hodně Francouzů, ve vlnách pak Italové či Španělé a Jihoameričané. Na druhém konci pomyslného žebříčku figurují nepřekvapivě Rusové.

“...nejvíce anglicky mluvící. A pak chodí hodně Francouzů. A Rusů chodí strašně málo a když přijdou, tak je všechno špatně. Tam já mám pocit, že oni prostě kult Stalina uznávají do dneška a mě to přijde zcestný. Oni jsou obrovský nacionalisti, takže nechtějí na to vůbec šáhnout, ale tak to je úplně jiná kapitola. Oni tady v Praze tak spíš jako shopping a ukázat co nejvíc kolik mám peněz... Ale já nechci být ošklivá, ono je to taky tak trochu v nás, za ty roky toho obléhání to je prostě... Já sama pocházím z Lysý nad Labem a asi pět minut od tamtud byl lágr Milovice, vojenskej objekt, kde Rusové byli, takže já běžně pamatuju, když Rusové projížděli tanky nám pod okna a celý se to dunělo... Tak to je takový – člověk k tomu má odstup... Není to dobrý tohle, ale holt to tak je.”

Mezi českými návštěvníky silně dominují hlavně školní skupiny, které mohou při prohlídce využívat připravených pracovních listů s úkoly vztahujícími se k různým částem expozice, což dělá návštěvu v muzeu zábavnější a pro školáky atraktivnější a zároveň je to, z pohledu pedagogického doprovodu, vítaným usnadněním práce.

Dalším, v rámci rozhovoru ředitelkou vyzdviženým rysem expozice, je její zaměření na laickou, nikoliv odbornou veřejnost. *“Ale samozřejmě, že jestliže sem přijde nějaký badatel, no tak bude rozhořčenější – my jsme to ani nechtěli, my jsme se opravdu, když jsme to dělali, bránili dlouhosáhlejm textům. Jsme si říkali, že já, když přijdu někam a chci se jen na něco podívat a není to vyloženě moje hobby, tak mě taky nebaví číst k tomu ty kilometry textu... V tom se člověk za chvíli ztrácí a tak my jsme se opravdu*

snažili z toho vyzobat, co nám přišlo nejzajímavější a pro tu danou dobu nejdůležitější.”

Kromě informačních panelů chronologicky referujících o průběhu komunismu u nás, významných událostech a osobnostech, přibližuje expozice také různé vybrané tematické okruhy, a to napříč celým prezentovaným obdobím. Přístup k této sekci a její vytváření popisuje ředitelka následovně:

“No protože to byla otázka jak to pojmout... Protože byla období... zas aby to nebylo nudný. A každodenní život normálního člověka, kterej prostě ráno vstával, šel do práce, ve dvě domu vo víkendech na tu chatu, tak jako to by bylo nudný popisovat. Popisovat sjezdy KSČ, to by taky bylo nudný, takže my jsme vybírali takový okruhy a tam se shrnulo vždycky těch několik třeba i desítek let do tý jedný sekce. A víceméně ty témata se vybíraly – ty úniky na chaty a todlencto – protože to k tý době patřilo a jako jak to popisovat chronologicky rok po roce, to by nešlo. Ty prostory by musely být mnohem větší a myslim si, že by to byla nuda, kdyby se to dělalo až takhle. A myslím, že takhle to člověku i víc dá, že si z toho člověk udělá tu představu. Tak jako Tuzex, co to byl Tuzex, doma jak se žilo.”

Prvotní lehká skepse zejména ze strany Čechů k Muzeu komunismu již byla zmiňována výše, pokud jde ale o autentické reakce na expozici, ty jsou ve směr spíše pozitivní – sama ředitelka odhaduje, že spokojenost vyjadřuje až 85% návštěvníků, což víceméně potvrzuje obsah návštěvních knih, které jsem si v Muzeu mohla pročit – viz níže. Sama za velkou výhodu Muzea považuje zejména jeho jasné a konkrétní zaměření, které, dle jejího názoru, dopředu sděluje, čeho konkrétně se Muzeum týká a návštěvníci se tak rekrutují z lidí, které dané téma z různých důvodů zajímá a není tedy naopak expozicí, do které by zabloudili čistou náhodou (do jaké míry se tento její předpoklad skutečně kryje s názorem návštěvníků viz níže).

“Není to takový to, že přijdou někam já nevím do muzea sexu nebo torture a todlecto, že je to úplně jedno, ale sem jdou už opravdu lidi, který chtějí vědět, mají nějaký zájem a vědí na co se jdou podívat, zhruba. A to je obrovská naše výhoda, že to nesrovnávají s něčím dál, protože tady jak je popisovaná ta historie, tak opravdu se týká hlavně nás Čechů a naznačuje v podstatě i ten celosvětovej komunismus, což tedy nejde vůbec pojmout a o to jsme se ani nepokoušeli. Ale spíš že sem jdou lidi, co je to zajímá, a ne

jako muzea, kam jdou lidi jenom na čumendo.”

Toto přesvědčení se ovšem ne vždy, jak bude ukázáno níže, kryje s názory návštěvníků a právě název “Muzeum komunismu” je ve skutečnosti, vzhledem k tomu, že se věnuje z převážné většiny pouze komunismu v tehdejší Československu, dosti zavádějící.

Zároveň ovšem ředitelka zmínila, že zájem o expozici byl, zejména zpočátku, částečně generační záležitostí:

“A vlastně ty reakce lidí, a to bylo hezký, ty se sem hrnuli hlavně v těch prvních pěti letech po otevření. To byli ty lidi, ty generace našich rodičů, který to mohli sledovat v médiích, co se tu dělo. A tyhle lidi říkají: ty jo, tak tyhle informace my jsme vůbec neměli. Jakože měli celkem zkreslený ty informace z jejich médií, ač nebyly cenzurovaný...Jako tydlencty lidi sem hodně chodili. A ty k tomu tedy měli vazbu a měli hodně pozitivní reakce. Jim to pomohlo si dotvořit ten názor na to období.”

V protikladu k názorům “pamětníků” pak uvádí postoje některých mladších návštěvníků, kteří k expozici, resp. k jejímu ve vztahu ke komunismu negativnímu obsahovému vyznění, přistupují daleko kritičtěji:

“S těma mladejma, to je těžký. Nejhorší jsou ty mladý Frantíci, mladý Italové, to jsou takový nadšení komunisti mladý, ty mě vždycky fakt teda dojmaj. A to maj Italové a Francouzi po léta, tam je to daný, to jsou malý komandírové. A vono spoustu i těch českých lidí mladejch – my jsme tady měli rozhovor pro Českou televizi se to točilo, byl to pan doktor, advokát tedy, Hulík, to je velice chytřej, kultivovanej člověk a bylo to verzus nějaký mladej klouček komunista...hele to jsme se fakt bavili-ten popřel úplně všechno! Jako Stalin ten to neudělal, my jsme jiný... Ale Stalin to udělal! No, ale takhle se na to nedá koukat...”

Pokud jde o – dá se říci - hlavního protagonistu expozice, či jeho následovníka, Komunistickou stranu Čech a Moravy, byl zde ihned zpočátku projeven zájem nejen o muzeum jako takové, ale dokonce i o případnou spolupráci, která byla ovšem podmiňována pro ředitelku nepřijatelnými zásahy do expozice:

“...tak si to byla prohlídnout, pak si mě nechala zavolat a že bychom mohli spolupracovat, že maj vlastně z Gottvaldova Muzea a z Leninova muzea spousta autentickéjch věcí a todlenco...tak říkám no, mohli, mohli a co za to? No a ona, že

bysme museli poupravit určitý věci, že se jim právě nelíbila ta interrogation room, ta vyšetřovna, že teda ty procesy...No a tak říkám: a to mi teda chcete říct, že ty procesy v 50. letech byly jinak? „No ona ta historie se dá i jinak vyprávět“. No a to jsem říkala, tak to ne teda...”

3.3. Něco málo z knihy návštěv (nebo taky spor o Lenina a o to, jestli máme radši Němce nebo Rusy)

Kromě toho, jak a proč expozice vznikla, co chtěla návštěvníkům sdělit a jak to ideálně provést, zkrátka kromě pohledu zakladatelů (a dále pak vlastních dojmů), mne samozřejmě také velmi zajímalo, co o expozici soudí ti, kterým je určena, tedy návštěvníci muzea. Jak že se tedy vlastně tvůrcům jejich počínání “zdařilo”. Jelikož mi k mé velké radosti bylo ředitelkou muzea umožněno provádět v muzeu i zúčastněné pozorování, zdálo se mi za tímto účelem nejjednodušší dané reakce vysledovat. Bohužel mé představy o alespoň občasných zanícených diskuzích nad informačními panely se ukázaly jako přehnaně akční. Návštěvníci se v drtivé většině do studování expozice pohroužili v naprosté tichosti, přerušené jen tu a tam šepotem sdělenou poznámkou. Přímou se tedy dalo vysledovat spíše věkové složení návštěvníků a míra zaujetí expozicí. Pokud jde o prvně jmenovanou kategorii, není možné říci, že by nějak výrazně dominovala nějaká věková skupina – návštěvníci muzea se rekrutovali z téměř všech generací, tj. od mladých studentů až po jedince v (raném) důchodovém věku. Právě ti, jelikož se jedná o generaci, která prožila mládí v šedesátých letech a vybavuje si tak události zejména z šedesátého osmého roku, procházeli expozici možná o něco pečlivěji a pozorněji, než návštěvníci mladších ročníků, revidujíc a konfrontujíc své vlastní vzpomínky s informacemi zde uvedenými.

Jde-li ale o nějaké hlubší a konkrétnější reflexe expozice, ukázaly se jako příhodnějšími zdroji návštěvní knihy, které jsem měla možnost si pročíst. V souladu s tvrzením ředitelky muzea převažovaly kladné reakce, a to opět, jak je možné z jejich obsahu usuzovat, zejména (ale nejenom¹⁵) ze strany pamětníků, kteří oceňovali hlavně

15 V knize jsem našla i kladná hodnocení expozice ze strany českých školáků.

skutečnost, že jim expozice pomohla lépe pochopit události, které zpozrdali prostřednictvím médií sledovali, ale které neměli zasazené do širšího kontextu a historických dějových souvislostí.

“Děkuji za dojemnou evokaci doby a událostí mého dospívání a mladé dospělosti.”¹⁶

“Velmi zajímavé muzeum o komunismu ve východní Evropě – příběh, který jsem potřeboval znát jako dítě 70. a 80.let.”¹⁷

“Děkujeme za dobré a zajímavé vysvětlení toho, co jsme neměli možnost přímo poznat.”¹⁸

I přes znatelnou převahu kladných reakcí oceňujících zejména kvalitu informačních panelů, se v návštěvních knihách nedaly přehlédnout ani názory zcela opačné – negativně se k expozici vyjádřilo odhadem až dvacet procent komentářů. Osobně pro mě byly tyto reakce, zejména po obsahové stránce a také vzhledem k tomu, že jejich autory byli v převážné většině návštěvníci ze “západních zemí”, velmi překvapivé. Vyjadřovaly nejčastěji pohoršení nad negativní prezentací komunismu, resp. nad skutečností, že obraz komunismu, jaký z předkládaných informací vyvstává, je negativní a celou expozici tak viděli jako krajně neobjektivní a představovanému systému křivdící.

“Historie komunismu je popisována jen negativně.”¹⁹

“Dobře odprezentované, ale komentáře jsou v první řadě antikomunistické.”²⁰

“Zajímavé, Sověti bez pochyby utlačovali a okupovali Čechy, ale možná více komunistického pohledu.”²¹

“Nejhorší muzeum – má informovat, ne předkládat své protikomunistické názory.”²²

Velmi časté bylo také vnímání komunismu ve srovnání s kapitalismem a jeho následné vyhodnocení jako čehosi, co je při nejmenším stejně špatné, ale častěji spíše lepší, než “expozicí tolik vychvalovaný kapitalismus”. Udivující pro mne v tomto

16 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka z Oděsy.

17 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka z Francie.

18 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka z Francie

19 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka v angličtině. Poznámek obdobných této ale v knize bylo více a nejen v angličtině, ale například i ve francouzštině.

20 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka z Itálie.

21 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka z Francie.

22 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka psaná ve francouzštině.

kontextu bylo zejména to, jak velmi málo příspěvků vyhodnocovalo komunismus v první řadě jako diktatorní režim.

“Původně jsem si myslela, že se snad jedná o nějaký přídavek k McDonaldu. Antikomunistická propaganda (navíc špatně udělaná), která mě opravdu velmi pobavila. Verifikujte vaše zdroje a komentáře a pak teprve můžeme říci, že tohle ...je muzeum.”²³

“Zkreslili jste to, o co v komunismu jde. Hodně štěstí s vaší kapitalistickou “svobodou”.”²⁴

“Jsem zklamáný, že se jedná o tak povrchní muzeum. Muzeum by mohlo sdělovat to samé, a ještě horší, o západním kapitalismu.”²⁵

“Zůstávám silně přesvědčeným komunistou. Existují i jiné stránky tohoto příběhu. Stalin během druhé světové války zachránil celý svět - k tomu existuje řada důkazů.”²⁶

“Díky za všechna vysvětlení, která ještě jednou ukazují, že totalitářský režim nemá v soudobé společnosti co dělat.”²⁷

Umírněnější negativní komentáře poukazovaly spíše na zavádějící označení Muzea a v jeho důsledku pak nenaplněná očekávání ve vztahu k hlubší prezentaci komunismu coby ideologie a zároveň rozladění z “neobjektivní” prezentace muzea. Zde se také dojmy návštěvníků dostávají do rozporu se záměrem ředitelky muzea, resp. nepotvrzují její představu muzea jako místa, které je jasně čitelné a o němž lidé dopředu vědí, co v něm naleznou a k čemu se vztahuje.

“Spletli jste se, pokud jde o jméno muzea. Tohle by se mělo jmenovat spíše: Muzeum opozice proti komunismu v České republice.”²⁸

“Není náhodou tento poměrně zúžený pohled na historii komunismu ospravedlněn dřívější anti-kapitalistickou propagandou, která je v expozici se západem prezentována? Obrovská odvaha Čechů si nezasluhuje být poskvřňována tak neobjektivní analýzou. Ale souhlasím, že by bylo dobré změnit jméno muzea.”²⁹

Na první pohled jsem také byla lehce zaražena skutečností, že jsem v knize

23 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka psaná ve francouzštině.

24 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka psaná v angličtině.

25 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka psaná v angličtině.

26 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka z Indie.

27 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka z Francie.

28 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka z Francie.

29 Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka psaná ve francouzštině.

nenalezla téměř žádný komentář v ruštině, což jsem zpočátku připisovala tomu, že se ruští návštěvníci zřejmě, pokud již dorazí, v muzeu asi příliš nezdrží a nemají zkrátka potřebu své dojmy sdělovat a sdílet. Po podrobnějším prostudování záznamů jsem ale spíše došla k názoru, že dávají přednost vyjadřování názorů pod “skrytou identitou”, resp. v angličtině a bez podpisu a uvedení země, odkud pisatel pochází.

“Jsem zklamaný, že jsem zde objevil takto zaměřené muzeum. Muzeum by mohlo říci to samé, a ještě horší o západním kapitalismu. Vraťte se a znovu se podívejte na obrazové dokumenty a takzvaná fakta. Můžete najít jeden viditelný příklad utrpení jako důsledku osvobození Prahy ruskou armádou? Toto by mělo být označeno jako západní propaganda proti komunismu, která postrádá jakákoliv jasná fakta. Je ostudné, že tato země má více sympatií k nacistům a k západnímu světu, než k Sovětskému svazu, který tuto zemi osvobodil od fašismu. Je nechutné vidět v muzeu takovéto komentáře, které potvrzují, že nacisti jsou stále západním světem – kterého je toto muzeum takovým fanouškem – uznávání. Nemělo by se zapomínat na Nagasaki, Hirošimu, Afriku, Irák, Afgánistán...”³⁰

3.4. “Funny pohledy”

Součástí muzea je také již výše zmiňovaný obchod se suvenýry. Dříve, než se ale začnu podrobněji zabývat artefakty v něm nabízenými, ráda bych se zastavila obecněji u suvenýrů, které plní regály a výlohy malých obchodů lemujících hlavní turistické “tahy³¹” centrem Prahy, resp. hlavně u těch vztahujících se ke (nebo na něj nějakým způsobem odkazujících) komunismu. Těmi vizuálně nejvýraznějšími jsou nepochybně ruské babušky neboli matrjošky, jinak také hlavní protagonista dříve zmiňovaného úspěšného poutacího plakátu Muzea komunismu. Typické mnohvrstevnaté dřevěné ruské “panenky” na sebe dnes berou nepřehledné množství podob - od klasických ruských děveček, resp. babušek, přes ruské velikány minulosti typu Lenina, až po významné osobnosti dneška s Putinem v čele a Bin Láinem a Obamou v závěsu.

³⁰ Kniha návštěv Muzea komunismu, reakce návštěvníka psaná ve francouzštině.

³¹ Zejména trasa královské cesty.

Spolu s českým Krtečkem a pražským Jezulátkem tvoří ruská babuška také jakousi “velkou trojici” dominující téměř všem výlohám pražských souvenir shopů. Vedle toho se turisté v každém z takových obchodů mohou vybavit beranicemi se socialistickou rudou hvězdou na čele, pro militantněji laděné návštěvníky jsou k dispozici helmy s identickou symbolickou výzdobou a repliky kalašnikovů. Naopak pacifistům se nabízí sáhnout spíše po triku s piktogramem “tanku vjezd zakázán”. Mezi dalšími potisky oblečení, které nějakým způsobem odkazují ke komunismu, patří i prozaický nápis CCCP a nebo v našich končinách možná ne úplně přesné upozornění: “KGB still watching you”. Všechny tyto symboly a nápisy se tedy daleko více vztahují k bývalému Sovětskému svazu (odtud ostatně pochází většina majitelů těchto obchodů), nebo spíše jeho dřívější pozici “Východním bloku”, než České republice, resp. Československu samému.

Přestože hlavním a ze strany ředitelky nijak nezastíraným záměrem gift shopu Muzea komunismu bylo zvýšit zisk³², předměty v něm nabízené se od běžné suvenýrové pražské proveniencce přece jen svým způsobem odlišují, a to záměrně.

*“...Jako nám sem nosili i beranice, ale to jsem řikala, to nechci tohle, nechci bejt Václavák.”*³³

Matrjoška (tentokrát ve svém klasickém provedení) je sice zřejmě nezbytností, největší úspěch ale slaví pohlednice a plakáty inspirované svými dobovými (zejména do padesátých let datovanými) předchůdci, ovšem s obsahově přetvořenými a do angličtiny převedenými hesly. Jde zkrátka o jakési “a lá” budovatelské plakáty, které však zároveň své předobrazy ironizují. Plakáty můžeme zjednodušeně rozdělit na ty, které představují mladé, nadšené, k šťastným zítřkům vzhlížející pracující lidi, a poté na ty, které zobrazují tehdejší významné politické osobnosti.

32 “...jak jsme otvírali, tak jsme byli nuceni, tím, že jsme teda pronajali prostory, tak jsme byli nuceni hodně rychle otevřít, protože jsme neměli peníze na to platit nájem. Tím, že jsme soukromej sektor, tak jsme platili nájem hned od začátku a bylo to náročné. Takže jakmile se otevřelo Muzeum, tak se začal připravovat shop.”

33 Ředitelka Muzea komunismu.

3. 4. 1. Vsuvka Vladimíra Macury - Šťastná budoucnost a ráj a motiv vůdce

Symbolikou období komunismu v Československu, resp. reflexí znakových strategií socialistické kultury, se ve své knize *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989* zabývá Vladimír Macura. V jednotlivých, různě tématicky zaměřených esejích, se snaží *“Postihnout mechanismy konkrétní kultury, odhalit zákony její emblematicky, demytizovat její mytologii”*. [Macura 1992:5] Jak sám říká, vychází přitom zejména z Lotmanova pojetí kulturologie, které nachází nejvhodnější klíč k analýze kultur v sémiotickém přístupu.

Jak autor předesílá v úvodu prvního eseje, jelikož socialistické koncepce tradičně předpokládaly určitý cílový obraz šťastné budoucnosti, do které dějiny neodvratně směřují, nastoupilo – po roce 1948 - obdobnou cestu “mýtu-tvořičství” této vize coby závazné kolektivní normy, která se zároveň stává povinnou součástí občanské nauky, i Československo. Vidina ráje byla tedy jediná možná představa o budoucnosti a jakékoliv její zpochybnění, či prosté obrácení pozornosti at’ již k současnosti, nebo k minulosti, bylo vnímáno téměř až jako zrada. Paralelně s představou vytoužené a neodvratné šťastné budoucnosti byl ale ve společnosti zároveň všudypřítomný mýtus nalezeného ráje v Sovětském svazu, zemi, kde “zítra již znamená včera”. Sovětský svaz byl líčen zcela bez rozporů coby dokonalá idylická krajina, která je obývána šťastnými a spokojenými lidmi. Ostatní země socialistického tábora se pak stávají vzorovým modelem budoucnosti v té míře, v jaké se přiblížily svému vlastnímu vzoru – Sovětskému svazu. Samotné převzetí moci komunistickými stranami v jednotlivých zemích, ke kterému došlo po druhé světové válce, znamenalo v rámci této perspektivy symbolické překročení prahu ráje [Macura 1992:11]. V rámci tohoto ideálního světa už také nemůže působit jiné než “cizí” zlo, přenesené z vnějšího “starého světa”. Macura v této souvislosti poukazuje na až zarážející skutečnost, že vize ideální harmonické společnosti v socialistických zemích měla svůj původ v dávných mytologických představách – často byla formována na pozadí antické tradice, zároveň čerpala ze starozákonní (motiv ráje a zaslíbené země) i novozákonní (např. narození nového světa pod hvězdou Východu) symboliky. Ve vztahu k ostré polarizaci “starého” a

“nového” světa sehrála důležitou roli druhá světová válka vnímaná jako určitý katalizátor událostí, jako apokalyptická katastrofa a zároveň završení zápasu starého a nového světa – prvně jmenovaný se definitivně hroučí, druhý nastupuje na jeho místo. Řád tohoto nového světa se odvíjí z přirozených lidských hodnot reprezentovaných idylicko-pastorálními venkovskými emblémy a tradiční emblematickou obrozeneckou.

S představou nového světa a nového řádu neodmyslitelně souvisí také představa nového člověka a to v tom nejzákladnějším smyslu slova – ráj potřebuje nové lidi, kteří nejsou zatíženi ani tou nejmenší částičkou starého světa. Ideálními reprezentanty této vize jsou tak děti a mládež. Socialismus (komunismus) a mládí byly v dobovém vnímání chápány téměř jako synonyma. Odtud pramení zvyk státních činitelů a významných funkcionářů strany obklopotvat se při nejrůznějších ceremoniích a společenských rituálech dětmi. Právě vzhledem k ideálu mládí je také šťastný věk (a to jak ve své přítomné podobě, tedy coby socialistický dnešek, tak budoucí, jako komunistický zítřek) připodobňován k jaru a důležitou úlohu má i motiv slunce.

Nastolení nové éry předpokládá ovšem také jiný typ mezilidských vztahů – osamění a individualismus mají být překonány a namísto nich má v novém světě mezi lidmi panovat neochvějná soudržnost fungující na bázi soucítění a zájmu vedoucí téměř až ke zrušení vlastní totožnosti. Hlavním výrazem této kolektivní družnosti se stává společná radostná práce podporovaná a doprovázená zpěvem, coby výrazem identity kolektivu. Jedinec v ráji neznamena nic – splývá se všemi, je jejich součástí a oni jsou součástí jeho. Jednotliví obyvatelé jsou charakterizováni dosti neurčitě a silně emblematicky, podle předem dané normy. Společným rysem všech lidí je úsměv [Macura 1992:17].

Již zmiňovaná snaha o absolutní rovnost, a to nejen ve smyslu rovnosti občanské, ale i (a zejména) ve smyslu maximální vnitřní homogenity, ekvivalence, jednorodosti a vzájemné zaměnitelnosti prvků ovšem – na první pohled možná paradoxně, ve skutečnosti však zákonitě – vyžadovala zároveň přísné hierarchické uspořádání. Na vrcholu pomyslné pyramidy je postava vůdce, která je zároveň ztotožněním se systémem jako takovým. A právě díky způsobu, jakým se socialistická kultura vypořádává s obrazem vůdce, a to hlavně ve vztahu k ostatním “řadovým”

občanům, se toto fungování sociálního modelu opřené o souběžné působení mechanismu totožnosti a mechanismu přísné hierarchie, stává dobře zřetelným. Vůdce (= Stalin, Lenin, Gottwald, ...) je na jedné straně pojímán jako jeden z mnohých (princip ekvivalence), na druhé straně se ale nachází v postavení vysoko nad nimi. Zároveň ovšem tyto dva principy ve skutečnosti nejsou v rovnováze – je sice vnímán jako “jeden z nás”, “jako my”, ale to samo o sobě je bráno jako cosi zázračného, nadpřirozeného: *“Tak velký vůdce a přitom “jako my”, jako “jeden z nás”, “prostý člověk”. Atribut lidskosti neklade vůdce na roveň ostatním lidem, jeho lidskost totiž vyráží dech.”* [Macura 1992:48] Formulace typu “nejlidštější z lidí” tuto skutečnost dobře odrážejí a zároveň odhalují, že motiv, který by měl utvrzovat sepětí vedoucí osobnosti s ostatními lidmi, se stává naopak základem zvětšení distance.

Vůdcův atribut “jeden z nás” souběžně poukazoval na jeho permanentní všudypřítomnost – vůdce “je s námi”, tzn. s námi všemi, vždy a všude a tato jeho setrvalá přítomnost mezi řadovými obyvateli “nového světa” byla metaforou přesouvající ho do roviny mýtu a obdařující ho božskými schopnostmi (kromě všudypřítomnosti byl také vševědoucí, vševidoucí a všeslyšící). Přes hláсанou rovnost tedy mezi vůdcem a občanem stála nepřekonatelná bariéra, která jejich vzájemný kontakt omezovala na několik ritualizovaných možností³⁴. Zdaleka nejčastěji se ale státník občanovi představoval in effigie, jako obraz visící v dílně, ve světnici, v kasárnách, ...

V rámci dalšího rozboru emblematicky vůdce, a tentokrát konkrétně vůdce Klementa Gottwalda, vyzdvihuje Macura četný motiv hradního okna, které se stává místy až mystickým pojítkem mezi prostorem Hradu, světem Velkého státníka, a podhradím, které odtud pozoroval, aniž by byl sám viděn. Ještě hlubšího významu nabývalo – zejména v dobové literatuře – okno v noci, neboť se v něm neustále svítilo, což opět vůdce vyvazovalo ze světa obyčejných lidí, kteří v noci spí, zatímco on, vůdce, “pracuje a bdí” [Macura 1992:51]. Dalším motivem, se kterým je Gottwald (a stejně tak

34 Ty jsou dobře zachycené v dobové literatuře – jedná-li se o vojenské prostředí, byla takovou příležitostí k setkání vůdce s lidem např. “přehlídka” či kontrola “postavení strážce”, mimo něj např. “audience na Hradě” či naopak návštěva vůdce v závodě. Často byl také přímý styk zastoupen písemným, tedy jednostranným dopisem.

Stalin i Lenin) spojován, je motiv světla – slunce, jitřenky, hvězdy, ale i pouliční lucerny, nebo petrolejové lampy, pod kterou studoval. Často byl také charakterizován jako “inženýr”, “sadař”, “hospodář”, ale i – pro zdůraznění jeho dělnického původu – jako “první dělník” či “truhlář na Hradčanech”. S oblibou byl také (jako Stalin) titulován jako generál a nejčastěji jako generál míru. V souvislosti s tím je také třeba zmínit na první pohled poměrně paradoxní mytizaci socialismu na jedné straně jako říše míru a na straně druhé jako světa boje a zápasu. Přestože byl socialismus hojně obdařován atributy míru a představován jako svět poklidné mírové práce, v ostrém kontrastu k válkou a konspiračními válečnými přípravami posedlému Západu, pod povrchem těchto mírových reálií poměrně zřetelně vystupují reálie válečné. Neustále se mluví o “boji za mír”, který se odehrává ve všech sférách, neboli na všech frontách – existuje fronta práce, ideologická fronta, kulturní fronta, atd. Boj je prostředkem, cestou, jak dosáhnout života v Edenu, což samozřejmě zároveň znamená života v míru.

Všechny plakáty muzea komunismu (viz obrazová příloha) jsou krásnými příklady výše uváděných stereotypizovaných zobrazování. Figurují mezi nimi plakáty rozzářené mládeže – v tomto konkrétním případě mladých dívek – zaměnitelného vzhledu (ať již jde o mimické rysy či o oblečení), s pohledy upřenými do neurčita, resp. k zářným zítřkům. Další z plakátů zobrazuje taktéž mladé lidi, coby zástupce a představitele “nového světa”, tentokrát ale jak muže, tak ženy. Namísto úsměvu mají v tváři spíše výraz zračící vědomí zodpovědnosti a odhodlanost – obojí ve vztahu k jejich společnému cíli, a sice vybudování (v případě potřeby i vybojování) kýženého ráje. Vzhledem k tomu co a jak zobrazují, působí velmi autenticky. To, co je odlišuje a dělá z nich své vlastní parodie, jsou nápisy. Ve vztahu k dobovému kontextu působí poněkud paradoxně, že jsou všechny v angličtině, z komerčního úhlu pohledu je to však dobře pochopitelné. V drtivé většině se nejedná o překlady původních hesel, ale spíše jde o určité parodické, ironizující variace na ně. Tyto plakáty a pohledy jsou tedy do určité míry – vizuální podobou - něčím autentickým a pro dané téma emblematickým, zároveň však, oproti originálu, díky anglickému překladu všem srozumitelným, a navíc ještě (úplným posunutím významu) vtipným. Spojení těchto

faktorů vytváří příklad turistického suvenýru na variaci komunismu par excellence.

3.5. Muzeum čeho?

Dne 29. října 2011 vyšel v sobotní příloze Lidových Novin text s názvem: “Proč nemáme muzeum komunismu”. Základní důvod k tomuto konstatování se uvádí hned v podtitulu a sice, že na muzeum, které by mělo obsáhnout období let 1948-1989 v jeho celistvosti, je zkrátka ještě moc brzy. Jedním dechem ale autor článku Jakub Jareš dodává, že tím, co by zde v současné době být mohlo a mělo, je muzeum represe. A co v tomto kontextu představuje Muzeum komunismu na pražských Příkopech? Podle Jareše je stejně, jako některé další, už výše jmenované soukromé projekty (Muzeum železné opony ve Valticích, Rozvadově, Loučovicích u Vyššího Brodu) sice z komerčního úhlu pohledu šikovným a zcela logickým a legitimním pokusem o zaplnění prázdného místa na trhu, kterého se zatím neměl potřebu chopit stát, ani obce³⁵, jde ale o projekt, dá se říci lehce nevkusný, - o jakýsi “kabinet kuriozit” cílící hlavně na zahraniční turisty. S tímto označením se dá do značné míry souhlasit – v první řadě určitě platí, že přestože muzeum pořádá i exkurze pro české školáky (jak patrné ze slov ředitelky muzea: “*Myslím, že se k nám ti učitelé vracejí, že o to mají pěkně postaráno a nemusejí k tomu tu pedagogiku vymýšlet*”, využívají jich zejména učitelé dějepisu, pro které je prostředkem, jak se jednoduše a rychle “vypořádat” s tématem naší novodobé historie), hlavní cílovou skupinou je jednoznačně zahraniční klientela. Rovněž termín “kabinet kuriozit” nelze, díky nepřebornému množství různorodých artefaktů, vnímat jako nepřesný. Jde skutečně o až příliš pestrou koláž předmětů, která nepůsobí příliš vkusně a ve finále ani příliš promyšleně. Ostatně sám jeden z průvodců, se kterými muzeum spolupracuje, označil za jednu ze základních nedostatků expozice její anachroničnost: “*Když tam procházíte, tak tam mezi s sebou nacházíte předměty, které mezi sebou dělí třicet let. Jo, to znamená, že tam přijdete, do té samoobsluhy a*

35 Jako výjimku uvádí pouze zrekonstruovaný lágr Vojna v Lešetovicích u Příbrami, založený v roce 2005 za podpory Ministerstva kultury a Středočeského kraje, který má však dva výrazné handicap: špatnou dostupnost a díky rekonstrukci nedostatečnou autenticitu. Druhou výjimkou je příbramské Muzeum III. Odboje, spravované Konfederací politických vězňů – expozice z 90. let však podle autora působí omšele a lacině.

*vidíte tam věci, které já pamatuju a zároveň tam jsou věci, které já vůbec nepamatuju. To znamená ten komunismus tady byl čtyřicet let a je to tam třeba u těch předmětů držet, tu logiku... jako třeba ta telefonní budka, to je budka, ve které já jsem prokecal, která tady stála na konci komunismu a v takovejch budkách já jsem kecal celý hodiny s holkama. Tam byl způsob, jak byla zadarmo, tak to šlo. Ale to je jedna věc, ale hned vedle toho jsou prostě samopaly, který jsou rok výroby padesát a tak dále”.*³⁶ Je ovšem pravda, že zrovna toto cílová skupina zřejmě nemá šanci poznat. Na druhou stranu pokud jde o informační panely a jejich obsahovou stránku, lze i přes dílčí výhrady říci, že uspokojuje nároky a požadavky turistů, podává o něco obsáhlejší a detailnější informace, než jaké podávají knižní průvodce či často i specializované walking tour, nicméně stále jde o údaje zvedené coby “esenciální”. Názor většiny průvodců, se kterými jsem měla možnost se o muzeu bavit, docela pěkně vystihuje tento komentář: *“Za prvé musím říct, že já jsem tam nešla, protože proč bych tam jako chodila, že jo. Takže já jsem tam šla, až když jsem potrefila první studentskou skupinu, abych se na to jako mohla připravit, protože já nejsem žádněj jako vod zdi ranař, abych tam šla bez ničeho, to já bytostně nesnáším. Tak jsem tam šla a pěkně jsem si to tam přečetla a celkem teda jako chyby, ale v zásadě, když se mě na to ptaj, tak říkám: prosim vás, jestli vás to zajímá, tak pro váš pohled je to naprosto dostačující. Je to jedno z mála muzeí, který má teda i ty popisky ve francouzštině, takže oni tam můžou jít sami, podívejte se na ten film, protože i když není ve francouzštině, tak zase to přeci jenom doplní nějaký ty vědomosti a vám to jako stačí. Co byste tam jako dělali celý odpoledne”.*³⁷

Expozice v této podobě je tedy vnímána jako plně dostačující pro turisty, zdaleka již ovšem ne pro “místní”, pro které je navíc někdy, jak vyplývá z výroku průvodkyně, poněkud zbytečná – “proč se dívat na něco, co dobře znám, co ostatním popisuje, v čem jsem žil”. V této souvislosti je zajímavé, že některé dočasné výstavní projekty z nedávné doby, věnované epoše komunismu, či její výseči – např. výstava “Zlatá šedesátá” v Národním památníku na Vítkově –, se naopak setkaly z velkým zájmem generace, jenž představovanou dobu znala důvěrně. Důvodem, proč výstavy tohoto typu Čechy,

36 Průvodce, 45 let.

37 Průvodkyně, 51 let.

kteří komunismus zažili, lákaly, zatímco Muzeum komunismu nikoliv, může být skutečnost, že v těchto případech šlo daleko spíše o projekty hrající na strunu ostologie³⁸, dávající možnost navodit a případně hromadně zasdílet určitý dojem, navíc dojem vztahující se spíše k privátní stránce života v tehdejší době (a dobu jako takovou nijak nesoudící), než “objektivní” rekapitulaci “velkých událostí”, případně zkratkovité vysvětlování některých, z dnešního úhlu pohledu kuriózních témat (např. co to byl Tuzex apod.). Právě ona zkratka, kterou ostatně zmínila v vztahu k expozici i ředitelka muzea: *“Snažili jsme se vyzobat, co nám přišlo nejzajímavější a pro danou dobu nejdůležitější”*, je do značné míry charakteristická pro turistický svět obecně. Čas, který turista na poznávání má, je omezený – opouští přece svůj každodenní život a vydává se “lovit” odlišné zážitky vždy jen dočasně - a není zde tak prostor na hlubší zkoumání. Jde o to zachytit – pohledem, pocitem, fotografií – to, co je vnímáno jako základní, případně získat na památku nějaký emblematický suvenýr.

Jinou otázkou, otevřenou již v podkapitole věnované reakcím turistů na expozici, je správnost označení muzea jako Muzea komunismu, resp., jak se ve svém textu táže Jareš: Co vlastně mají “muzea komunismu” představovat? Dotaz je podle něj v tuto chvíli pro nás zatím nezodpověditelný, neboť odstup od této doby je příliš malý, její poznání a reflexe nedokonalé a často zpolitizované. Poukazuje ale zároveň i na skutečnost, že máme tendenci tuto dobu spojovat zejména s prožitým utrpením a na základě toho konstruovat obraz doby samotné (že je tento přístup pro některé z turistů “do očí bijící”, rušivý, až z jejich úhlu pohledu nepatřičný, dokládaly zápisy v návštěvní knize), přičemž politické represálie představují jen jeden z rozměrů minulosti – i tuto skutečnost, většinou negativně, zaznamenávali někteří z návštěvníků muzea. Přičemž právě tento aspekt by podle Jareše mohl být dnes postihnutečný a zhmotněný v nějakém muzeu, muselo by jít ale o “muzeum politické represe”, vytvořené ideálně v autentických prostorech.

Je možno tedy, s trochou nadsázky říci, že pražské Muzeum komunismu je jakousi podrobnější trojrozměrnou variací standardního knižního průvodce. Je však také

38 Termín původně používaný v souvislosti s pocity obyvatel NDR, později rozšířený na všechny post komunistické země, který můžeme definovat jako: “pozitivně zabarvený vztah k některému jevu v oblasti životního stylu spojeného s érou zařazení země do sovětského bloku”. [Franc 2009]

otázkou, zda jsou sami Češi – přesněji ti, kteří se pohybují v turistickém ruchu – s takovou podobou zkratky, prezentující cizincům jednu etapu jejich dějin, spokojeni. Z výpovědí mých informátorů vyplývá, že do určité míry ano. Muzeum je vnímáno jako řešení provizorní a s ohledem na obecně spíše malou informovanost o historii České republiky na straně běžného turisty, svým způsobem dostačující. V tuto chvíli zde nic lepšího (bohužel) není. Není zde ale, prozatím, ani nějaká konkrétnější představa o tom, jak by případné nové a lepší muzeum komunismu mělo vypadat a jakým způsobem téma zpracovat.

4. Walking communism tour

Před několika málo lety se v nabídkách incomingových cestovních kanceláří začaly objevovat walking tour zaměřené přímo na téma komunismu v tehdejším Československu. Šlo o zcela logické rozšíření nabídky, reagující, jak mi bylo potvrzeno iniciátory těchto programů, na poptávku ze strany zahraniční klientely a zároveň kopírující trend v jiných postsocialistických zemích střední a východní Evropy³⁹. Při prvotním prozkoumávání aktuální nabídky trhu v této oblasti, jsem na internetu narazila na přibližně deset walking tour, které se profilovaly jako zaměřené na toto období, resp. na období od vzniku Československa po jeho zánik, s akcentem na epochu komunismu. Při podrobnějším bádání jsem ale zjistila, že reálný počet jednotlivých tour je podstatně menší. Některé byly totiž již z aktuální nabídky staženy, u dalších se ukázalo, že byt' jsou nabízené pod hlavičkou různých cestovních agentur, mají zcela stejnou anotaci a jedná se tedy o identickou tour, která je ve skutečnosti provozována jednou kanceláří. A právě tato mi umožnila se jednak tour přímo zúčastnit a zároveň mi i zprostředkovala kontakt na průvodce, který k ní vytvářel itinerář, tedy vybíral místa, která formují její trasu. Rozhovor k tématu mi poskytla i zaměstnankyně, která má danou tour “pod patronátem” a která se jejího vytváření spoluúčastnila, resp. pomáhala korigovat její finální podobu s ohledem na požadavky cestovní kanceláře. Zároveň je třeba říci, že převážná většina na komunismus zaměřených tour funguje pouze na principu objednávky (byt' v některých případech bylo možné si tour objednat i pouhou hodinu před začátkem) a jak jsem se sama přesvědčila, nepatří mezi ty nejfrekventovanější, přesněji řečeno je objednáвана poměrně vzácně. Tour, která probíhá každý den, resp. dvakrát za den, po celý rok a bez nutnosti předchozího objednání, je v současné době v podstatě jen jedna – “Communism and nuclear bunker tour”. I tuto tour jsem měla možnost, a dokonce opakovaně s různými průvodci, absolvovat a zároveň mi bylo poskytnuto interview s jejím organizátorem. Poznatky ze zúčastněného pozorování prováděného během jednotlivých communism walking tour a rozhovory s jejich

39 V Berlíně např. “Cold War Berlin walking tour” či “Nest of Spies Walking Tour”, v Bratislavě Bratislava communist tour, Communist walk tour v Budapešti, ...

průvodci i organizátory, jsem doplnila o rozhovory s průvodci, kteří dělají obecněji zaměřené tour, nicméně vzhledem k jejich strukturaci a časové náročnosti (přibližně sedm hodin) se tématu komunismu pravidelně také dotýkají.

4.1. V roli průvodce

“Turista nepředstavuje svá díla v imaginárním divadle, jak to činí zevloun, on chce, aby herci hráli doopravdy, vybírajíce scénáře podle jeho představ. Herci mají znát jeho požadavky a tyto požadavky mají být hybnou silou jejich jednání. Turista je umělec, turistika je tvorba.” [Bauman 2002:50]

Podle Ervinga Goffmana lze jakékoliv organizované společenství studovat dramaturgickým přístupem, čímž je myšleno studium z hlediska ovládnutí dojmů v dané instituci. [Goffman 1999] Tento přístup sleduje člověka v jeho běžných situacích, ve kterých prezentuje sám sebe a svou činnost před ostatními. Pro označení této situace užívá v souladu s naznačeným přístupem termínu “představení”, kterým odkazuje právě na veškerou činnost, kterou jednotlivec provádí v době vyznačující se jeho trvalou přítomností ve společnosti konkrétního souboru pozorovatelů a která má na pozorovatele nějaký vliv. Práce průvodce je zcela ideálním příkladem takovéto situace, protože je přímo ze své podstaty performativní, je skutečně jakýmsi představením, které se snaží pokud možno záživnou a zároveň přesvědčivou formou, ve zhuštěné a zkrácené podobě “přehrát” či podat turistům obrázek o daném místě, zemi, historii, společnosti, kultuře, ... Průvodce je zde v roli herce, turisté jsou obecně, případně pozorovateli, či spoluúčastníky.

Jednotlivec, v našem případě průvodce, tedy vždy svým jednáním před ostatními ovlivňuje to, jak danou situaci definují.

“...je to vo tom to průvodcování je o nějakým reprezentování tý země.” “...protože já si myslím, že ten cestovní ruch je jeden z fenoménů, jak to vlastně ukázat a moje velká motivace je, že snad se ty lidi na ty televizní zprávy u sebe dívaj jinak. Že vopravdu teda věděj, že nejsme ty vopice z tý Afriky a bohužel pro ty Francouze – vždyť je jenom jedna

země mezi náma - a voni jsou úplně mimo.”⁴⁰

Proto, aby dotyčný uspěl ve vyvolání patřičného dojmu, je nezbytné, aby nejprve nastalou situaci dobře definoval. Zároveň však platí, že i ostatní, bez ohledu na to, jak (zdánlivě) pasivní roli hrají, se také budou pokoušet aktivně danou situaci dešifrovat a to na základě své reakce na dotyčného a na základě všech svých kroků, které vůči němu podniknou. Jak důležité je se od počátku v situaci zorientovat, mimoděk během rozhovoru zmiňovala jedna z průvodkyň:

*“Prosím tě, mně se jednou stalo, že vylezla taková jedna celkem důležitá skupina na letišti, přišel takovej človíček a říká – víš, jak voni to měj – “Mais ils ne nous ont pas controlé a l'aéroport!” A mě se to nějak dotklo a říkám: “Mais peut etre on a attrapé que la République Tchèque a présidé l'Europe en 2009, n'est ce pas? A pak říkám, no a taky jsme v Šengenu. A ted' on prostě úplně konsternovanej. No jenomže než jsem odešla z haly, tak jsem zjistila, že to je tour leader, jo. Tak jsem zase udělala zpátečku a říkám: to byla jenom taková legrace.”*⁴¹

Ukazuje se zde také, že pro úspěšnou definici situace bývá při nejmenším velmi užitečné mít o ostatních účastnících některé informace dostupné ještě před začátkem interakce (jako například kdo je tour leader a koho je tedy nejméně vhodné si popudit, či se ho nějak dotknout).

Kromě termínu “představení”, používá Goffman v souvislosti s popisem “dramaturgických” problémů, se kterým se jednotlivec předvádějící svou činnost před ostatními setkává, ještě některá další specifická označení. Patří mezi ně například “fasáda”, zahrnující standardní výrazové vybavení, které jednotlivec záměrně či bezděčně užívá během svého představení, dále pak “scéna”, coby součást fasády, označující veškeré předměty vytvářející kulisy a rekvizity (téměř nezbytnou proprietou každého průvodce je deštník či nějaký jiný podobný předmět, který jej činí viditelnějším a snadněji identifikovatelným) a dále také “osobní fasádu”, do které zapadá to výrazové vybavení, které nejúžeji, resp. neoddělitelně, identifikujeme se samotným účinkujícím (oblečení, pohlaví, věk, držení těla, způsob mluvy, gestikulaci [Goffman 1999]). A

40 Průvodkyně, 51 let.

41 Průvodkyně, 51 let.

jestliže mluvíme o nějaké scéně, musí pak logicky existovat i nějaké zákulisí, tedy místo, kde herec, případně všichni členové “ansámbly”, nemůže být viděn či slyšen obecně. Zároveň platí, že se o něm v zákulisí daleko častěji, než kladně, vyjadřuje s despektem, který odporuje přístupu herce k obecnosti v době jejich vzájemné interakce. Náznak takového vyjadřování (byť zdaleka ne přímo despekt) byl rovněž patrný ve výše uvedeném úryvku rozhovoru (“...říká – víš, jak oni to umějí...”), stejně jako v dalších rozhovorech (“*No a stejně jako oni se posmívají, že Američani jsou úplně blbí, a kladou u nich blbí dotazy, tak oni ty blbí dotazy zase kladou u nás*”; “...a občas, když se tvářej hodně tupě ...”⁴²). Přestože tedy může dojít i k opačné situaci – kdy bude obecnost v nepřítomnosti chválena způsobem, který by tváří v tvář nebyl přípustný, jsou podle Goffmana “tajné urážky” běžnější, protože slouží k udržení solidarity týmu. Současně zde bylo patrné, že mne průvodkyně vnímala jako kolegyni plně zasvěcenou do situace. “*Kolegy je možné definovat jako osoby, které prezentují tutěž úlohu témuž druhu obecnosti, ale nevystupují společně, jako to činí týmoví hráči, ve stejnou dobu a na stejném místě před stejným konkrétním obecně. Kolegové takřikajíc sdílejí podobný osud.*” [Goffman 1999:157] Právě tato skutečnost, stvrzovaná čas od času výroky podobnými výše uvedenému (“To určitě sama dobře znáš”,...) a navozující dojem určitého spikleneckví, mohla, domnívám se, často přispívat k větší otevřenosti a menší seberegulaci výpovědi, neboť v kolegiálním vztahu jednatel předpokládá, že nebude špatně pochopen. Status kolegyně mi byl tedy nápomocný při rozhovorech, ale ne již tak jednoznačně při walking tour, resp. zde většinou platilo, že užitečným se stával až v průběhu času, kdy jsem si získala důvěru. Zpočátku budil naopak spíše rozpaky, protože má bezprostřední přítomnost při práci kolegyně byla v přímém rozporu s jednou ze základních premis a sice, že kolegové nevystupují společně, a mohl zde zafungovat i určitý stud a nejistota vycházející právě z mé, oproti obecnosti, větší zasvěcenosti do tématu, a v důsledku toho případné možné odhalení nepřesností nebo zkrátka obecně obava z hodnocení výkonu. V extrémním případě (jeden takový během mého výzkumu nastal), jsem mohla být pokládána i za “falešného hráče” - i když v tomto případě se domnělá falešnost nevztahovala ani tak na roli průvodce, ale spíše

42 Průvodkyně, 29 let.

roli výzkumníka. Upadla jsem v podezření, že důvodem mé asistence při walking tour ve skutečnost není snaha získat data pro mou diplomovou práci, ale snaha o podvodné získání a převzetí “know-how” dané tour.

Zároveň i v případě průvodce platí, že má-li být představení zdařilé a jeho výkon hodnocený jako kladný, musí být většina zúčastněných přesvědčena o jeho opravdovosti – o tom, že vše provádí se vší upřímností. Ze strany průvodce to vyžaduje dobré “nastudování scénáře” pro danou roli, znát tedy i vzorce vhodného chování a jasně je artikulovat. Nejzřetelněji jsou (logicky) charakteristické rysy, které s sebou role průvodce nese, patrné na počátku každého vystoupení - v momentě, kdy na sebe jedinec danou roli bere, tedy na místě srazu se skupinou. Z někoho, kdo často nejprve nenápadně postával vedle, psal esemesku, či ne nutně nějak živě rozprávěl se svým kolegou a už vůbec nebyl k okolí nějak zvláště pozorný, se v okamžiku zahájení tour z rázu stává komunikativní, výrazně gestikulující a o své vědomosti se s radostí dělicí extrovert.

Základní účel, který jedinec tváří v tvář obecnstvu sleduje, je tedy vždy vyvolání nějakého dojmu. Jaký dojem se tedy v tomto kontextu a kontextu této práce snaží vyvolat průvodci? Kromě samozřejmé snahy působit jako osoba “na svém místě”, tedy do tématu plně zasvěcená, patří mezi nejmarkantnější obecná snaha odlišit dobu “před”, tedy před listopadem 1989 a “po”, tedy po listopadu 89, přičemž současnou situaci se přes jednotlivé různé výhrady (korupce, špatná kulturní úroveň politiky, obecně špatná morálka ve společnosti – vše viz níže) snaží přiblížit jako odpovídající té na západě. Dávají tedy najevo, že období, kdy jsme byli součástí tzv. východního bloku, je pryč a skutečnost, že v myslích řady západních turistů rozdělení na východ a západ přetrvává, vnímají dosti nelibě. Tuto nelibost však před turisty, tedy “na scéně”, nedávají najevo – jsou to pocity, které ventilují jen v zákulisí před svými kolegy. Turisty setrvalé užívání termínu východní Evropa pak připisují na vrub čistě jejich nedostatečnému zájmu a orientaci v dění v zemích jim ne příliš vzdálených. *“Co teda nemizí je slovo Tchéquosovaquie, to nemizí. V zásadě nerozeznávají rozdíl Rusko, Bulharsko, Rumunsko Maďarsko, Československo, což je teda 22 let po tom pádu vopravdu už škoda, to si myslím, že už je nová generace, která už by to měla zvládat.*

Jedinou generaci, kterou můžeš pardonovat, jsou ty stařečkové, protože ti sami ti potvrděj, že u nich ten zeměpis se vyučoval za jejich mládí tím, že bylo nějaký Německo a pak byl block de l'est."⁴³ Vzhledem k přetrvávajícímu charakteru označení "východní Evropa" dokonce někteří průvodci již rezignovali na jeho korekci, stejně, jako například na užívání označení "střední Evropa". "*Termín Střední Evropa nepoužívám, ale spíš proto, že oni ho nepoužívají*"⁴⁴. Přesto tedy, že z důvodu čistě lepší srozumitelnosti (průvodcův časový prostor je omezený a jednou ze záruk úspěchu je také přesnost a jasnost vyjadřování) mluví v souvislosti s Českou republikou o "Východní Evropě", dávají si záležet na tom, aby bylo z jejich výkladu zřejmé, že ta současná "naše Východní Evropa" již nemá nic společného s tou z období komunismu.

4.2. Místa paměti

V předmluvě ke známému monumentálnímu sborníku *Les lieux de mémoire* mluví francouzský historik Pierre Nora o zrychlení historie, což je jakýsi metaforický obrat pro popis současné situace – tedy stále rychlejšího pádu do minulosti, která je pro nás ale zároveň už minulostí zcela mrtvou, přičemž to, co vykořenilo poslední zbytek života ze stále se opakujících rituálů a tradic, bylo historické vědomí. [Nora 1996] Prostřednictvím tohoto zrychlení si také můžeme uvědomit propastnou vzdálenost mezi "skutečnou pamětí", tedy celistvou, neuvědomělou, organizující a spontánně aktualizující, pamětí bez minulosti, která umísťuje dávnověk předků do nerozlišeného času hrdinů, tj. pamětí, jejíž model představovaly „primitivní“ či archaické společnosti a "paměti naší", neboli paměti společností, které se soustavně pohybují ve víru změny a jsou tak odsouzené k zapomnění a kde je paměť pouhou historií, stopou, klasifikací. [Nora 1996:40] Podle Nory je dnešek přelomovým okamžikem našich dějin, ve kterém vědomí odtržení od minulosti a vědomí přerušené paměti splývají, ale kdy zároveň ještě přetrvává tolik paměti, aby bylo možné ptát se po tom, jakých podob nabývá. Paměť se dnes uchyluje k a krystalizuje v určitých místech, které Nora označuje jako *místa paměti*

43 Průvodkyně, 51 let.

44 Průvodkyně, 21 let.

(*lieux de mémoire*). Takto myšlená místa jsou především relikty. Tím, kdo místa paměti produkuje, ustavuje, zřizuje a vyhlašuje, jsou společenství, která procházejí proměnou a obrodou a zcela logicky a přirozeně tak v této situaci upřednostňují nové před starým, budoucnost před minulostí. Muzea, archivy, hřbitovy, svátky, výročí, protokoly, pomníky apod. jsou tak „svědkové naší doby, iluze věčnosti. Jsou rituály společnosti bez rituálu, pomíjivými sakrální momenty ve společnosti, která se desakralizuje, zvláštní projevy věrnosti ve společnosti, jež stírá partikularismy... Místa paměti se rodí a žijí ze stesku po spontánní paměti, z vědomí, že je třeba vytvářet archivy, zavádět výročí, pořádat oslavy, pronášet nekrology, atd., protože tyto akty již nejsou přirozené.“ [Nora 1996: 45]. Zároveň tato místa paměti náleží souběžně dvěma řádům – jsou jednoduchá i ne jednoznačná, přirozená i umělá, bezprostředně se nabízející smyslové zkušenosti a přitom vycházející z abstraktní konstrukce. Dále jsou místy ve trojím smyslu: materiálním, symbolickém a funkčním, přičemž daná kritéria se v jednotlivých místech uplatňují v různé míře. I čistě materiální místo, jako např. archiv, může být místem paměti jen za předpokladu, že jej představivost obdaří určitým symbolickým nábojem a místo čistě funkční, jako např. šibenice, se stává místem paměti jen, když je součástí nějakého rituálu. Pokud jde o materiální aspekt míst – a zde jsou myšleny zejména různé místopisy a soupisy, jejichž veškerá hodnota tkví v přesné lokalizaci a zakořenění v zemi; všechna turistická místa, pamětihodná místa (sochy nebo pomníky mrtvých) – tím určujícím je zde obdaření významem, který vychází z jejich samotné existence. To znamená, že byť jejich umístění není nevýznamné, mohly by se stejně dobře nacházet i v jiných lokalitách a to aniž by tím ztratily význam.

Nutnou podmínkou míst paměti je vůle k paměti a samotným smyslem jejich existence je zastavení času, zamezení zapomínání. Tím, že se de facto pokouší zhmotnit nehmotné, se zároveň snaží vložit co možná nejvíce smyslu do minima znaku. Z toho ale zároveň vyplývá, že místa paměti žijí pouze z toho (a zároveň v tom tkví jejich přitažlivost), že jsou schopna proměny v nepřetržitém sledu sémantických posunů, a zcela nepředvídatelného košatění významů [Nora 1996:55].

V podstatě všechny na komunismus zaměřené tour fungovaly na principu přesouvání se od jednoho s komunismem spojeného místa k druhému. Samozřejmě, že

zdaleka ne všechny z těchto „bodů programu“ jsou místy paměti – některé slouží čistě jako pomůcka k otevření nějakého tématu, jako určitý oslí můstek, ale některé skutečně vykazují výše uváděné parametry míst paměti, tak, jak je definuje Nora. Na následujících řádkách jsem se pokusila uvést ta místa, která opakovaně figurovala jak ve communism walking tour, tak ve výpovědích informátorů/ průvodců, coby referenční body k tomuto tématu. Snažila jsem se také zachytit proč a v jakém smyslu jsou takto chápána.

4. 2. 1. Václavské náměstí

Václavské náměstí je místem, které nechybí v programu žádné communist walking tour a zároveň místem, které je - ve vztahu k tématu komunismu - z vícero důvodů, či vzhledem k vícero různým událostem, zmiňováno i v rámci obecněji zaměřených komentovaných procházek Prahou a to i v případě, že jím vytyčená trasa přímo nevede.

Podle Ladislava Holého [2001] je pro Čechy jedním ze symbolických center, resp. doslova symbolickým “srdcem“ země, prodchnutým národními významy a jako takové se zcela spontánně a automaticky stávalo a stává místem demonstrací. Vzhledem ke kumulaci všem dobře srozumitelných symbolů, odkazujících k významným historickým momentům, může být také právě „Václavák“ chápán jako příklad Norova místa paměti.

Obdobím, které stvrdilo jeho partikulární význam, bylo zejména 19. století, kdy se v jeho čele vybuodovalo Národní Muzeum, jehož založení hrálo důležitou úlohu v českém národnostním vymezení se vůči rakousko-uherské dominanci a kdy sem byla umístěna socha svatého Václava – patrona české země. Svatý Václav je v lidovém pojetí dějin chápán jako zakladatel československého státu, jako ten, který sjednotil jednotlivé kmeny pod své vedení, a proto se ve zmiňovaném 19. století stal symbolem boje za politické zrovnoprávnění českého státu.

Právě z těchto důvodů má podle Holého představa cizích okupačních vojsk na Václavském náměstí daleko silnější emocionální náboj, než jejich představa kdekoliv

jinde. Invaze vojsk Varšavské smlouvy je také jedním z témat, o kterém průvodci ve vztahu k náměstí mluví. Vzhledem k tomu, že ve světě nejznámější fotografie z invaze pocházely z Václavského náměstí, dochází zde často k vzájemnému utvrzování (turistů s průvodcem), že „To bylo zde, kam tanky v osmašedesátém přijely“. Jiná místa v tomto kontextu nejsou zmiňována téměř nikdy. Autentičnost dodávají doposud viditelné stopy po ostřelování na fasádě Národního muzea, vzniklé podle jednotlivých vypravěčských verzí buď z důvodu špatné geografické znalosti Prahy ze strany vojáků, a z toho pramenícího mylného identifikování budovy jako sídla vlády či prezidenta, nebo z důvodu těsné blízkosti budovy Českého rozhlasu.

Z chronologického úhlu pohledu je dalším významným tématem, které Václavské náměstí pomáhá otevírat, sebeupálení Jana Palacha, vysvětlované některými průvodci zjednodušeně pouze jako vyjádření odporu proti invazi, jinými – vzhledem k lehkému časovému odstupu od srpna 68 – spíše jako snahu o znovu vyburcování české společnosti k tomuto odporu. Většinou se v tomto kontextu zmiňuje také čin Jana Zajíce a v některých případech i Poláka Ryszarda Siwiece. Existence dnes dokonce dvou památníků odkazujících na tuto událost zůstává před turisty spíše upozaděna, důraz je v tomto smyslu kladen na místo obecně - důležité je, že k sebeupálení došlo na Václavském náměstí. Postava Palacha je někdy připomínána i prostřednictvím náměstí Jana Palacha⁴⁵, či konkrétněji jeho posmrtné bysty umístěné na fasádě Filosofické fakulty Univerzity Karlovy. I v takovém případě ale není opomíjena alespoň zmínka o tom, kde k činu došlo.

V neposlední řadě, a obloukem se vracejíc k Václavskému náměstí jako místu demonstrací, je „Václavák“ zmiňován i v souvislosti s pádem komunistického režimu. Zde se lidé spontánně srocovali, aby vyjádřili svůj postoj k listopadovým událostem. Podle Holého bylo důvodem, proč k tomu docházelo právě na Václavském náměstí, jeho sepětí se státní symbolikou - komunistický převrat v roce 1948 byl chápán jako ztráta samostatnosti československého státu (v průběhu času potvrzované např. hojným používáním cizí sovětské symboliky) a události po 17. listopadu 1989 tak logicky

⁴⁵ Náměstí Jana Palacha bylo po studentovi po pádu komunistického režimu přejmenováno zcela spontánně, tj. bez předcházejících obvyklých administrativní procedur.

předznamenávaly její opětovné znovunabytí. Projev Václava Havla z balkónu nakladatelství a vydavatelství Melantrich pak znamenal faktické potvrzení znovu sjednocení československého národa.

4. 2. 2. Staroměstské náměstí

Jestliže Václavské náměstí bylo výchozím bodem všech demonstrací, pak místem, ke kterému se demonstranti snažili pochodovat, bylo náměstí Staroměstské se sochou Jana Husa. I to je tedy, podle Holého, jedním ze symbolických center⁴⁶. Stejně jako u svatého Václava i u Jana Husa nevyplývá jeho kulturní význam z toho, co udělal, ale z toho, čím se stal. Pro současnost jsou oba důležití v tom, že se stali symboly. Svatý Václav symbolem české státnosti, Jan Hus symbolem českého národního patriotismu, resp. duchovní velikosti českého národa.

Ve vztahu ke komunismu průvodci na Staroměstském náměstí téměř shodně mluví o jeho nástupu. Zmiňují známý projev Klementa Gottwalda z balkónu paláce Kinských, pronesený po jeho schůzce s prezidentem Benešem, někteří také, v souvislosti s tímto projevem a převzetí moci komunisty, stáčí řeč na tzv. „poslední pražskou defenestraci“ Jana Masaryka. *„Někdy tam přijde řeč u dvacetisedmi křížů, těch pánů, tak tam přijde řeč na defenestraci, nebo defenestrace – kolik defenestrací, tak já říkám, že poslední defenestrace, jako taková nejlepší a do dneška nevysvětlená a taková inigmatická, e to je vlastně totéž do jistý míry jako vražda Kennedyho, že furt se to bude mlít a furt budeme objevovat nový teorie, bláznivý víceméně, ale je to taková poslední pražská defenestrace, tak na to jako tam přijde řeč, jak postupně lidi pochopili, že to jako už není žádná sranda, protože Masaryk byl speciálně oblíbenej, mladej, Honza Masaryk, že.“*⁴⁷ Kromě přiblížení okolností, za jakých v tehdejší Československu komunisté převzali moc – tedy jejich vítězství v poválečných volbách, vytvoření koalice se Sociálními demokraty a demokratickou stranou, snahu ze strany komunistů o kontrolu a ovládnutí klíčových a strategických pozic a následná demise

46 Dalším byly Hradčany, coby ideální konečný cíl demonstračních pochodů.

47 Průvodce, 56 let.

demokratických ministrů a jejich nahrazení komunisty - ale tato událost často otevírá ještě další, ve vztahu ke komunismu často zmiňované téma, a sice propagandu a manipulaci s médii, potažmo se společností. Řada průvodců popisuje, jak byly tehdejší fotografie zachycující Gottwaldův historický projev retušovány a to hned dvojnásobným způsobem. Nejprve byl, ihned z kraje, fotomontáží znásoben počet Gottwaldova publika. O několik let později bylo do těch fotografií, které zachycovaly přímo tehdejšího prvního ministra, zasahováno znovu, a to proto, aby z nich byl odstraněn Vladimír Clementis, jež stačil být ve vykonstruovaných procesech označen za zrádce a popraven. Obecně je téma propagandy a manipulace jedním z témat průvodci často zmiňovaných a jedním z těch, prostřednictvím kterých se pokouší dobu přiblížit.

4. 2. 3. Letná

“To jsou ty skvrny, které nelze odstranit bez porušení podstaty látky”⁴⁸

Na Stalinovu sochu, která stávala na místě dnešního Metronomu⁴⁹, přišla řeč jak v rámci všech communist walking tour, které jsem absolvovala, tak při rozhovorech vedených s dalšími průvodci. Stalin je postava všem turistům známá, pro dané téma svým způsobem emblematická, pražská socha byla v té době svého druhu největší na světě. To vše jsou důvody, proč coby téma dobře funguje, třebaže dnes již fakticky neexistuje.

Obvykle je zmiňován zdoluhavý proces jejího vzniku, podtrhována monumentalita finálního díla i její krátké trvání. Poměrně hodně se odlišuje jeho estetická hodnocení – od (častějšího) zatracování až po názor, že socha neměla být zničena jak kvůli uměleckému zpracování, tak měla být zachována coby stopa, zachycení tehdejší doby. „...Protože si ho tedy ještě pamatuju, jako dítě a pamatuju si,... já jsem takle seděl v tom krasinu a to už muselo bejt – já jsem padesát pět – tak jsem tak jako seděl v nějakých námořnickejch šatičkách a takhle věděl jsem, že bych o tom neměl mluvit, ale tak jsem říkal a táto, co je to tamhle na tom kopci? A ted' táta byl

48 Průvodce, 56 let, arafraze Bohumila Hrabala.

49 Autor Vratislav Novák metronom nazval “Stroj času” a má podle něj vyjadřovat všeobecnou pomíjivost, tedy mj. i pomíjivost různých diktaturních režimů i tyranů.

takovej protirežimní a říkal, ale to je taková obluda... A sice už to bylo v takový tý, po šedesátech letech, ale přeci jenom říct o Stalinově pomníku, že to je obluda... No tak to tam popisuju celkem barvitě, jak ho střídali na třikrát, jak mu museli vodříznout hlavu, aby nespadla na most a takovýhle věci. Ala nakonec já vždycky řeknu, že já osobně lituju toho, že to odstřelili, já teda myslím, že to byla škoda. I z toho uměleckýho hlediska, myslím, že Švec byl dobrej sochař a že ten pomník byl povedenej a taky mu to vyčítali ty komunisti, že to je vlastně jako takový ty starověký sarkofágy, ty pohyby takový a ten vysokej reliéf, no prostě kdo dělá vysokej reliéf, tak stejně nic jinýho nevyšochá, než antický reliéfy. A takovej ten voják, jak kouká na západ k imperialistům... A vopravdu kdyby to existovalo do dneška, tak by to byla opravdu krásná zajímavá památka, jo, bohužel, to jsou takový ztráty. Jak to popsal Hrabal – “To jsou ty skvrny, které nelze odstranit bez porušení podstaty látky”⁵⁰ Někteří průvodci se také v tomto momentě a prostřednictvím této sochy, dotýkají jednoho z témat každodennosti, a sice někdejší všudypřítomnosti front a obecného nedostatku. Zároveň je následující výpověď pěknou ukázkou toho, jak těžko sdílná a srozumitelná jsou témata z oblasti každodennosti.

„A pak vlastně další moment, kdy mluvím o komunismu je, když ukazuju Stalina (poznámka – průvodkyně ukazuje dobovou fotografií sochy), že jako jak to stavěli a jak hledali to místo, kde by to bylo viditelný, a pak jakože to je ten slavněj vtíp, že jako fronta na maso, no a takže se dostáváme k těm slavnějm banánům, jakože fronta na banány, to je obligátní téma a že jako bylo špatný zásobování a že ty lidi jako... Takže tam když mluvím o týhle době, tak používám, nebo používám - tak prostě mluvím v těch klišé, že prostě nic nebylo a že si musel být kámoš s řezníkem v některých momentech, aby ti jako... nebo s prodavačem praček, aby ti schoval tu pračku a tys mu za to zase dohodil někde nějakěj kšeft. A pak prostě zas záleží na těch reakcích, co budu říkat dál, nebo nebudu... Tak fronta na maso to musím jako hodně složitě vysvětlovat. Že jako už vim, že to nefunguje a že to jako nepochopí a že jim to jako nepříjde rozhodně jako vtípný, rozhodně to není vtípný pro ně, protože neviděj ten kontext – jakože fronta na maso, co to má dělat co s tím monumentem Stalina a když to jako vykládáš, tak - aha

50 Průvodce, 56 let

– no, ale... jako už to chápeme, ale furt nevidíme ten vtip, nebo nevidíme, co je na tom vtipného. Tak občas opravdu, když se tvářej tupě, tak říkám - no jo no, ten český humor je takovej černej.⁵¹“

Je zajímavé, kolik pozornosti se věnuje již neexistujícímu památníku⁵² - o jeho obdivuhodné „posmrtné existenci“ svědčí i následující výpověď mladé průvodkyně: „...o tom památníku taky mluvím a to jsou jako dost překvapený a hlavně to jsem já sama byla dost překvapená nedávno – já jim říkám, že symbolicky nejdřív tu hlavu jako sťali, toho památníka a já jsem si myslela, fakt jsem si myslela, že z té sochy nic nezůstalo, vůbec nic. A minulej rok v červnu, asi začátkem června, jsem šla na diskotéku, víš, do toho kostela v Michalský a tam ta hlava je, v tom kostele, je tam ta hlava! To mě prostě úplně... a hlavně i jak jako lidi můžou tancovat okolo hlavy Stalina! Prostě to je tak ...a každopádně jako vstup dvě stovky...“⁵³ Zkrátka, jak zaznamenal i Mariusz Szczygiel, svým způsobem „Stalinův pomník v Praze existuje“. [Szczygiel 2007:85]

V porovnání s odstraněným Stalinovým památníkem je možné Metronom označit částečně jako neúspěšný památník, jelikož řada z průvodců potvrdila, že nebýt Stalinovy sochy, o Metronomu by se asi sami od sebe nezmiňovali. „Jo, já sám bych mluvil o soše. Protože to kyvadlo konec konců po nějaký umělecký stránce... kyvadlo, no. No comment.“⁵⁴ Poněkud nestabilní pozici tohoto novodobého památníku by na jednu stranu mohla potvrzovat i skutečnost, že někteří průvodci si vlastně nejsou jistí, co přesně Metronom vyjadřuje, na druhou stranu jeho mnoho výkladový charakter provokuje k vlastním interpretacím a hledáním významu, což je vlastně úspěch. „...To

51 Průvodkyně, 29 let.

52 Zde se nabízí paralela s prvním „kontra“ památníkem popisovaným v textu *Memory and Identity: The History of Relationship* Johnem R.Gillisem, který byl výsledkem kritiky klasických památníků, „memory sites“, jež prý ve skutečnosti zabraňují přijmout závazek k minulosti a vedou spíše k zapomnění podstaty věci, než k jejímu uchování. Tento „kontra“ památník – v podobě olověného obelisku – obětí nacizmu byl vytvořen v roce 1986 v Hamburgu. Lidé byli vyzváni, aby na jeho povrch napsali svá jména a vzkazy a poté byl obelisk zapuštěn celý do země, aby se nakonec zcela ztratil a zůstaly jen vzpomínky lidí, kteří se akce zúčastnili. Toto proti- památníkové hnutí neznamenovalo jen estetický, ale také epistemologický obrat. Jeho zastánci odmítli myšlenku „memory sites“ a chtěli vzpomínání deritualizovat a odhmotnit tak, aby se stalo více součástí každodenního života a uzavřela se tak propast mezi minulostí a přítomností, mezi pamětí a historií.

53 Průvodkyně, 21 let.

54 Průvodce, 56 let.

*jsem šel takhle jednu po Karlově mostě, šel jsem sám, bez turistů a tam vyprávěl nějakou – byl to Američan ve skupince asi sedmi Američanů - vyprávěl vo Praze. A vyprávěl velice zajímavou věc, jako symboliku toho kyvadla – a on vyprávěl, že to symbolizuje naše národní dějiny, jako vode zdi ke zdi! Jakože demokracie-totalita, další totalita – demokracie. A to je jako vtipný. Já jsem po těch lidech koukal a ti to vyloženě brali a mě se to samotnému zalíbilo.*⁵⁵

*„Já jsem teda slyšela několik interpretací toho kyvadla a vůbec nevím, která je správná, ale já jim říkám, že to je jak změna režimu, že jsme se jako obrátili víc k demokracii, to jim tvrdím já. Jestli je to pravda nebo ne – nevím. A na to oni teda reagujou, že to jde tam a zpátky, tak jako že se to může vrátit zpátky. Takhle oni sami tomu dávaj význam, že jako pozor na to, to jde z jedné strany na druhou, takže se to vrací.*⁵⁶“

Historika z ranku zábavných, vztahující se k místu, nad nímž se stále lehce vznáší duch odstřelené sochy Stalina, která se již stala mezi průvodci určitým (na turisty dobře fungujícím) koloritem, je ta o maketě Michaela Jacksona, resp. o reklamě na jeho první koncert v České republice v roce 1996. Na několik týdnů totiž obsadila podstavec, jenž po soše zůstal.

2. 2. 4. Národní třída

Národní třída je posledním z míst, které tvoří nedílnou součást všech „communist walking tour“. Před památníkem 17. listopadu 1989 se obvykle průvodci snaží vysvětlit okolnosti tzv. Sametové revoluce, tedy zejména kdo se demonstrace účastnil, proč vyprovokovala tak silnou odezvu v celé společnosti a často také zmiňují pozdější pochyby o její spontánnosti. V některých případech se vracejí k 17. listopadu 1939, aby zdůvodnili, k jaké příležitosti byla demonstrace svolána. Zároveň také právě při vyprávění o Sametové revoluci dochází ze strany průvodců velice často k neuvědomělému potvrzování některých auto-stereotypů, jako zejména toho o „holubičí“ povaze českého národa a o jeho tradiční a nepopíratelné kulturnosti (idea

55 Průvodce, 60 let.

56 Průvodkyně, 21 let.

podle Holého v myslích Čechů přetrvávající navzdory kulturnost devastujícímu období komunismu). Sametová revoluce je tak samozřejmě dokladem par excellence „mírné“ povahy Čechů. Někteří průvodci zašli v tomto duchu ještě dál a přívlastek sametový si vypůjčili i pro popis rozdělení ČSFR, kdy hovořili o „Sametovém rozvodu“.

V souvislosti s mezi Čechy silně zakořeněným vnímáním sebe sama jako kulturního národa mluví Holý ve své studii ne o auto-stereotypu, ale dokonce o národní tradici. Národní tradice nejsou oproti českým sebeobrazům generalizacemi jednotlivých osobních zkušeností, ale jde o záležitost z vlastní definice kolektivní, nad-individuální a mezigenerační. Validita tradice samozřejmě potřebuje být demonstrována a existují standardizované způsoby, jak toho dosáhnout, a sice projekcí patřičných idejí a hodnot do vyprávění o minulosti, které je legitimizuje. Jedním z takovýchto mýtů, který Češi ve svých naracích o vlastní historii vytvářejí, je mýtus o národě, v jehož čele stáli vždy intelektuálové – od svatého Václava, přes Karla IV, Jana Husa až po Masaryka a Havla. Tato tradice se tedy opírá o specifický způsob čtení historie, při kterém je konstruována těsná vazba mezi kulturou a politikou. A stejně jako je Sametová revoluce vnímána jako potvrzení mírumilovné povahy Čechů, je vnímána i jako potvrzení jejich kulturnosti, a to zejména tím, kdo se postavil do čela oporu – demonstrace započali studenti a v závěsu za nimi se přidali umělci. Holý na toto konto uvádí: *„Myšlenka, že by stávka divadel v londýnském West Endu mohla otrást britskou vládou, když horníci a řidiči nedosáhli ničeho určitého, je jednoduše k smíchu. Pokud bychom pokračovali v této nepředstavitelné paralele, můžeme se pobavit úvahou, jak dlouho by stávka ve West Endu musela trvat, než by si dělníci v Midlands nebo zemědělci v Northumberlandu nebo v Cumbrii všimli, že vůbec probíhá“*. [Holý 2001:128] To, do jaké míry je Čechy automaticky vnímané důležité postavení umělců ve dnech a týdnech bezprostředně následujících sedmnáctý listopad, bylo krásně patrné na jedné z „communist walking tour“, když průvodce popisoval okolnosti revoluce, tedy mj. jak se studenti vydali z Albertova do centra, na Národní třídě se střetli s policií a navzdory tomu, že se revoluce jmenuje tak, jak se jmenuje a nikdo při ní nezahynul, nezakročila „Bezpečnost“ proti demonstrantů nijak šetrně. To vyprovokovalo nevoli „rodičů“ a

vůbec společnosti⁵⁷ „...a hned se připojili i umělci, takže všechna divadla šla do stávky a bylo to...“ Z výrazu naslouchajících turistek (Australanky a Britky) bylo jasně zřetelné, že zmínce o umělcích a hlavně o stávce divadel vůbec nerozumí, resp. není jim jasné, jaký význam asi tak mohla mít pro události spojené s pádem režimu.

Samotný památník demonstrace 17. listopadu 1989 v podloubí na Národní třídě je zároveň krásnou ukázkou „úspěšného“ památníku minimálně v tom smyslu, že evidentně vyzývá a inspiruje lidi k další práci s ním v reakci na nějaké aktuální dění a je tak otevřen „sémantickým proměnám“. Byl to konkrétně Roman Týc, kdo zasadil vítězná věčka z roku 1989 a tehdejší euforii do širších časových souvislostí - stávající památník rozšířil na levé straně o hajlující ruce a datum 17. listopadu 1939, na pravé pak o zdvižené prostředníčky a datum 17. listopadu 2009, coby symbolické gesto charakterizující tento rok, resp. současný stav společnosti. Takto upravený památník pak lakonicky nazval: „Není co slavit“.

4.3. Mediální obrazy versus individuální vzpomínky

Jak bylo již vícekrát řečeno, cílem rozhovorů, které jsem s jednotlivými průvodci vedla, bylo v první řadě zjistit, při jakých příležitostech během svého provázení sami spontánně o komunismu mluví. Jaké události a postavy jim připadají, vzhledem k této novodobé etapě dějin, důležité zmínit, jakým způsobem tak dělají a dále také na jaké události, postavy či témata jsou dotazováni a jak na dané dotazy odpovídají. Při následné analýze rozhovorů jsem se pak snažila zachytit rozdíly ve výpovědích odlišných generací průvodců, tedy rozdíly mezi generací, která disponuje a předává dál jak své individuální vzpomínky, neboli reflexe svých prožitých zkušeností, tak i kolektivní či sociální paměť, dále generací, která má těchto vlastních prožitých zkušeností jen velmi málo a generací, které již disponuje pouze oficiální pamětí či zprostředkovanými zkušenostmi. *“Zprostředkovaná zkušenost nahrazuje osobní participaci na událostech tím, že o nich poskytuje nepřímou informaci. Rozdíl mezi*

⁵⁷ Bohužel zde průvodce nezmínil, že důvodem silných negativních reakcí byla hlavně skutečnost, že šlo o demonstraci legální, tedy dopředu schválenou.

prožitou a zprostředkovanou zkušeností je rozdílem mezi životem a textem. Pokud je zprostředkovaná zkušenost vůbec zkušeností, jedná se o zkušenost stereotypů a představ, která, na rozdíl od prožité zkušenosti, postrádá jakoukoliv bázi pro redefinici. Zprostředkovaný popis událostí nepochybně vytváří povědomí nebo znalost, a tak umožňuje, aby se staly součástí společenské nebo historické paměti.” [Holý 2001: 76]

Zároveň ovšem beru na vědomí skutečnost, že ve chvíli, kdy dochází k zaznamenávání prožité zkušenosti, nejedná se již o “autentickou vzpomínku”, ale o její reprezentaci, resp. o vzpomínku “zpracovanou” či “stylizovanou”. *“Minulost se vždy odchyluje v závislosti na záměru se “prezentovat”.* [Mayer 2009:39]

Vzhledem k tomu, že události a postavy, které se průvodci, s nimiž jsem mluvila, rozhodli nějakým způsobem ať již pouze zmínit, či je přiblížit trochu podrobněji, byly de facto stále jedny a ty samé a nijak zásadně se nelišily ani jejich referenční a interpretační rámce (mezi události v souvislosti s komunismem zmiňované, téměř všichni průvodci shodně uváděli Pražské jaro, invazi vojsk Varšavské smlouvy a Sametovou revoluci a v řadě případů i okolnosti nástupu komunistické strany k moci, z osobností pak Václava Havla, Alexandra Dubčeka a Jana Palacha), rozhodla jsem se na následujících řádcích věnovat zejména určitým specifickým tématům, na která často v rámci komentovaných prohlídek přicházela řeč a také tomu, jak se jednotliví průvodci vyrovnávali s dotazy směřovanými na každodenní život v komunistickém Československu.

Jedním z takových frekventovaných témat byla například tehdejší role církve ve společnosti a postoj, jaký k ní režim zaujímal. Ve shodě průvodci většinou zmiňovali negativní přístup režimu k náboženství a s tím spojené nebezpečí různých perzekucí lidí otevřeně se hlásících k nějaké církvi, na druhou stranu ale také všichni zdůrazňovali, že tento přístup měl přeci jen jisté hranice, resp. že samotná existence církve nebyla oficiálně dotčena. Někteří průvodci také téma náboženství využívali ke zmínce o politických procesech z přelomu čtyřicátých a padesátých let.

“...třeba někdy jako řeknu, že v těch padesátejch letech, když byly ty masakry, jak je posílali do těch dolů, ty kněží, ale zároveň že to nebylo zakázaný, že byly furt otevřený ty kostely, že se tam slavily mše, ale že například jako když jsi praktikovala, tak jsi měla

problémy, třeba když jsi měla práci, tak jsi ji mohla ztratit – teda mohli tě zaměstnat jinde, na nějakýho metaře nebo na něco míň nebezpečnýho... Nebo třeba jít na univerzitu a chodit do kostela se neslučovalo. No a právě teda někdy vytahuju rodinnou historku číslo dvě, že babička jako, která byla velmi věřící, ale právě prala prádlo v nemocnici, takže jako žádnej problém nebyl, tak když začali máma se strejdou růst, tak ona je vodila do kostela, ale že chodili jakože přilepený na zeď domu, aby sousedi neviděli, že jdou prostě v neděli v jedenáct jako někam a asi teda do kostela, tím pádem.”⁵⁸

*“Pak je potřeba říct, že fungovaly kostely, ne že byly zavřeny a že teda kněží, kteří měli souhlas režimu mohli celebrovat mše, že nebyla taková propagace kostela u vstupu do kostela, jako je teďka, že u nás teda kromě nějakých posledních vesniček se musí říct, že režim se staral o církevní památky, že spíš pronásledoval fungování tý instituce, ale že se nedá říct, že by zbořili kostel sv. Mikuláše na Malý Straně, že nejsme teda v Rusku. Že když by se to trochu přehnalo, tak můžeme říct, že režim mohl prezentovat barokní styl jako jak ty chudáci trpěli v tom 18. století, když museli postavit tohle a že i ten Jan Hus mohl být prezentovanej jako první momenty dělnickýho hnutí, což my jsme se učili ve škole, ale že nebyla propagace kostela, že se nenabízeli katechismus na třídních schůzkách ve škole, naopak když teď se to řekne, tak i já to můžu potvrdit ze svý zkušenosti, že když děti byly v první třídě, to je rok 1996, paní učitelka řekla, že je možnost nějakýho katechismu, tak jsem myslela, že spadnu pod stůl”.*⁵⁹

*“Já teda říkám, že církev, nebo přiznat, že jsi nějak nábožensky založenej a že chodiš do kostela bylo velice špatně viděno, že když komunisti viděli, že jdeš do kostela, tak už máš vroubek a už tě nenechaj i třeba vycestovat a tak. Ale taky jim říkám, že po Sametové revoluci spousta lidí o sobě prohlásilo, že jsou katolíci, i když to nebyla vůbec pravda. Že to bylo pro ně jenom možnost se takhle konečně, konečně si říct, jsem volnej, můžu si říct, co chci.”*⁶⁰

“...Říkám, u nás ta odluka nebyla a komunisti byli největší příznivci odluky za první republiky, no ale když přišli k moci, tak toho nechali ... No a tak já říkám, že když se jim

58 Průvodkyně, 29 let.

59 Průvodkyně, 51 let.

60 Průvodkyně, 21 let.

pan farář zhmusil, tak šel prostě mejt vitríny nebo kopat kanály, nebo do kriminálu – jak se jim to zrovna hodilo.”⁶¹

Pokud jde o otázky směřující na každodennost, i v tomto případě průvodci potvrzovali, že se s nimi poměrně často setkávají. V některých případech ale bylo zmiňováno, že jejich položení předchází jakýsi počáteční ostych či rozpaky z toho, jak moc je, nebo není toto téma pro Čechy “příjemné”. V tomto kontextu bych zde ráda uvedla citaci z knihy “Češi a jejich komunismus” od Françoise Mayer, která přeneseně tyto pocity, dnes registrované na straně turistů, potvrzuje. “*V 90. letech otázka: “Co jste dělali před deseti lety?” v Paříži zcela neškodná, může lidi v Praze uvádět do rozpaků, neboť – jak mi na počátku mého průzkumu uvedl jistý profesor z univerzity Karlovy: “By museli říci, že žili normálně, a to nejde.” Imperativ odmítání a distancování tedy nezahrnuje jen oficiální paměť, tzn. soubor interpretací téže minulosti, jaké lze číst nebo slyšet v oficiálních textech a prohlášeních, nýbrž se mu zřejmě zcela přizpůsobili i jednotlivci*”. [Mayer 2009: 20] Podle výpovědí téměř všech průvodců (s jednou výjimkou⁶²), se kterými jsem na dané téma hovořila, však dnes již tento předpoklad neodpovídá tak zcela realitě. Existují-li (a z rozhovorů je zřejmé, že v určitém smyslu ano) nějaké rozpaky nad touto otázkou, pak nepramení z nechoty k doznání, že i za komunismu většina lidí žila zcela “normální život”, ale ze skutečnosti, že přiblížit západním turistům některé základní, specifické a od dnešní doby totálně odlišné fenomény tak, aby jim byly srozumitelné a pochopitelné, je velmi obtížné a někdy až nemožné. Přičemž samozřejmě míra, do jaké se o to vůbec snaží a pokoušejí se liší v závislosti na recipientské straně. “*To se ptaj, ale si myslim jako... já jako nevím, jak si to jakoby mam vysvětlit – ptaj se tě na to lidi, který máš jako třeba už po několikátý. Na tý Grand tour třeba takový ty jako žoviální typy, který se nestyděj. Já mám pocit, jestli nemaj v těch průvodcích napsaný, jako že je to pro ty Čechy těžký téma a že o tom neradi mluvěj, nebo tak, takže někdy mám pocit, že se na to jako nezeptaj, ač na mě koukaj takovym způsobem, že by jako chtěli... Když vidim, že koukaj, tak já jim to*

61 Průvodce, 56 let.

62 “*...jako lidi se o tom strašně neradi baví. Ti, co v tom žili. Oni nechťěj třebas dopodrobna něco rozebírat nebo něco takového, protože maj jak kdyby...možná trošku ostuda jo, nebo něco takového. Že byli prostě součástí té větší masy, co prostě šla a nemusela vyčuhovat*”. Průvodce 21 let.

řeknu. Nebo řeknu takovou tu verzi klasickou A taky záleží na mě, když mám jako chuť s těma lidma komunikovat. A když mám chuť, tak jsem taková trošku jakože o tom mluvím víc a snažím se to vysvětlit jako – snažím se neříkat jenom ty klišé, víš. Když nemám chuť, tak řeknu jenom - ono bylo málo věcí, třebaže lidi nemohli cestovat a tak a když jsou to lidi zajímavý a sednem si, tak potom jako spíš mluvím, že to byla společnost strachu a že každé se vlastně bál a že si nevěděla, komu co můžeš říct, nebo že ti lidi se tak mezi sebou podezřívali a že třeba, že to vlastně třeba – tohleto je taky moje oblíbený a když to říkám, tak si to užívám. Že to jako fungovalo tak dlouho, protože to vlastně bylo založený na týhleto participaci těch všech lidí, že teď každé převlíkl kabát a je hroznej antikomunista, jo, ale vlastně to fungovalo na tom, že všichni do toho byli nějakým způsobem začlenění nebo to tolerovali.⁶³

Právě u témata každodennosti krásně vyvstaly určité generační podobnosti ve vzpomínkách na toto období, resp. podobnosti v tom, co kdo z tohoto období vnímal jako signifikantní. Generace, kterou Sametová revoluce zastihla během prvních školních let, téměř shodně uváděla, že vzpomínka či dojem, který se jim silně zapsal do paměti, byla skutečnost, že v “domácím kruhu” se říkalo něco jiného, než na veřejnosti, nebo spíše, že na veřejnosti se o některých věcech zkrátka nemluvalo. A mělo-li něco z “nevhodných” názorů, či spíše jejich náznaků, proniknout ze soukromé domácí sféry do širšího sociálního okolí, byly to dopředu dobře vybrané drobné “rebélie” typu, který přibližuje jeden z níže uvedených výroků průvodkyně:

“No a tam si prvně pamatuju na takovej jakoby, takový jako vyoscilování, moment, kdy jsme seděli okolo stolu ještě s ostatníma jako učitelkama a já jsem nevěděla, že jsou komunistky jako poleno, že jo. A přece jenom byla jsem ve třetí třídě, že jo. No a nějak prostě tam přišla řeč na pionýra a já jsem zrovna tam měla rozečtenou Kroniku ztracené stopy a pronesla jsem tam něco tak vhodnýho, jakože pionýři dneska ale nejsou to, co bývali kdysi...A doted' si pamatuju na ten stisk tý ruky pod tím stolem teda jako. A vždycky, když tohle vyprávím těm Francouzům, tak jim tuhne úsměv na rtech, protože jako jim dochází, protože tohle fakt jako nikdy nezažili a ani zažít nemohli.

A tohle jim teda vyprávíš jako konkrétní příklad příhod ze života. Jojojo. Tak zrovna

63 Průvodkyně, 29 let.

tohleto tam občas vytáhnu a že vlastně jako je definitivní rozdíl mezi tím, jestli dítě zažije vlastně tu nepřiměřenou zátěž, že něco se říká doma a něco jinýho se říká venku a většinou uznaj, že je to jako přesahuje.”⁶⁴

“No, co říkám... říkám třeba, že když byly debaty o politice v rodině, tak vždycky jako maminka říkala, že ne abysme to ve škole povídali a taky vysvětluju proč, že jo. Anebo že jsme měli zakázaný chodit do pionýra, že jsme měli zakázaný říkat paní učitelce soudružko, jo a že to byla taková zvláštní rebélie...”⁶⁵

Zcela logicky nejvíce příkladů z běžného života během období komunismu udávala generace průvodců dnešních přibližně padesátníků až šedesátníků. Zde se zároveň velmi často (a opět logicky) projevovala i snaha o popsání této doby nejenom jako doby nesvobody, bezpráví a v řadě věcí z dnešního úhlu pohledu absurdních (obvykle si v těchto případech průvodci “nebrali servítky”), ale zároveň na druhou stranu i snaha o sdělení, že jejich život v té době nebyl “omylem”, resp. že přese všechno se dal žít více, či méně “normální život”.

“Podotýkám, že jsem z rodiny, kde dědeček byl zavřenej jako politickej vězeň 14 let a tatínek taky, takže nejsem žádnej komunista, ale odmítám naprosto říct těm skupinám že před rokem 89 to bylo jenom blbý a teď je to jenom bezvadný a ty skupiny to opravdu jako berou...”⁶⁶

Velmi zřetelná byla snaha o rovnoměrné přiblížení obou zmiňovaných rovin.

“Já jim vždycky říkám: záleží na tom, kdo se na to kouká. Když se vezme človíček, kterej není moc náročnej na život, kterej chtěl bejt přítomen v práci a v 16:01 opustit práci, pak vyčkat teda nějaký ty fronty v krámech, ale nedá se říct, že u nás by byly prázdný krámy, bylo zboží, který chybělo, ale já osobně jsem viděla poprvý opravdu prázdný krámy v roce 82 200 km od Moskvy, takže u nás tam vždycky něco bylo – bylo tam třicet kilometrů špaget, ale něco tam bylo. My jsme třeba zrušili lístky na jídlo po druhý světový válce dřív než Francouzi, to taky oni nevědí. Takže když se prostě vezme človíček, kterej není náročnej, kterej si prostě vodrobil těch svejch osm hodin, pak teda vystál nějakou tu frontu na to jídlo, který nebylo až zas tak drahý a dřepnul si před tu

64 Průvodkyně, 32 let.

65 Průvodkyně 29, let.

66 Průvodkyně, 51 let.

televizi a tam teda koukal na nějakou tu propagandu, plus režim teda podporoval klasickou kulturu, takže bez problému. V momentě, kdy ten človíček chtěl dělat nějakou zajímavější práci, bez toho, aniž by byl členem komunistický strany to prakticky nešlo, když chtěl si koupit nějaký zajímavý zboží, tak to prakticky nešlo, lidi měli obrovský finanční rezervy před rokem 89, protože neměli čas to utratit, ale tyhle ty rezervy už nemaj, protože zas je to dvacet let potom.”⁶⁷

“Já jim vždycky říkám helejd'te se, von ten komunismus zas není tak úplně blběj, abyste řekli, že je to úplně blbý. Ono je to naivní. Ono to počítá s absolutně dokonalým člověkem. Já jim vždycky říkám, že představa, že všichni budem pracovat a všechno to šoupnem na stůl a každej si vezme podle svejch potřeb, to nemůže fungovat. Protože už jenom že každý má jiný ty potřeby a pak se tak do nich trochu strefuju – říkám: Podívejte se na snídane v hotelu, nikdo si neveme takhle, ale každej si veme tááákhle. A jsou i klienti, kteří mi řeknou, že tady se jí moc. Já nikdy nevím, co jim na tohleto mám odpovědět. Protože je to formou švédskýho stolu. Tak si prostě veme míň! Ale on si nikdo míň neveme...”⁶⁸

“...No jinak jako vlastní život, když jako člověk jim nešel moc jako do cesty, tak jako sporty, škola, všechno probíhalo jakoby normálně, ale viselo to tady jako takovej mrak a člověk prostě věděl, že se nemůže... a to byl samo o sobě pocit prostě nesvobody. No a takový jak já jsem to taky dlouho nechápal – svoboda od strachu. Tu jsme prostě neměli. Že jsme se prostě báli.”⁶⁹

“Oni si často myslej, že to bylo takový...jestli jsme jako nějak hodně trpěli. A já říkám: No, když člověk žil za komunismu a nějak jako vyloženě neprovokoval, tak nemusel mít problémy. Ale zase spadnout do nějakých problémů, nebylo tak těžký. Vono stačilo vlézt do kostela, vono stačilo zajímat se vo jazz, vono stačilo zajímat se vo nějakou literaturu americkou a už to bylo.”...“Protože já si myslím, že ten komunistický systém byl nemorální v tom samým základě. Že prostě byl proti lidský přirozenosti. Pro mě osobně bylo třeba takový jako velmi zajímavý, když sem četl encykliku Lva a já sem si myslel, že tam bude odsuzovat prostě jako komunismus na základě Bible, ale ne – na základě

67 Průvodkyně, 51, let.

68 Průvodkyně, 51, let.

69 Průvodce, 60 let.

zdravého rozumu. Když má člověk zdravěj rozum, tak proč by nemoh vlastnit? A proč by nemoh vlastnit třeba i výrobní prostředky? Nebo nemáme rozum? Nebo jsme tak blbý, nebo tak zkažený, že nemůžem ani vlastnit, protože bysme to zneužívali, takže musí bejt stát a ten to musí vlastnit a ten teda má jednat a ten je teda ten rozumnej a ten vševědoucí a my jsme úplně pitomý a zkažený a stát je ideální. Tak tohle to myslim, že je taková ta základní zkaženost komunismu, že ten rozpor mezi nezákonností vlastnit výrobní prostředky a rozumností člověka. Že když je člověk rozumná bytost, tak má právo vlastnit, je pánem svého osudu a přiměřeně je i pánem osudu svejch nějakých podřízenejch a ať je člověk král, nebo předseda já nevím čeho, tak pokaždý je to stejný, že jo. Takže tohle to bylo určitě teda jako zkorumpovaný a morálně špatný a to se ukázalo potom teda jako i v tom hospodářství a myslim si, na základě špatný nechci říct filosofie, ale na základě takový špatný morální úvahy prostě nemůže vzniknout nic dobrýho. Že může to přinést nějaký výsek pozitivní, to určitě. Můj táta třeba říkal – kdyby tady byla ta první republika, to by se to metro nikdy nepostavilo. A já jsem říkal proč? Ale dneska když člověk vidí, jak se táhnou některý ty vyvlastňovací věci, co se týče metra, dálnice a tak a jak se na tom lidi kapsujou, některý bezohledně, že jo, a jaký jsou s tím – jaký jsou prodeje nějakýho státního majetku, jak prodávaj a privatizujou letiště, aby ho potom zase kupovali a takovýhle věci, tak si říkam, tak tohle to vopravdu za těch komunistů nebylo. Ale já vim, že tohento sou takové sice jako velmi závažné vřídky na kráse, ale přece jenom neni to taková ta jako totální zkaženost. To si myslim, že bylo v tom komunistickym režimu a to že tady neni prostě.”⁷⁰

Ostatně s potřebou přiblížit danou dobu i jako dobu, ve které se odehrávaly naprosto běžné životní příběhy, jsem se setkala i u mladé průvodkyně, která tento názor předkládala prostřednictvím slov své matky:

“...a při té příležitosti zmiňuju takový postřeh, kterej mě docela zaujal, protože já pocházím z Jižních Čech a z vesnice, z malý vesnice. A moje mamka mi nedávno říkala: Vy si vždycky představujete komunismus prostě, že to bylo něco strašnýho, co se učíte ve škole a tak, ale přitom já jsem za komunismu studovala v Praze”, studovala na zemědělce a říkala:” Dobře, byli jsme třeba nucený jít támhle na první máj

70 Průvodce, 56 let.

do nějakýho průvodu...první rok jsme byli nucení. Pak jsme zjistili, že to až tak povinný není, tak jsme tam prostě nešli.” A prostě že žili docela příjemný léta za toho komunismu. Že ona je si vědoma toho, že komunismus bylo něco strašného pro lidi, kterých se to týkalo. Pak byli lidi, který tím procházeli, ale nějak osobně, do svého osobního života si ho prostě nenechali vpustit. Takže prožili báječný léta, moje mamka prožila báječný mládí, nebo to alespoň vždycky tvrdila, že bylo báječné”.⁷¹

Vypomáhání si příběhy a postoji rodičů, případně prarodičů, bylo z pochopitelných důvodů společné všem průvodcům nejmladší generace. Zároveň ale také často uváděli jako jediné příklady z komunistické každodennosti to, co sami označovali za klišé – tedy prázdné obchody či frontu na banány. “...obchod jo, prázdněj prostě, ne. Žádné ovoce nebo něco. Fronty na banány a tohle...”.⁷²

Další charakteristikou nejstarší ze tří zmiňovaných generací průvodců bylo také trochu odlišné “čtení” města, ve kterém se pohybují. Prostřednictvím procházení známými, i když často přetvořenými, místy (či podle Certeau spíše prostorem, tedy “praktikovaným” místem [Certeau 1990]) si totiž vybavují nejrůznější vzpomínky, listují svou pamětí a v některých případech se právě o tyto své obrazy z minulosti s turisty dělí.

“No a když potom já nevím přijdeme tak třeba v Pařížský třídě, tak tam akorát řeknu, že když jsem byl malej, tak tady byly všude letecké společnosti. Tam nebyly takovýhle značky, ale tam byly kanceláře leteckejch společností, skoro všech, takovejch významnějších, no a taky to tenkrát byla taková prestižní adresa, ale tenkrát tam to bylo takový mrtvý, moc se tam nějak nechodilo. Nebo kterej Čech tak chodil do KLM, jo a jak dlouho...”⁷³

Asociace, které některá místa vyvolávají, však mohou evokovat i zcela abstraktní vzpomínky, respektive dojmy, náladu či atmosféru té které doby.

“A někdy, když jedeme okolo takový tý náplavky, která je u Mánesova mostu, tam jako někdy, když je na to příležitost, když je na to čas, tak si vzpomenu, nebo jim tam řeknu, jak se někdy v těch padesátejch letech, jak je ta fotografie Saudka, jaká to byla

71 Průvodkyně, 21 let.

72 Průvodce, 21 let.

73 Průvodce, 56 let.

provokace pro ten režim, ten chlap v těch džínách, takovej udělanej a von to byl navíc ještě bejvalej koncentráčník, že jo”...”A tak na tuhleto fotku, která je opravdu taková jako emblematická, která ukazuje takovou tu touhu těch lidí za toho komunismu prostě překročit tu železnou oponu. A to už tady byly takový ty rock and rollly v tý Redutě a takový ty věci...a to už se chystalo divadlo Na Zábradlí a voni asi taky měli nějaký příbuzný za hranicemi, takže pro ně nějaký džíny nebyly problém. Takže to je taková emblematická fotka, která je na jedny straně prostě provokace proti režimu, jo a zároveň to je takovej, takový to... to je i v tý americký literatuře, a takový to on the road ... takže to tam taky je, taková ta nespoutanost a vyjet do světa a o nic se nestarat a teď tady prostě na břehu řeky s tím Smetanou a takovej ten patriotismus a ty... jak se to jmenovalo taková ta opera revoluční... ty Braniboři v Čechách, jo a takový ty věci.

A teď v zadu ty jezuitský věžičky a ten Karlův most s těma katolicejma sochama a teď ten chlap na tý svý motorce tak na to kouká a co si tak jako vo tom může myslet?”⁷⁴

“...a často přijde řeč na komunismus pokud jdeme tam hned po Prašný bráně, to jsem zapomněl, tam parkujou ty felicie. Tak tam já to často vypíchnu, že to je vlastně podle mýho názoru jedinej sportovní vůz vyráběnej ve Východním bloku, v ”táboře míru” já říkám. Takže říkám, že to je takovej sportovní model, model James Dean škodovky, v otevřená střecha, takto buďto na to přijde v Mostecký – jak kdy, taky někdy tam žádná felicie není, tak nepřijde řeč na felicii. Ale když tam je, tak na to řeč přijde. A že komerčně, že to teda nebyl kdoví jakěj úspěch, ale že to je zajímavý z tohodle důvodu, že prostě v těch šedesátech letech nebo v šedesátym byla reforma ústavy a že teda skončilo to období třídního boje, neustále se zlehčujícího a že najednou tedy přišla ta doba, kdy budeme soutěžit s kapitalismem v tý životní úrovni a když ta životní úroveň, tak teda sportovní auto. Proč by si mladý dynamický kádr za komunismu nemohl opatřit sportovní auto, nemohl jezdit jako James Dean za kráskama do Mexika, nebo do Budapešti, nebo kam. Takže i tenlecten pocit, ono to i dost koresponduje s tím Saudkem na tý jeho motorce”.⁷⁵

74 Průvodce, 56 let.

75 Průvodce 56 let.

4. 4. Walking communism tour

V této podkapitole bych se ráda pokusila trochu lépe přiblížit dva konkrétní modely walking tour, které jsem v rámci výzkumu absolvovala. Právě pro tyto jsem se rozhodla mimo jiné z důvodu, že se v nich, zpětně viděno, také trochu odráží některé výše zmíněné generační odlišnosti jednotlivých průvodců. První tour, spojená s prohlídkou nukleárního bunkru, byla vytvořená průvodcem spadajícím do střední věkové kategorie průvodců (tedy těch, kteří byli v době Sametové revoluce v prvních ročnících základní školy) a realizovaná kromě něj ještě dvěma mladšími kolegy. Itinerář druhé byl vytvořen průvodcem, který v komunistickém režimu prožil již i část svého dospělého života a realizován přibližně jeho vrstevníkem.

4. 4. 1. “And now we are all bad capitalists...”

Je docela chladné únorové páteční dopoledne, pár minut před jedenáctou hodinou a před Staroměstskou radnicí již postává, nebo spíš ve snaze zahřát se přešlapuje, několik párů a malých skupinek turistů. Přes kulicha k mému uchu doléhá angličtina, italština, němčina. Pod duhovým deštníkem vedle mě stojící průvodce Saša právě spolu s kolegou lehce ironicky komentuje ruskou ušandu jednoho z Italů. “*So let's go*” ozve se po utichnutí zvonů a zvuku trumpety ohlašujících jedenáctou. Saša, výrazem, gesty i intonací již plně transformovaný do role průvodce zahajuje tour a na úvod zjišťuje národnostní složení čtrnáctičlenné skupiny. Ve chvíli, kdy po Italech přejde k Němcům, klade doplňující otázku: “*A východní Němci, naši dávní přátelé, nebo západní?*” “*Západní*” dostává se mu lehce rozpačité odpovědi. “*Ááá, bad capitalists!*” Se stejným označením se setká i skupinka Britů a mladých Američanek. “*Actually now we are all bad capitalists!*” vytáhne z rukávu Saša svůj první z (jak jsem již měla možnost zjistit pro všechny povinných) vtipů. Téhle skupině sedl a reagují bodrým smíchem. Přesouváme se o pár metrů vedle a Saša zahajuje výklad chronologickým výčtem hlavních událostí a základní orientací přítomných ve vytyčeném časovém období. Začíná již Mnichovskou dohodou a následnou druhou

světovou válkou, zmiňuje postavu Beneše, coby československého prezidenta v londýnském exilu i Klementa Gottwalda, předsedu komunistické strany, který naopak trávil válečná léta v Moskvě. Stručně, v krátkých větách, bez velkých popisů, uvádí události jako vítězství komunistů v poválečných volbách, utvoření koalice a demisi demokratických ministrů jako reakci na komunistickou snahu o obsazování mocensky důležitých funkcí i následný slavný vítězný projev Gottwalda z balkónu na druhé straně náměstí stojícího paláce Kinských. V této souvislosti poukazuje na fotografii zachycující památný projev a na skutečnost, že o pár let později z ní byl vyretušován Clementis, jedna z prvních obětí komunistických čistek ve vlastní straně. Na řeč následně přichází Horáková, “jediná popravená žena” (neuvádí už kde jediná). Retuše využívá Saša jako oslího můstku k dalšímu, tentokrát na aktuální kauzu reagujícímu vtipu: *“To je jako teď, když po aféřkách s prostitutkama stáhli reklamu s Tigrem Woodsem...”*. I tento vtip padá na úrodnou půdu. Saša pokračuje smrtí Stalina v roce 1953 a následně úmrtím Gottwalda a odhalením největší sochy Stalina na světě (její velikost přibližuje oblíbeným srovnáním se sochou Ježíše v Rio de Janeiru) na místě dnešního metronomu na Letné. Ten pak vysvětluje klasicky jako symboliku času a k dobru přidává ještě historku s maketou Jacksona: *“Jak má rád ty malý chlapečky – tak jako kdyby jeden zločinec na místo druhého”*, která tentokrát vyvolává spíše jen úsměv než přímo smích a Saša pokračuje: *“Šedesátá léta nesoucí se ve světě ve znamení květinových dětí přinášejí uvolnění i do Československa. Prezidentem se stává Svoboda – Liberty a předsedou komunistické strany Alexandr Dubček”*. Při jménu Dubček řada z turistů zpozorní, někteří souhlasně přikyvují a opakují jeho jméno.

Po Stalinovi evidentně druhé, které jim něco říká. Následuje “komunismus s lidskou tváří” a “Prague spring”. Ale také v Rusku nástup Brežněva, *“To je ten chlapík s hustým obočím”*, všem významně přibližuje Saša. A právě Brežněv v osmašedesátém rozhoduje o invazi Československa. Jako o reakci na ni mluví Saša o sebeupálení Jana Palacha, Jana Zajíce a třinácti dalších. Zmiňuje i upáleného Poláka Ryszarda Siwiec. No a normalizace v sedmdesátých a osmdesátých letech nebylo *“Opět nic jiného než teror a propaganda”*. Konec tomu udělala v osmdesátém devátém Sametová revoluce a prezidentem se stal Václav Havel. Hlavy naslouchajících se opět rozkývávají.

“Questions?” Nikdo nic a Saša obratem velí k přesunu. Ostrou chůzí míří přes Malé náměstí průchodem do Michalské ulice. Tady zdánlivě trochu opouští téma a dělí se s turisty o zkušenosti “domorodce”: *“Všechny ty hospody a restaurace, co jsou úplně v centru, na Staromáku a tak, ty jsou tak trochu lákadla na turisty, ale v takovýchhle malých uličkách můžete najít moc sympatické, pravé české hospody”*. O tom žádá. Blížíme se do poloviny ulice a tím i k hlavní pointě sdělení: *“Zrovna tady”*, ukazuje rukou na levou stranu ulice, *“je moc sympatická, funny hospoda Propaganda, to tak jako souvisí s naším tématem, tak na konci tour vám do ní dám slevové kupóny.”* Lehce rozpačité, ale zároveň potěšené příkyvování a jak to jen Sašův rychlý krok dovoluje, i bryskní okouknutí vchodu do této “sympatické české hospody” (blíže o ní níže). Nejsem si jistá, jestli turisté slevový kupón ocení tak, jak by jej ocenil našinec. Toho by totiž právě jen onen poukaz mohl přemluvit alespoň k úvaze nad návštěvou hospody, kde normálně pivo stojí přes padesát korun.

Další zastávka nás čeká v ulici Na Perštýně před budovou bývalého sídla STB a nechvalně proslulou estébáckou Bartolomějskou ulicí, kde byl zadržován *“mimo jiné Václav Havel”*. Účastníci poslouchají ve zkratce o praktikách Stb a evidentně se dozívají informace, které zatím ještě neznají (kromě naopak již z úvodu známého - *“Sedmdesátá a osmdesátá léta opět jen teror a propaganda”*). Jeden pozorný Brit zaregistruje oblíbeného “Viselce” v Husově ulici a dostává se mu vysvětlení o cože a od koho se jedná. Pokračujeme na Národní třídu, k památníku 17. listopadu 1989. Tady Saša výklad staví nejprve na paralele několika významných dat, pro které je jednotícím prvkem postava studenta a číslice devět na konci letopočtu. Začíná rokem 1939 a smrtí Jana Opletala při protestech proti zavření českých univerzit, pokračuje připomenutím sebeupálení Jana Palacha v roce 1969 a dostává se k studentským manifestacím z roku 89 a konkrétně k 17. listopadu. Vysvětluje proč revoluci říkáme sametová a v duchu stále živého mýtu o české “holubičí” povaze připojuje paralelu s o několik let pozdějším “sametovým rozvodem”. Aby podtrhl výjimečnost českého pacifismu, upozorňuje na časovou korelaci rozpadu Československa a války v Jugoslávii, kde *“Ve stejnou dobu umíraly sta tisíce lidí.”*

Opouštíme podloubí a obracíme se směrem k Václavskému náměstí. Cestou

míjíme Redutu a Saša upozorňuje na fotku Havla s Billem Clintonem hrajícím na saxofon a dodává, že Havel se přátelil i s pro prezidenta ne úplně typickými osobnostmi, jako například členy kapely Rolling Stones. Posléze přechází na jmenování významných “českých rodáků” jako Sigmunda Freuda či Madeleine Albrightové a následně se vrací k tématu souvisejícímu s komunismem oznamujíc, že komunistická strana je stále na české politické scéně přítomná a dokonce ve volbách pravidelně získává kolem třinácti procent hlasů. To vyprovokuje první otázky a sice na aktuální politickou orientaci republiky. Mezitím se ocitáme na Jungmanově náměstí a vcházíme do Františkánské zahrady. Na tomto místě není zřejmě ke komunismu mnoho co říci a tak Saša mluví o vysokých cenách bytů v některých novostavbách v centru. Pasáží Světozor vcházíme do Vodičkovy ulice a odtud jen lehce nakukujeme na Václavské náměstí – Saša připomíná, že to bylo zde, resp. před budovou Národního muzea, kde se upálil Jan Palach a zároveň poukazuje na stále ještě viditelné stopy po tankovém ostřelování z šedesátého osmého. *”Oni totiž ti vojáci, kteří samozřejmě předtím v Praze nikdy nebyli, když přijeli sem, na tohle náměstí, tak si mysleli, že ta veliká budova je určitě sídlo vlády, nebo prezidentský palác”*. Stojíme hned vedle vstupu do metra u stanice Můstek a Saša ve vztahu k tomu vysvětluje, že pražské metro je výjimečně hluboké, což je dáno skutečností, že bylo budované v sedmdesátých letech, tedy během “studené války” a bylo projektováno zároveň jako nukleární bunkr. Ideální oslí můstek k druhé části tour – návštěvě žižkovského bunkru. Přijíždí tramvaj číslo devět a my se jí přemísťujeme na Olšanské náměstí. Během jízdy jsou turisté ponecháni svému osudu, resp. volné zábavě, Italové využívají času k tomu, aby ze Saši vymámili tipy na nějakou dobrou diskotéku – posílá je do Karlových lázní. Po pár zastávkách vystupujeme a kolem hotelu Olšanka, typickému příkladu komunistické architektury - *“Takovýhle krabice z osmdesátých let máme ale u nás taky”* glosují Britové - se dáváme nahoru do kopce. Jelikož ani tady Sašovo ostré tempo chůze nepolevuje, vynořují se někteří před vchodem do bunkru téměř doslova s jazykem na vestě (bundě). Někteří vytahují foťáky, aby si zvětčili graffity na zdi, do které je vchod zasazený. Spíše než bunkr to vypadá jako squat. Saša otvírá pancéřové dveře a vstupujeme – někteří lehce nedůvěřivě – dovnitř. Hned vzápětí se dáváme po točitých schodech dolů a po pár krocích se ozve

houkání sirény. Američanky pobaveně zavýskají. Saša na mě spiklenecky mrkne a nenápadně ukazuje svůj v dlani schovaný mobil. Prvních pár místností, kterými procházíme, funguje aktuálně jako jakýsi polo-legální klub (asociace squatu nebyla od reality až tak vzdálená). Odér napovídá, že se zde ve velmi nedávné době asi konala nějaká akce. Cestou mjíme autentické záchody bez klik, *“Aby se zde nemohl nikdo oběsit”*, a objevujeme se v chodbě, kde začíná expozice tohoto *“podzemního bunkr muzea”*. Jeho prvními exponáty je sbírka plynových masek z doby druhé světové války až po ty z osmdesátých let. Saša se zmiňuje mimo jiné o braném cvičení a jestliže jedním z nevýraznějších a nejpoužívanějších slov první části tour byla slova teror a propaganda, v bunkru je to slovo paranoia. Po maskách se přesouváme k panelům s dobovými fotkami zachycujícími např. Stalinovu sochu na Letné, Dubčeka, invazi ze šedesátého osmého, Havlův proslov na Václavském náměstí či vyretušovanou i nevyretušovanou fotografii Gottwalda na balkoně paláce Kinských. Poté nakukujeme do sprch a pokračujeme další chodbou dále do bunkru. Kromě figurín s plynovými maskami mjíme i basu *“lahváčů”* a Saša vyzývá, aby si každý jedním posloužil. Zastavujeme se před mapou zachycující dřívější Evropu rozdělenou na východní a západní blok a Saša ukazuje země, které tvořily součást Sovětského svazu a ty, které byly jeho satelity. Pokračujeme dále a za chvíli jsme usazeni na dlouhou lavici naproti figurínám s různými typy nepropustných ochranných oděvů a Saše popisuje jejich jednotlivé funkce a výhody. Všichni poslouchají a usrkují z lahváčů. Pak se zvedáme a pokračujeme dál, ocitáme se v malé místnosti, za jejímiž dveřmi, jak zjišťujeme, je východ na druhou stranu bunkru. Jsme na konci a jako sladkou tečku Saša vyndává z vitríny repliky kalašnikovů, helem a plynových masek a strká je do ruky jednotlivým návštěvníkům. I mě přisedá na hlavu jakási helmice a Saša vyzývá k fotografování - *“Třeba tady si stoupni”* umístuje Itala před zeď posetou plynovými maskami, *“To je naše Leninova zeď, víš, jak na Kampě je Lennonova, tak tady máme Leninovu”*, vysvětluje s evidentní hrdostí na slovní hříčku. Někteří se skutečně fotí a přislíbují přidat svá fota s kalašnikovy či plynovými maskami na facebookové stránky tour. Když je dokonáno, Saša odebere všechny zapůjčené propriety a zavelí k návratu – předtím ale ještě upozorní, že komu ještě zbylo pivo (což skoro všem) musí jej ještě teď a tady

vypít. Lahve se nesmějí vynášet z bunkru. Přece jen, jsou zálohované, že.

Cestou zpět na tramvaj se ještě zastavujeme u výhledu na Vítkov a Saša se zmiňuje o Gottwaldově mauzoleu. Na náměstí akorát dobíháme dvacet šestku, která nás tentokrát převáží na náměstí Republiky. *“Uf, se dneska nějak courali v tom bunkru a já už mám takovej hlad”* svěřuje se Saša. Na náměstí tedy už žádné další prodlevy nepřipouští, poděkuje za účast a se slovy: *“Pleas don't vote the communists!”* tour rozpouští.

“Communist walking and nuclear bunker tour” jsem s třemi různými průvodci ve věku 21, 22 a 29 let, absolvovala celkem sedmkrát, přičemž nejstarší z nich byl zároveň i jejím “tvůrcem”. Základní motivací mu byla jednak snaha využít doposud nepokrytého prostoru v oblasti pražského turismu - pravidelnou každodenní tour bez rezervace, tzv. deštníkovou⁷⁶, zaměřenou na období komunismu žádná jiná společnost neprovozovala - a hlavně pak jeho údajná záliba v podzemí a bunkrech. Propojení obojího se ukázalo jako šikovný tah, neboť právě návštěva bunkru je velikou přidanou hodnotou prohlídky a tím, co ji od jiných tour odlišuje. Naopak část, která předchází prohlídce bývalého bunkru a odehrává se (jak je popsáno výše) v ulicích Starého a Nového města, se omezuje čistě na standardní stručnou a jasnou rekapitulaci základních událostí a postav daného období (*“My to právě bereme jako koncepčně, základově jako”*⁷⁷), místy okořeněnou vtípkami reagujícími na aktuální dění. Obsah tour, tedy průvodcův výklad, je navíc dopředu daný a vždy stejný – všichni průvodci jsou povinni naučit se jej (včetně vtípů) nazpaměť a prostor pro vlastní invenci, uchopení a interpretaci tématu je tak minimální – omezuje se pouze na reakce na případné otázky turistů. Ty však, jak jsem měla možnost pozorovat, nejsou příliš četné – opět převládá spíše pasivní, naslouchací přístup. Velkým diskusím také příliš nenahrává poměrně dynamické pojetí tour. Snaha o stručnost, srozumitelnost a zjednodušení dominuje výkladu natolik, až některá témata výrazně zkrusluje. Ani náznakem (s výjimkou vysvětlení termínu “Pražské jaro”) nejsou například odstíněné jednotlivé etapy

76 Označení odvozené od průvodců s rozevřenými deštníky vyčkávajícími na turisty v patřičnou hodinu a na patřičném místě bez ohledu na to, zda vědí, že někdo přijde, či ne.

77 Průvodce a tvůrce Communist walking and nuclear bunker tour, 29 let.

komunismu – normalizace je charakterizována stejnými termíny, jako padesátá léta: *“Opět nic, než teror a propaganda”*. Na druhou stranu z vlastního pozorování, názorů na internetových cestovatelských serverech, na základě neformálních rozhovorů s turisty, kteří se tour účastnili, usuzuji, že valná většina zúčastněných byla s tour i s jejím obsahem spokojena a tvrdili, že naplnila přesně jejich očekávání – konkrétně tedy v případě turistů ze “západu” nejčastěji vytvořit si rámcovou představu o době, o které téměř nic neví, případně si lépe časově a kontextově ukotvit ty nejzprofanovanější události a postavy, v případě turistů z “bývalého východního bloku” pak snaha porovnat, zda měl režim přibližně srovnatelnou podobu a průběh. U obou kategorií turistů pak hrála také nemalou úlohu skutečnost, že se jedná “o něco jiného”, něco, co je “cool”. Tento “jiný zážitek” navíc umocňuje návštěva bunkru.

Z komerčního úhlu pohledu se jedná o poměrně úspěšný projekt – sama jsem tour opakovaně absolvovala v turisticky nejméně frekventovaném období, měsíci lednu a únoru, a i přes to byla průměrná účast o víkendu přes dvacet lidí, ve všední dny přibližně deset. A právě komerční potenciál tour byl zakladatelovi hlavní motivací pro její vytvoření, nefiguroval zde tedy nějaký partikulární osobní zájem o přiblížení tohoto tématu (zvláštní zájem se vztahoval spíše na prostory bunkru, jak bylo uvedeno výše).

K propagaci tour vyžívá i relativně nových nástrojů typu sociální sítě facebook - zde pořádá různé doprovodné akce podtrhující cool image projektu, např. volbu Miss bunker, kde návštěvníci sítě hlasují pro fotografii nejhezčí návštěvnice bunkru, vystrojené do staré uniformy STB a vyzbrojené replikou kalašnikova.

4. 4. 2. O těch lepších stránkách komunismu ...

Tentokrát se s průvodcem a dalšími zájemkyněmi o tour – Australankou a Britkou – potkávám na konci Národní třídy ústícím na Jungmanovo náměstí. Odhadem padesátník představující se jako Martin (mou přítomností zjevně trochu překvapený) se s námi vítá a vzápětí zahajuje tour – z kapsy tahá leták dané cestovky a s otázkou: *“Cože to máme během tour vidět?”* předčítá v něm uvedenou anotaci. Tímto si společně ujasňujeme program a nabíráme směr Václavské náměstí, kde tour plnohodnotně začíná.

Cestou se mi Martin svěřuje, že tuhle tour už dlouho – skoro půl roku – nedělal. To částečně vysvětluje poněkud rozpačitý začátek a koresponduje s mým předchozí dojmem (navozený tím, že navzdory velmi příjemnému a vstřícnému přístupu k mému výzkumu ze strany cestovky, jsem na tour byla pozvána po více než půl roce, a to čistě z důvodu, že dříve se žádná tour v angličtině či francouzštině nekonala), že tato tour (překvapivě) není z nejfrekventovanějších.

Na Můstku Martin vysvětluje, k čemu náměstí dříve sloužilo, jaká je jeho poloha vzhledem k dalším významným pražským náměstím, kdo že to byl svatý Václav, zmiňuje založení Národního muzea jako významného momentu Národního obrození a podtrhuje úlohu Václavského náměstí jako místa demonstrací i ve století dvacátém. V souvislosti s Národním muzeem taktéž upozorňuje na fasádu poškozenou v šedesátém osmém, ale oproti Sašovi z výše popsané tour, dává ostřelování do souvislosti spíše s nedaleko stojící budovou Českého rozhlasu. *“A kdy že a co vlastně byla ta Sametová revoluce?”* klade jedna z turistek první otázku. *“No konec, to byl konec rudé okupace”* dostává se jí dost strohé a nejasné odpovědi a dámy si vyměňují nechápavé pohledy. Martin nicméně téma opouští a kolem Paláce Koruna se vydává na Příkopy. Prvně se zastavujeme před bývalým Dětským domem a Martin se s neskrývaným nadšením (a jak mu tu jen jeho angličtina dovolí) rozhovoří o tom, jak úžasné to bylo zařízení, kde se dalo pro děti sehnat naprosto všechno – oblečení, hračky a dokonce tu byl mléčný bar... *“No a tak to je ukázka té dobré stránky komunismu...”* zazní poprvé, a jak ještě zjistím, zdaleka ne naposledy, Martinova oblíbená glosa. Pokračujeme dále a během cesty se Britka s Australankou osmělí položit další dotaz: *“Jaký byl v té době vztah k církvi? A co všechny kostely? Co s nimi bylo?”* Dostává se jim odpovědi, že s ohledem na mezinárodní právo nebyla církev zakázána, ale kostely nebyly udržované. Zastavujeme se před bývalým divadlem na Broadway (kde byl, jak Martin podotýká, dříve obchod se známkami) a Martin vypráví, jak velkou událostí devadesátých let bylo jeho otevření, kterak jej a přilehlou restauraci slavnostně otvíral Arnold Schwarzeneger, ale jak ceny byly pro našince příliš vysoké a celý podnik zkrachoval. K dobru a “přiblížení” tehdejší doby vypráví, jak před restaurací v autu vybuchla bomba a v důsledku zde byly *“Desítky zraněných, a i mrtvých a samozřejmě mezi nimi spousta*

turistů...” Poprvé skřípu zuby a uvědomuji si, že ty knižní průvodce, které ještě stále líčí Prahu jako nebezpečné město, křižovatku všech mafií, kde je po setmění ne radno vycházet ven, nečerpají pouze ze své fantazie, případně z filmů typu Mission Impossible, ale že tento obraz je v některých případech evidentně vydatně přiživován i některými “domorodci”. Přicházíme na náměstí Republiky a zastavujeme se u obchodního domu Kotva, “...*další ukázky toho dobrého z komunismu...*”, o který byl v době jeho otevření takový zájem, “*A...až s udržením pořádku musela vypomáhat armáda*”, kde se opět dalo sehnat naprosto vše a kde “*spousta z nás strávila řadu hezkých chvil*”. Skoro to budí dojem, že komunismus byl (po celou dobu) rájem konzumu. Od Kotvy míříme, přesně podle itineráře, přes Josefov k hotelu President a Interkontinental. Jediné, co se během toho, co procházíme židovským městem, vztahuje k tématu tour, je dotaz dam na postoj komunismu vůči Židům, který Martin (pravda, předesílajíc, že není expertem na židovskou tematiku) zodpovídá tak, že “*Židé a komunisté nejprve spolupracovali, měli stejný zájem, ale k rozpojení došlo po vzniku Izraele, coby státu podporovanému USA*”. Jelikož se tato čtvrt' jeví trochu jako “hluché místo” tour, využívám času k tomu, abych si trochu popovídala s Martinem. Zprvu se snažím vyzvědět, jestli je obsah toho, co během tour říká, vždy stejný či jaké národnosti o takto zaměřenou prohlídku mají zájem. Říká, že to se nějak jednoznačně určit nedá a že lidi teď vlastně nemají zájem moc o nic, neposlouchají a konec konců, už ani ti průvodci nejsou to, co bývali. “*Dříve⁷⁸ nemohl být průvodcem jen tak někdo, to jste musela mít různé zkoušky a znali jsme se a respektovali, kdežto teď už to dělá úplně kdokoliv a takhle mě to už tolik nebaví*” (v duchu si říkám, že ta demotivovanost je celkem znát). Jistý stesk po dobách minulých se mi tímto rozhovorem jeví u Martina dosti všudypřítomným a mám dojem, že se poprvé během výzkumu setkávám opravdu s určitým projevem ostalgie. Mezitím se dostáváme ke dvěma avizovaným hotelům - “*Velmi luxusním a typickým ukázkám tehdejší architektury*”. Přestože s tím na jednu stranu nelze nesouhlasit, na stranu druhou bych za typičtější ukázkou považovala některé z pražských sídlišť. Přesouváme se na nábřeží s výhledem na Metronom a Martin začíná vyprávět o tehdejší soše Stalina – popisuje její enormní rozměry a zároveň říká, že Češi

78 Tímto dříve má na mysli devadesátá léta.

se kultu Stalina zřeknout nechtěli, to Rusové. Dále říká, že stavba trvala roky a stála život dvou dělníků a nakonec i sochaře Švece, *“který se zabil, protože se potýkal se závistí svého okolí”*. Zmiňuje i maketu Jacksona coby reklamu na jeho první porevoluční koncert. Během tohoto výkladu po očku pozoruji obě turistky – poctivě Martina sledují a od úporné snahy porozumět, jim s trochou nadsázky stoupá z hlav pomyslný dým. Nejsem žádným příznivcem uvádění dat v každé větě, ale zde skutečně nějaké zasazení do historického kontextu zcela zásadně chybí a socha Stalina s maketou Jacksona zde vystupují téměř ruku v ruce. Dámy, možná již trochu smířené s následným samostudiem knižního průvodce, se ptají na význam metronomu. Martin se překvapivě zdá být otázkou trochu zaskočen, z čeho vybrusluje tím, že ji přehrává na mě. Svě vysvětlení nakonec ale dává také – může to znázorňovat otázku, zda je komunismus špatný, či ne. Repertoár možných významů metronomu se mi rozrostl další (kuriózní) odpověď.

Kolem Právnické fakulty a následně zdi Židovského hřbitova se přesouváme až k Filozofické Fakultě Univerzity Karlovy a na její fasádě umístěné posmrtné masky Jana Palacha. Průvodce říká, že upálený nezemřel okamžitě a v nemocnici ještě učinil veřejné prohlášení a že je to *“...stále velmi silné a proto o tom dále nebudu mluvit”*. Zřejmě ze stejného důvodu tak například o Janu Zajícovi pro jistotu nepadne ani zmínka. Poněkud překvapivě – vzhledem ke skutečnosti, že se jedná o událost historicky podstatně nedávnějšího data – se poměrně široce rozhovoří o upálení žáka Zdeňka Adamce v roce 2003 a následně o obecné deziluzi společnosti z polistopadového vývoje (přestože, vzhledem k věku u Adamce asi nešlo o deziluzi z polistopadového vývoje, ale vývoje *”lidstva jako takového”*). Ne zcela přesvědčivě ale dodává, že on je spíše optimistou.

Po Mánesově mostě přecházíme na Klárov a odtud k nenápadnému památníčku Marie Charoustkové, studentky ČVUT, která byla na tomto místě usmrcena dávkou ze samopalů během invaze vojsk Varšavské smlouvy. Martinův výklad zde pozvolna nabírá dadaistických rozměrů – začíná totiž vyprávět cosi o kanibalismu v některých odlehlých částech Ruska. Spolu s Australankou a Britkou jsem několik minut *“ztracena v překladu”*. Až ve chvíli, kdy Martin říká, že studentka byla údajně zastřelena ve chvíli,

kdy rozevírala deštník, *“Věc, kterou někteří z vojáků viděli prvně v životě a mylně ji pokládali za zbraň”*, mi dochází, že úvodní řeč o kanibalismu měla ilustrovat a dokládat zaostalost některých oblastí tehdejšího Sovětského svazu. Historka o deštníku je ovšem to jediné, co Martin k tomuto tématu říká. Okolnosti invaze nevysvětluje, kromě mrtvé studentky nepadne jediné jméno, jediné datum, nic.

Zato během přesunu na Kampu přichází opětovně na pořad dne leitmotiv celé tour - *“ty lepší stránky komunismu”*, které tentokrát Martin rozšiřuje o tvrzení, že *“Všichni měli práci, všichni měli kde bydlet a hlavně – byl tady určitý řád, disciplína. Nikdo si neodvážil odhodit papírek na zem, jako teď...”* Poměrně ojedinělá interpretace vztahu k veřejnému prostoru v období komunismu. Podcházíme Karlův most a zastavujeme se před salonem nabízejícím thajské masáže a zde Martin uplatňuje jeden z (mála) vtipů – prý na tomto místě dříve bývala stanice STB a její příslušníci (či možná příslušníci STB obecně) byli známí tím, že vyslýchané bili obušky přes chodidla, takže *“také svého druhu masáž...”* Pokračujeme na Velkopřevorské náměstí ke zdi Johna Lennona a Martin říká, že zde dříve byly různé kresby. *“Kdy dříve?”* ptá se Australanka. *“Za komunismu”* dostává se jí blíže nekonkretizované odpovědi. Během dalšího přesunu se mě nesměle Australanka ptá: *“Nezlobte se, ale my jsme nepochopily, proč že se té zdi říká Lennonova, nevíte?”* Rádoby nenápadně – polo-šeptem - odpovídám. Martin dává následně k dobru, že za zdí se dříve odehrávala ne zcela legální divadelní představení, kterých se on párkrát jako divák také účastnil. Nabíráme směr Újezd a cestou mi Martin k mému překvapení sděluje, kolik že věcí by se k tématu dalo říct a vidět, ale že by to podle něj chtělo především autobus, kde by se dalo něco promítat. Přicházíme k památníku obětem komunismu od Olbrama Zoubka a Martin předčítá počty obětí, uvězněných i lidí, kteří se rozhodli emigrovat, což bylo podle něj to nejjednodušší, *“jestliže jste tedy byl proti režimu”* (o případné persekuci zůstavší rodiny nepadne zmínka). Přesouváme se na Most legií zde kromě budovy Národního muzea zmiňuje Martin také Sovovy mlýny a soud Medy Mládkové o budovu, nebo nedaleko stojící Tančící dům a Štítkovskou věž, kde byla v minulosti jedna z pozorovatelem STB, zaměřená na byt Václava Havla, který se podle Martina údajně o její existenci dozvěděl až v době, kdy již byl prezidentem. V souvislosti

s pozorovatelnami poukazuje i na věž kostela sv. Mikuláše na Malé Straně.

Zatímco se ubíráme Národní třídou se mi Martin svěřuje, jak jeho žena dělala v období těsně po revoluci cosi přes ekonomiku v ODS, že *“tam byl Žantovský, Schwarzenberg a tak”* (což mi navozuje dojem, že mluví buď spíše o ODA, nebo o OF) a tajemně naznačuje, že toho o jejich fungování ví opravdu hodně: *“Jednou třeba někam normálně vezli pět miliónů v igelitce, jen tak, normálně! A ani je nikdo neokrad! No se ještě tolik nekradlo...”* Zastavujeme se před památníkem 17. listopadu a Martin v souvislosti s tím říká, že Češi konec komunismu nechtěli, že jej chtěli jen reformovat. Nevím, zda mé pozornosti neuniklo, že výklad nezačal Sametovou revolucí, ale Pražským jarem, ale mám dojem, tato slova skutečně patřila k událostem z roku 89. K tomu dále přidává, že v těchto místech se protestující studenti střetli s policisty, kteří je dokonce i ztloukli, což vzbudilo nevoli *“nejprve rodičů a poté i herců a bylo to”*. *“Rok co rok tu prezident a premiér na památku kladou věnce”*. Zde jsme téměř na konci tour a zbývá jen přesunout se do Muzea komunismu, poslední destinace. Zde je zapotřebí říci, že samotná koncepce této walking tour počítá, ve vztahu k průvodci, spíše pouze s doprovodem turistů do muzea, zodpovězením těch nejpodstatnějších otázek a následnou detailnější prohlídku již nechává na turistech samotných - z tohoto pohledu tak Martinovo projití celé expozice společně s turistkami bylo jakýmsi bonusem (sám však tvrdil, že stejně postupuje vždy).

V pro mně už vcelku důvěrném prostoru se Martin zastavuje v první místnosti u informačního panelu vztahujícímu se k Benešově demisi a převzetí moci komunisty – tvrdí, že Beneš podal demisi z důvodu, že kdyby to neudělal, Rusové by nás zmasakrovali, *“Obětoval se pro Čechy”*. Dále se zastavuje u fotografií Rusů-osvoboditelů a říká, že kromě nich tu byli i Američané (budí to ovšem dojem, jako by byli v Praze) a přidává údajný výrok generála Pattona, že: *“kdyby bylo na něm, osvobozuje až po Moskvu”*. *“Ale nebylo.”* V tuto chvíli stejně, jako v některých jiných okamžicích, kdy Martin mluvil o příjezdu Rusů, to vypadá, že jsme byli okupováni od druhé světové války. Od fotografií zamíří Martin do rohu místnosti, k jakési imitaci zrezivělé dílny vyzdobené mj. dobovými pracovními-motivačními plakáty (viz kap. *“Plavba v moři artefaktů”*), tvář se mu rozjasní a s neskrývaným nadšením se rozhovoří

o dalších z výhod komunismu: *“Každý měl práci a měl ji jistou, bez ohledu na to, jestli je třeba někdo trochu pomalejší – nikdo ho nestresoval a nehrozil vyhazovem. Taky byla celá řada báječných soutěží, kde jste mohli vyhrát různé ceny, což bylo taky fajn.”*

Míjíme “školní koutek” a Martin poznamenává, že na základních školách se nesměla učit angličtina, jen ruština a němčina (už ale neříká, že prvně jmenovaná povinně).

V následující místnosti se Martin zastavuje před “snědeným krámem” (opět viz kapitola výše) a vypráví, že ráno byly obchody plné, ale k večeru už skutečně takto prázdné, a z toho důvodu bylo běžnou praxí uvolnit se kvůli nákupu z práce. Výhodou podle Martina bylo, že byt zboží bylo méně, bylo čerstvé. Údajně se nepoužívaly konzervanty. Další společnou zastávkou je vitrínka s tuzexovým zbožím a Martin vysvětluje, co že to Tuzex vůbec byl. Fotografie ilustrující téma “devastace Prahy” (na kterých jsou kromě oprýskaných domů i Romové) jsou, trochu paradoxně, můstkem k další z dobrých stránek komunismu. Tentokrát se Martin zmiňuje o tom, že: *“Dřív bylo mnohem míň problémů s Cikány, protože bydlení bylo dostupné všem”*. Přemísťujeme se k informačním panelům věnovaným “ochraně státních hranic”.

“O tomto opravdu něco vím, protože moje babička byla Němka a měli jsme tak příbuzné za hranicemi a těch kontrol, když jsme tam jezdili, bylo opravdu hodně.” Bohužel, nic konkrétnějšího, žádnou osobní příhodu, o těchto “výletech” nevypráví, přestože jich podle svých slov “má miliony”, *“Ale to by bylo na dlouho”*. Zároveň, jelikož vůbec nezminí rozdělení Německa, mohou jeho tvrzení budit dojem, že bylo možné normálně, pravidelně, byť s obtěžujícími kontrolami, jezdit i na “západ”. “Vyšetřovatelnou” i film “Čas hanby, čas mlčení, čas naděje” nechá turistky prohlédnout samotné, stejně jako informační panely o Pražském jaru a okupaci, o Janu Palachovi i Chartě 77, o které, stejně jako například o politických procesech z přelomu čtyřicátých a padesátých let, z Martinových úst tak za celou dobu prohlídky nepadne ani slovo. Jistý komentář poskytuje až u panelu věnovanému Gustávu Husákovi, o kterém tvrdí, že to byl *“...velmi dobrý prezident, který udělal všechno co mohl, aby Čechy uchránil”*... Pak už jen procházíme kolem imitace Berlínské zdi a Martin se s turistkami loučí, jelikož ty se rozhodují v muzeu ještě setrvat a zahájit ta zřejmě své samostudium.

Jak jsem již předeslala výše, v případě této tour jsem se setkala s velmi vstřícným přístupem ze strany cestovní kanceláře, jenž tour nabízí – kromě účasti na tour samotné jsem měla možnost o jejím konceptu hovořit se zaměstnankyní kanceláře, která měla tento produkt na starost a obdržela jsem také kontakt na průvodce, který k tour vytvářel itinerář. Zajímavé je zastavit se u rozdílů mezi plánovanou podobou tour tak, jak mi ji přiblížila zaměstnankyně a jejím skutečným průběhem tak, jak jsem ji měla možnost na vlastní kůži zažít.

Z pohledu cestovní kanceláře bylo původním záměrem vytvořit tour, která by rekapitulovala nejvýznamnější události a postavy tohoto období, případně je trochu ukotvila v širším kontextu a předložila tak turistům jakýsi ucelený obrázek o této části naší minulosti, spíše, než třeba o snahu přiblížit každodenní stránku života v tehdejšímu komunismu. Jednalo se tedy do určité míry o ideu podobnou té, která dominovala vytvoření expozice muzea komunismu či “communism walking tour”.

“Podle mého názoru, i z toho, co jsem měla příležitost mluvit s lidma, tak zařazení do tý každodennosti je pro ně asi náročnější pochopit, protože jako by oni to vnímají v globálu, ale málokdy už vidí ty jednotlivý vlivy, nebo co to způsobovalo a tak. Myslím si, že jsou pro ně nejdůležitější a nejzajímavější takový ty hlavní mezníky 68, 48, 89 a potom takový ty hlavní postavy. Samozřejmě i třeba vliv Stalina, nebo tak – to jsou určitě dominanty tohohle tématu, ale řekla bych, že spíš to ty lidi vidí jako v celku a že tam jsou nejzajímavější ty věci, který třeba mohli vnímat i v tom svém vlastním prostředí.”⁷⁹

Částečně stejnou představu - tedy shrnout základní data a nejdůležitější postavy, měl i průvodce, který vybíral místa, kudy by trasa měla procházet. V porovnání s dalšími “communist walking tour” byla do itineráře zahrnuta i místa méně známá (viz památník studentky Charouzkové), či místa často opomíjená z důvodu, že se nenacházejí na hlavních turistických “tazích” (Zoubkův památník obětem komunismu; Palachova posmrtná maska), což bylo umožněné, ve srovnání s ostatními opět vcelku atypickým, delším trváním tour. Zároveň bylo ale jeho motivací také “...aby lidi nezapomněli, nebo vůbec věděli, co se tady dělo. Protože já to řeknu úplně otevřeně: já

79 Pracovnice incomingové cestovní kanceláře, 24 let.

komunisty nemám rád a nikdy jsem neměl. Kromě jiného k tomu mám i řadu osobních důvodů – naše rodina tímhle režimem byla vcelku zasažená, strýc emigroval a nám pak vzali docela nemalý majetek, takže já nemám důvod brát si nějaké servítky. A dost mě štve, když teď člověk vidí, jak se na tohle všechno zapomíná. Takže já jsem na téhle tour měl opravdu takový osobní zájem, aby vznikla, aby se jako prostě nezapomnělo a vědělo.”⁸⁰ Dle jeho názoru je ale tour koncipovaná tak, aby v ní byl prostor kromě základních informací přiblížit i některá konkrétnější, či z pohledu turistů detailnější, témata vztahující se k tomuto období, která by umožnila lépe pochopit, co to znamenalo “žít za komunismu”, jakož to i podělit se o konkrétní příběhy z vlastního života⁸¹. Během rozhovoru také několikrát zmínil potřebu zdůraznit v tour, že se jednalo o totalitní režim. Oproti tvůrci předchozí tour zde tedy naopak osobní (přínejmenším deklarovaný) zájem na vzniku takto zaměřené tour byl.

Tour, kterou jsem s Martinem a dvěma turistkami v květnu podnikla ovšem výše nastíněnému příliš neodpovídala. V první řadě zcela chybělo jasné označení těch nejvýznamnějších událostí, jejich vysvětlení a zasazení do časového kontextu – skutečnost, že Martin vůbec nevysvětlil kdy a jakým způsobem se u nás komunisté dostali k moci, neřekl nic o politických procesech, nevysvětlil termín Pražské jaro, neřekl nic bližšího o invazi, ani normalizaci (tento termín ani jednou nepoužil) a de facto ani o pádu režimu, či nevysvětlil postavení Československa vzhledem k SSSR, byla dost zarážející a zároveň znemožnila dosáhnout kýženého cíle, aby po absolvování tour měli turisté jakýsi celistvý (byť povrchnější) obrázek o dané době a tématu. O něco bohatší byla tour na subjektivní postřehy průvodce, které ale bohužel (domnívám se, že do značné míry to bylo dáno průvodcovou nedostatečnou jazykovou vybaveností, jenž mu zkrátka nedovolovala zacházet do nějakých hlubších debat a “improvizací”) byly velmi povrchní, resp. náznakové. Poněkud paradoxně také, v porovnání se záměrem, vyznělo z Martinova podání celé období skoro až pozitivně – příklady těch lepších stránek komunismu se skutečně daly označit za jakýsi “refrén” celé tour, oproti tomu se

80 Průvodce, 46 let.

81 Možná trochu paradoxně ovšem sám tuto communist tour nikdy nedělal. Vysvětloval to tím, že je využíván hodně pro privátní tour mimo Prahu, kdy kromě průvodce plní i roli šoféra a na communist tour mu tak zkrátka nezbývá čas.

neobjevilo nic, co by Martin výslovně označil za stinnou stránku komunismu, termíny totalita, diktatura a jim podobné rovněž nezazněly. Zejména o dílčích tématech z každodennosti období komunismu mluvil s nadšením – nakupování v OD Kotva, popis Dětského domu na Příkopech, či sentimentální zavzpomínání na obchod se známkami -, oproti tomu k období po revoluci byl patrný (ať již artikulovaný či neartikulovaný) skeptický postoj, někdy – např. historka s bombou v ulici Na příkopech – měl tendenci skutečnost negativně přibarvovat. Zajímavým momentem bylo také odmítnutí mluvit před pamětní deskou s posmrtnou maskou o Palachovi, či dalších osobách, které se tehdy upálily a upřednostnění případu sebeupálení Zdeňka Adamce a následnému popisu špatné (mj. morálně) současné atmosféry ve společnosti. Samozřejmě, že naladění tour “na jinou notu” (ve srovnání s průvodcem vytvářejícím itinerář) nemusí být automaticky vnímáno negativně a může naopak dodávat výkladu jistou autenticitu a punc osobitějšího uchopení tématu, ovšem pokud by bylo jakousi “nadstavbou” a nešlo ruku v ruce s vynecháním toho, co by mělo utvářet “kostru” prohlídky. Možným vysvětlením absolutní absence dat a souvislostí v Martinově výkladu, je převaha jeho přístupu k tématu coby člověka, který řadu z daných událostí zažil a jejich znalost mu tedy přijde zcela automatická, nad přístupem profesionálního průvodce, který musí naopak vycházet spíše z absolutní neznalosti recipientů. Jistě také určitou roli sehrál fakt, že danou tour, jak sám uvedl, již dlouho nedělal a zřejmě se na ni dopředu příliš nepřipravil (čímž ovšem poněkud shodil svou profesionalitu, kterou vyzdvihoval oproti mladším, resp. novým kolegům).⁸²

Na některých místech bylo také patrné, již v jedné z předchozích kapitol zmiňované, specifické “čtení prostoru”, podobající se listování osobní paměti. Nadšení a prostor, jaký věnoval Martin například bývalému Dětskému domu v ulici Na Příkopech, byl pro mne poněkud zarážející a původně až nepochopitelný. Později, když jsem ovšem konfrontovala tento svůj dojem s lidmi z mého okolí a přibližně Martinovými vrstevníky, zjistila jsem, že zdaleka nejde o takovou absurditu, jak jsem se původně domnívala, ale o příklad něčeho, co má v paměti určité generace zkrátka své partikulární místo. Přes převažující pozitivní konotace ke komunismu neodolal Martin

82 Svůj podíl (nikoliv však snad zásadní) také mohla mít nervozita z mé přítomnosti.

v jednom momentě “vyjít vstříc” očekávání turistů, “zatraktivnit” určitou vzpomínku na úkor jiných – konkrétně když před zdí Johna Lennona upozorňoval na ilegální divadelní představení, která se za ní pořádala a kterých se údajně sám také párkrát zúčastnil.

5. "Vítejte v Železné oponě" aneb co se do Muzea komunismu nevešlo. Propaganda pub.

Propaganda pub, později přejmenovaná na "Iron curtain" - "Železná opona", je podnik, za nímž stojí týž Američan, který spoluzakládal muzeum komunismu. Třebaže se nachází v jedné z postranních, méně frekventovaných uliček historického centra Prahy, z pohledu cestovního ruchu je jeho umístění v bezprostřední blízkosti Staroměstského náměstí téměř ideální.

A byť nefiguruje na seznamu restaurací doporučených knižními průvodci, o jeho existenci se turisté, tedy přinejmenším ti, kteří projeví partikulárnější zájem o období komunismu, spolehlivě dozví. Téměř všechny "walking tour" zaměřené na komunismus jsou na tuto hospodu napojeny prostřednictvím slevových kupónů na "dvě piva v ceně jednoho", které v jejich rámci průvodci klientům nabízejí. Stejný slevový kupón obdrží i návštěvníci Muzea komunismu.

Na koho je podnik primárně zaměřený, je na první pohled zřejmé nejen z cen uvedených v nápojovém a jídelním lístku, ale i z webových stránek. Ty jsou sice dvojjazyčné, anglicko - české, ale kvalita českých překladů je spíše úsměvná:

"Železná Opona je gril Pub v Praze, který vás ohromí s živou hudbou, 7 piv na čepu, otevřený oheň GRILU (OpenLate) a více než 200 artefaktů komunistické ! Mít šanci BACK IN TIME & DRINK v historii!"⁸³

Poslední větou ovšem tento podnik slibuje (stejně, jako řada jiných prvoplánových turistických atrakcí) více, než je schopen splnit. Rozhodne-li se totiž návštěvník vstoupit, neocitne se v autentické hospodě čtvrté cenové z dob komunismu, ale namísto toho spíše v téměř identickém dvojčeti Muzea komunismu, jen tentokrát přemístěného do sklepních prostor. Oproti muzeu z ulice Na Příkopech zde ovšem nejsou žádné informační panely, přes všechny výhrady držící alespoň nějakou logickou linku a částečně zdůvodňující přítomnost při nejmenším některých předmětů, a zůstává tak jen těžko uchopitelný pel-mel dobových artefaktů. Nalezneme zde tedy opět řadu soch a byst Staina, Lenina i Gottwalda, repliku univerzálního (ve srovnání s realitou

83 <http://www.propagandapub.cz/>

však do absurdního extrému zacházejícího) “snědeného krámu”, sovětské a české vlajky, cedule se starými názvy ulic a agitačními hesly, či budovatelské plakáty – tentokrát nejen v češtině, nejen s ironizujícími anglickými nápisy, ale i plakáty v ruském jazyce. Na vícero místech můžeme narazit na drobná “zátiší” s předměty, které k sobě často nemají žádný vztah a spojuje je pouze to, že se někdy v rozmezí čtyřiceti let vyskytly v nějaké sféře soukromého či veřejného života. Nad jedním ze dvou barů visí mapa světa (viz obrazová příloha), s několika málo vyznačenými městy, vybranými buď na základě jejich pro tehdejší dobu charakteristického jména, např. Leningrad, nebo z důvodu, že v nich došlo k podepsání důležitých dokumentů – např. Jalta, či proto, že se jedná o sídla význačných institucí - Los Alamos, Houston, či Brusel (jenž je ovšem označen pouze jako *NATO HQ*). Dále zde figuruje několik dalších měst z “režimně spřátelených zemí” (Varšava, Havana, ...).

Za barem se pak pohybuje obsluha v pionýrské košili s červeným šátkem na krku. Co má tento výjev společného s autentickou hospodou z dob komunismu, resp. do jaké hospody že se návštěvník “v čase přenesl”, nemůže být zřejmé. S avizovanou autenticitou nemá již vůbec nic společného socha komiksové, později i na filmové plátno převedené, postavy “Jokera”, vznášející se nad tanečním parketem, ve které po hlubším zkoumání pod nánosem barev můžeme rozpoznat Antonína Zápotockého.

Jelikož se jedná o restaurační zařízení a bar v jednom, a ne o muzeum, není z tohoto úhlu pohledu překvapující, že majitel zašel v parodování tématu ještě dále, než právě u Muzea komunismu. Hospoda je ze své podstaty místem k odpočinku, relaxu a zábavě, od kterého se neočekává, tak jako u muzea, edukativní rozměr. Ovšem parodické uchopení tématu není nikde zmíněno. Naopak to, co majitel ve vztahu k tomuto podniku na webových stránkách vyzdvihuje, je autenticita: *“Díky více než dvěma stům uměleckých i jiných artefaktů je tento podnik vizuálním návratem do minulosti...”* Zároveň ovšem tvrdí, že: *“Nebylo naším záměrem velebit, nebo dokonce komentovat komunismu...ale toto umění a tato kultura zde byly, ať již si to historie přeje, či nikoliv”*.⁸⁴

Majitel má tedy potřebu předem jednoznačně vyvrátit, že by mělo jít

84 <http://www.propagandapub.cz/>

o “velebení” komunismu, třebaže, vzhledem k panoptikálnosti výsledného produktu, by jej z toho snad nikdo nepodezíral. Tvrdí také, že už vůbec neměl v úmyslu komunismus jakoliv komentovat – což samozřejmě, parafrázujeme-li jeho výrok, ať již si to přeje, či nikoliv, činí. Již jen volba parodického přístupu je komentářem.

Bar Propaganda je také prezentován jak podnik, kde se setkávají místní a cizinci. Na základě vlastního pozorování, probíhajícího během pěti různých večerů, si dovoluji tvrdit, že téměř jediné “místní”, se kterými mohou cizinci přijít do styku, představuje obsluha, průvodci z communism walking tour, organizátoři Erasmus party, případně výzkum provádějící antropolog se svým doprovodem. Všichni cizinci, se kterými jsem se o hospodě neformálně bavila, tvrdili, že se jim Propaganda zdá vtipná a cool. Na otázku, do jaké míry ji vnímají jako autentické místo z tehdejší doby, odpovídali v některých případech, že “...to takhle nějak mohlo vypadat”, po hlubším zamyšlení pak, že “...tam ale určitě nebylo tohle všechno, co je tady”. Jiní tvrdili, že se domnívají, že jde spíše o parodii. Na otázku, kdo si myslí, že podnik vytvořil, odpovídali, že zřejmě Čech.

Ve své podstatě je hospoda Propaganda ideálním příkladem turistické atrakce – nabízí zážitek něčeho zcela odlišného od každodenní reality (tato odlišnost je podtrhována obraty typu “přenesení v čase”), z tématu vybírající jen to “nej” (absurdnější, překvapivější, zajímavější), podávaného navíc humornou formou. Bonusem je propojení tématu s prvky populární kultury (postava Jokera).

6. Paměť a dějiny

Přestože všechny výše zmiňované produkty turistického ruchu, které nějakým způsobem odkazují k období komunismu, či mají tendenci o něm referovat, jsou součástí určitého byznysu a jejich tvorba a prezentace se nepochybně řídí kritérii a podmínkami jejich úspěšnosti na poli obchodním, a tedy vysoké prodejnosti, hraje nezanedbatelnou úlohu jistě i (upřímná) snaha o přiblížení této nedávné historie, resp. předložení nějaké obecné, většinovou společností sdílené paměti⁸⁵. A jelikož jde o období do té míry nedávné, že existuje stále řada živých svědků, může se do dané prezentace leckdy promítat i paměť individuální.

Co konkrétně jsme ale vlastně zvyklí označovat jako historii a co vnímáme a rozumíme pojmem “paměť”? A v jakém vztahu k sobě navzájem tyto fenomény jsou? To je téma, kterému se počínaje šedesátými léty dvacátého století věnuje řada nejprve historických a posléze i kulturních a sociálních antropologů. To, že se mu dostává větší pozornosti, souvisí s trans-nacionálním charakterem prostředí, ve kterém člověk dnešní doby žije a ve kterém je právě paměť a vzpomínání jednou z možností, jak si udržet určitou integritu. Vzpomínání na minulost je nedílnou součástí naší přítomnosti zejména proto, že se pomocí vzpomínek snažíme zajistit určitý pocit stability a sounáležitosti. Keren Armstrong v textu věnovanému kolektivní a individuální paměti říká, že se “*lidé při odkrývání paměti a vzpomínek sami stávají antropology, kteří se snaží pohledem do minulosti přemýšlet o přítomnosti*”. [Armstrong 2000: 607] Konstituční, resp. sebe-konstituční povahu vzpomínání připisuje i Pierre Nora, když tvrdí, že to, hlavní počem pátráme v pramenech všeho druhu, jsou rozdíly mezi tím, co jsme a tím, co jsme byli [Nora 1996]. Obdobně se vyjadřuje i Francoise Mayer, přičemž zároveň klade důraz na skutečnost, že jde vždy o vztah - “*Minulost existuje v první řadě pozorností, jakou jí věnujeme, je to tedy vztah, který skupiny i jedinci udržují “s tím, co bylo dříve”, o němž si společně utvářejí představu. Tato představa vzniká pouze ve vztahu k druhým, cílem historie a paměti je vypovědět, kdo jsme.*” [Mayer 2009:30] V případě Čechů byl tento

85 Jsem si samozřejmě vědoma úskalí a ošemetnosti používání termínu “kolektivní celospolečenská paměť” zejména ve vztahu k tak nedávné historii.

vztah k jejich nedávné minulosti zpřetrhán – termín “převlečení kabátu” se po roce 1989 stal ustáleným výrazem. Distance od období komunismu, resp. komunismu jako režimu, je v naracích (mj. mých informátorů) stále patrná a projevuje se v používání třetí osoby a v obratech typu: “komunisti tehdy”, “za komunismu se”, apod. To, co u starší generace průvodců udržuje – přece jen turisty do určité míry očekávanou – integritu a vazbu na toto období, je začleňování vzpomínek z každodenního života.

Pokud jde pak o vzájemnou relaci historie a paměti, podle řady badatelů mezi nimi v současnosti panuje zvláštní napětí pramenící z toho, že paměť máme tendenci vnímat jako něco, co má určitý výsostný nárok na autenticitu a pravdu, zároveň ale také jako něco, co je těžko prokazatelné a ověřitelné, a tím pádem i obtížně zpracovatelné z pohledu historie, coby pravé vědecké disciplíny. Historie se tedy jeví jako pseudoobjektivní diskurz, zatímco paměť jako neurčitý diskurz, který si nárokuje svou vlastní, nicméně neověřitelnou platnost. Alan Megill zase vidí v paměti určité pojitko mezi individuální a kolektivní pamětí: *“Paměti označujeme schopnost udržovat kontinuitu individuální a kolektivní zkušenosti”*. [Megill 1998:5]

Dalším, kdo se snažil systematicky zpracovat vztah paměti a historie, byl také již výše, zejména ve vztahu k místům paměti zmiňovaný, Pierre Nora . Podle něj je paměť živoucím prvkem, jehož nositelem je živá pospolitost, a právě toto je důvodem pro její neustálý vývoj – paměť je vždy aktuální a zároveň otevřená dialektice vzpomínky i amnézie [Nora 1996]. Není si vědoma deformujících proměn, kterými prochází, je citová a magická a přijímá jen ty prvky, které jí vyhovují. Oproti tomu historii vidí Nora jako problematickou a neúplnou rekonstrukci toho, co již není. Paměť vychází z určitého společenství, které stmeluje⁸⁶ - je tedy kolektivní a individualizovaná, zatímco historie patří všem a nikomu a je tak předurčená k univerzálnosti. Paměť se zachycuje v konkrétnu – v prostoru, gestu, obrazu, nebo předmětu, zatímco historie se přimyká pouze k časovým kontinuitám, vývoji věcí a vztahům mezi nimi. Z tohoto úhlu pohledu je tedy paměť absolutní, zatímco historie zná pouze relativitu. Skutečná, tedy celistvá a neuvědomělá paměť byla podle Nory charakteristická pro před-moderní období - archaické společnosti, ale i rolnický svět, o kterém Nora mluví jako o pospolitosti

86 Zde Nora vychází z Halbwacha, který tvrdí, že je tolik pamětí, kolik je lidských společenství.

paměti⁸⁷. V moderním období, tedy 19. století, v důsledku zrychlení každodenního života a díky industriální a sociální modernizaci dochází ke změně. Staré tradice a orientace ztrácejí svůj význam a vztah lidí k jejich minulosti je rekonstruován prostřednictvím „simulace prvního řádu vlastní paměti“. V jazyce, památnících, archívech, atd. vytváří elity „sídla paměti“, která mají jediného referenta – národnostní stát a jejich jediným cílem je prostřednictvím přesvědčivého vynalezení jeho vlastních tradic zajistit tomuto národnímu státu budoucnost. Zde tedy dochází k oddělení historie a paměti, resp. právě vznik historiografického vědomí, je jeho projevem. V postmoderním období je teorie o národnostních státech překonána a simulace prvního řádu paměti je nahrazena simulací řádu druhého – tím, kdo vytváří identity a reprezentace minulosti jsou média. Podle Nory je tak dnes paměť zcela ovládána historií.

Norův koncept byl ale později často kritizován jak pro svou konceptuální nepřesnost, tak pro tendenci k historizaci paměti - tyto výtky vznášejí mezi jinými například Wulf Kansteiner. Pro současné antropologické práce je charakterističtější více fenomenologický přístup, který je založený na zachycení způsobu lidského vnímání: toho jak si lidé pamatují, zapomínají a reinterpretovali svou vlastní minulost. [Kansteiner 2002].

Odlišování paměti a historie je patrné v rámci turismu a v tomto případě konkrétně prezentaci komunismu – od komentovaných prohlídek turisté očekávají v první řadě seznámení s “historickými fakty”, s tím, jak se co odehrálo, v jaké časové souslednosti, které postavy hrály v daných událostech ústřední roli, apod. Ovšem někteří, aby určitou “přidanou hodnotu” očekávají, že se od průvodce dozvědí nějaké osobní vzpomínky, případně alespoň vzpomínky jeho rodinných příslušníků. Chtějí tedy znát, použijeme-li termínů Marie-Claire Lavabreové, jak paměť historickou, vyplývající ze snahy státu rozvíjet a šířit oficiální převyprávění minulosti, která má napomáhat legitimizaci moci, tak paměť živou, vycházející z prožitků, které existují vedle těch jevů, které se snaží uspořádat vzpomínky v institucionální

87 Paul Connerton zase ve své knize “How Societies Remember“ dává neformálně narativně předávanou historii do kontextu s absencí performativního prostoru ve vesnickém životě. Místo, kde oproti městskému prostoru není na předstírání a na perforaci prostor.

rovině. [Lavabreová 1994]

6.1. Sociální a individuální paměť

„Kolektivní paměť je jako plavání: pokud chcete zůstat na hladině, musíte se hýbat“ .[Rigney 2008: 91]

Za stěžejní knihu věnovanou tématu paměti je možné označit “La mémoire collective” Maurice Halbwachsa. Právě z tohoto díla vycházela (a stále ještě vychází) většina autorů, kteří se paměti zabývali (zabývají) – ať jeho koncept sociální paměti dále rozvíjeli, nebo se vůči němu vymezovali. Halbwachs zastával názor, že paměť není jen individuální, ale i a de facto v první řadě, sociální fenomén.[Halbwachs 1992] Paměť jednotlivců je vždy silně předurčena kategoriemi rozumění, které pocházejí ze společnosti a historické interpretace jsou tedy podřízeny skupinovému vědění, které tyto interpretace vytváří. Jedinci se ztotožňují s veřejnými událostmi podle toho, jak jsou důležité pro jejich skupinu. Kolektivní paměť je tedy sociálním konstruktem.⁸⁸ Zatímco tento přístup k paměti byl ve své době dosti novátorský, na psanou historii nahlížel Halbwachs ještě o poznání tradičnějším způsobem charakteristickým pro 19. století, a sice jako na zcela objektivní fenomén.

Halbwachův předpoklad, že paměť je formována již existujícími sociálními rámci, byl později mnohými badateli kritizován a pokládán za mylný. Například Ann Rigney ve svém textu *A Premature memorial and the dynamics of collective remembrance* predestinuje názor, že paměť hraje v definování společnosti o dost aktivnější roli. [Rigney 2008] Text, který se věnuje (strastiplným) okolnostem vzniku a následně kulturnímu životu Irského národního památníku vojákům padlým v první světové válce, vnímá kolektivní paměť jako něco, co je v neustálém procesu, který zahrnuje jak vzpomínání, tak zapomínání, podle toho, jak se mění důležitost paměti pro většinovou společnost a posouvají sociální rámce jejího vnímání. Na tomto konkrétním příkladu

⁸⁸ Krásným příkladem – ve vztahu k tématu této práce – byl dokument z pásma dokumentárních filmů uvedený Českou televizí 20.8 2008 při příležitosti čtyřicátého výročí invaze vojsk Varšavské smlouvy, který prostřednictvím série interview s tehdy se zásahu účastnících ruských vojáků přibližoval jejich názory a interpretace této události a konfrontoval je s těmi českými.

ukazuje, že obecně kulturní život památníků závisí na ochotě lidí jim znovu propůjčovat moc a význam, a to jak prostřednictvím komemorací, tak i „mobilnějších“ médií (textů, obrazů). „*Kolektivní paměť je jako plavání: pokud chcete zůstat na hladině, musíte se hýbat*“. [Rigney 2008: 91] Výše v textu byl již jako příklad českého památníku, se kterým se dále pracuje, jemuž jsou na základě aktuálního dění dávány nové významy, a jenž tak stále přitahuje pozornost lidí, uveden památník Sametové revoluce na Národní třídě. Kromě něj můžeme jmenovat také známý tank, krátce po revoluci přetřený na růžovo, dočasně odstraněný, aby se při příležitosti čtyřicátého výročí invaze vojsk Varšavské smlouvy opětovně objevil, tentokrát studem se nořící do země a nakonec, aby v roce 2011, „přizdoben“ o zdvižený prostředníček, podnikl plavbu po Vltavě.

Rigney toto pojetí poskytuje obecnější pohled na komplexní dynamiky kolektivního vzpomínání, které zahrnují stálou interakci mezi kulturními procesy a sociální sférou, mezi soukromými a veřejnými vzpomínkami, mezi pamětí řízenou shora dolů i naopak, vzpomínkami proudícími zdola směrem vzhůru. Zatímco tedy Halbwachs věřil, že paměť je formována již (před pamětí) existujícími sociálními rámci, tento příklad ukazuje, že pokud rámce pomáhají utvářet veřejné projevy paměti, jsou jimi zároveň i samy formovány – paměť hraje tedy v definování a rozdělování společností aktivní roli.

Dalším důvodem ke kritice Halbwachova pojetí byla jeho přes přílišná orientace na přítomnost, tedy přehnaný důraz na přesvědčení, že to jsou pouze a jediné subjektivní autobiografické vzpomínky, které tvoří základ sociální kolektivní paměti. Přestože tedy, jak již bylo řečeno výše, jsou jednotlivé historické reprezentace selektivní a společensky vyjednávané, nepopírá to zároveň působení určitých „objektivizovaných“ obrazů minulosti. Minulost tedy nemá být vnímána jako *“nekonečný a plastický symbolický zdroj, který se může zcela libovolně používat a využívat k aktuálním potřebám a účelům”*. [Appadurai 1981: 211]

Kolektivní, neboli sociální paměť je také silným politickým nástrojem, který pomáhá legitimizovat současný sociální řád. Děje se tak zejména na základě obrazů minulosti, které jsou podle Connertona [1989] přenášeny a udržovány různými (rituálními) performacemi. [Connerton 1989]

6.2. Paměť a identita - produkce paměti

Jak již bylo nastíněno v úvodu této kapitoly, paměť neoddělitelně souvisí s vytvářením a následným znovu potvrzováním identity jedince, potažmo skupin jedinců – je tmelícím prvkem, který pomáhá udržovat vnitřní integritu. Oba termíny – paměť a identita – jsou na sobě vzájemně závislé, jelikož platí, že klíčový význam jakékoliv individuální i skupinové identity je schvalován tím, že se zkrátka zanesou do paměti a zároveň to, co si pamatujeme, je tím, co potvrzuje identitu. Jde také o soustavně se opakující proces – naše vzpomínky neustále revidujeme tak, aby vyhovovaly naší aktuální identitě/ám. Z toho vyplývá, že v dnešní době je identita vnímána a chápána jako něco, co je předmětem vyjednávání, zatímco v minulosti byli lidé zvyklí identitou rozumět něco přesně v čase a prostoru ohraničeného [Gillis 1994]. Ještě Maurice Halbwachs byl přesvědčen, že paměť je určena identitou (kolektivní nebo individuální), která je vždy již plně ustanovená: *“V každé době vytváří paměť představy o minulosti, které jsou v souladu ... s většinovým myšlením společnosti”*. [Halbwachs: 38] Identita tak v tomto pojetí předcházela paměti. Dnes naopak převládá názor, že se lidé snaží vytvořit paměť s vidinou následného utvoření identity jako takové. Benedikt Anderson v tomto kontextu, resp. ve vztahu k nacionalismu a obecně soudobé potřebě lidí přiřazovat se k nějakému národu a potřebě (až základní) vnímat se jako jeho součást, mluví o *“imagined communities”*⁸⁹. Imaginární či vymyšlené jsou tedy také jednotlivé identity, a to ve smyslu využívání obrazů a symbolů jejichž prostřednictvím dávají realitě (jak přítomné, tak minulé) určitý smysl a vyjadřují hodnoty [Mayer 2009].

Termín identita ve smyslu vnímání sebe sama uvedl z kraje 50. let 20. století v širší povědomí Erick Ericsson. Nicméně na teoretické úrovni řeší téma identity již např. John Locke, nebo dále pak Fridrich Nietzsche, coby, dá se říci, klasický

⁸⁹ V knize *Představy společnosti: Úvahy o původu a šíření nacionalismu* si Benedict Anderson klade otázku z čeho pramení hluboký a emocionálně pozitivní vztah k národu, který je současnými lidmi předpokládán s neoddiskutovatelnou samozřejmostí – odkud se bere bytostná potřeba být součástí nějakého národa. Podle něj je důvodem skutečnost, že v dnešní době lidé nežijí tak, jako kdysi v úzkých skupinách provázaných osobními vztahy, ale v daleko početnějších seskupeních, kde není možné klasickým způsobem využívat sociálních vazeb a znát osobně každého člena. Přesto ovšem biologická potřeba být součástí společnosti zůstává. Je pravdou, že za vlastní společnosti je možné považovat i skupinu podstatně větší, jako například svůj národ, ovšem v takovém případě už se nejedná o společnost skutečnou, ale právě jen představovanou.

reprezentant modernistického pojetí identity. Na jeho vytvoření mělo velký vliv opuštění představy člověka jako imago dei, čímž se ztratil rámeček, ve kterém byla identita do té doby konstruována. Od té chvíle je na člověku, aby sám sebe utvořil. Toto vědomí je ale často doprovázeno úzkostí a potřebou nějaké formy sebezpotvrzení, které je hledáno v minulosti, resp. v některých jejích obrazech, označovaných jako vzpomínky. A jelikož je v dnešním světě člověk vždy součástí vícero skupin, přičemž každá skupina má svou "vlastní kolektivní paměť", má tak i každý jednatel více identit a rolí, které nemusejí být vždy nutně dané, ale které si naopak často člověk sám volí. Identita tedy již není něco, co se člověku dostává darem shůry a není ani neodvolatelným rozsudkem, ale je něčím, co se konstruuje a to vždy ve vztahu k někomu jinému. [Bauman 2002; Mayer 2009; Megill 1998]

Na paměť, která napomáhá konstruovat identitu, tudíž dnes není možné spoléhat způsobem, jakým na ni spoléhali lidé např. v předindustriální době. Svou roli zde hraje také skutečnost, že díky zrychlení dějin (na kterém mají velký podíl zejména média, která nás zásobují stále větším množstvím událostí) se pro nás minulost stává natolik vzdálenou a budoucnost zase natolik nejistou, že nevíme, jaké vzpomínky by bylo záhodné si uchovat, a uchováváme tak raději všechny. [Gillis 1994]

Paměť je tedy frekventovaným tématem jak na poli teoretickém, tak v rámci každodenního života - řada autorů tak dnes mluví o „boomu“ paměti, případně až o posedlosti pamětí, což např. Allan Megill připisuje právě nejistotě ve vztahu k identitě – proto, že se v dnešním světě neustále střetávají jednotlivé, někdy i protikladné identity, je právě tato situace ideální proto, aby se do popředí dostalo téma paměti - dá se říci, že v tomto případě platí pravidlo, že pokud je zproblematizovaná identita, stoupá paměť v ceně. [Megill 1998] I podle Zygmunda Baumana stojí za zvýšeným zájmem o identitu a potažmo i paměť pocit rozkolísanosti existence a neurčitosti všech forem, které přijala. [Bauman 2002] Výhodou, ale zároveň i nevýhodou paměti je její subjektivnost. Negativní stránka této charakteristiky spočívá v obtížnosti její prokazatelnosti – jak již bylo řečeno v úvodu této kapitoly, v současnosti panuje konflikt mezi tím, co paměť vyjadřuje a potvrzuje, tedy mezi subjektivními nároky jednatelů a mezi požadavkem důkazů, kladených ze strany vědní disciplíny. Zároveň samozřejmě

platí, že neexistuje nic jako čistý, ryzí důkaz, protože důkazy nikdy nemluví samy za sebe – je třeba je vždy nechat mluvit prostřednictvím určitého subjektu a v rámci určitého argumentačního kontextu. Často se tedy, zejména v médiích či jiném performativním prostředí, objevuje tendence upozadit nějaký důraz na striktní důkazy ve prospěch jiných, atraktivnějších skutečností. Zároveň ale samozřejmě platí, že zatrativnit nějaký důkaz je nezbytností, protože bez prvotního zaujetí není k vytváření minulosti důvod⁹⁰. Pokud ale tato touha není kontrolovaná, stává se zamýšlená minulost pouze projekcí subjektivity, která si ji představuje. Z toho vyplývá, že si spíše než minulost pamatujeme přítomnost, resp. z minulosti si pamatujeme to, co zůstává živé a aktuální až do naší přítomnosti, ostatní zapomínáme, či vytěsňujeme [Megill 1998]. John R. Gillis [1994] dokonce princip zapomínání pokládá za silnějším tmelící prvek různých společností (v daném textu se tuto myšlenu autor vztahuje k národnímu společenství), než jakým jsou společné vzpomínky. [Gillis 1994]

6. 2. 1. Národní identita

Stejně, jako využívají ke konstrukci identity narativů jednotlivci, dělají to i skupiny. A jedna ze (skupinových) identit, kterou stále ještě vnímáme jako zcela přirozenou, a to přestože její přirozenost byla dávno vyvrácena, je identita národní. I ta je vždy vytvářena ve vztahu k druhému, často nejbližšímu druhému, přičemž ten se může s časem měnit. Češi utvářeli představu o sobě samých nejdříve prostřednictvím vztahu k Němcům, poté k Rakušanům, následně k Rusům a pak ke Slovákům. Dnes tak činí ve vztahu k Evropě [Mayer 2009].

Vnímáno z historického úhlu pohledu se Češi – a podle některých badatelů [Suda 2000] je tento přístup charakteristický pro celý prostor střední Evropy - při konstrukci své národní identity drželi herderovského modelu jasně rozlišujícího stát a národ. Stát je cílem národního hnutí, jeho hlavním úkolem je hájit zájmy lidu a zaručovat jeho kontinuitu. Ve chvíli, kdy se tak neděje, přebírá zcela legitimně pomyslnou štafetu lid. Toto pojetí tak mj. umožnilo vnímat období komunismu jako

90 Což ostatně vnímali již Ranke, Michelet, Burckhardt,...

období rozchodu státu s národem, resp. listopadové události roku 89 jako jejich opětovné spojení, což výrazně přispělo ke “skluznosti” transformace a ve srovnání s ostatními post-socialistickými zeměmi i dost radikálního odsouzení předchozí epochy. Politické rituály a symboly používané komunistickou stranou zejména v 50. a 60. letech nekonvenovaly vnímání Československého státu jako organizace prosazující národní zájmy – např. hraní československé hymny výhradně společně se sovětskou i při událostech čistě národního významu; vyvěšování sovětských vlajek spolu s českými; povinné vyučování ruského jazyka,... [Holý 2001]

Podrobnější analýzu nahlížení Čechů na sebe sama nabídl již výše zmiňovaný Ladislav Holý. Podle něj se Češi při jakýchkoliv pokusech o sebedefinici uchylují k minulosti, resp. k určitým podle přesně definovaného klíče vybraným, historickým událostem, kterým jsou připisovány specifické významy. [Holý 2001] A *“Tak jako jsou jakékoliv dějiny konstruovány z pozic současného vymezení jejich předmětu, jsou i české dějiny vyprávěním minulých událostí, konstruovaným na základě dnešního chápání toho, co to znamená být Čechem”* [Holý 2001:16]. Jde tedy opět o konstrukci, která ovšem není nikdy dokonaná a pevně daná, ale naopak jde o neustálý proces její konstrukce a rekonstrukce. Ještě před uvedením těch nejdůležitějších charakteristik, které Češi sami sobě připisují, je třeba se zastavit u z pohledu Holého důležitého vztahu mezi jednotlivcem a kolektivitou, který je, v českém prostředí a kontextu, vztahem velmi dichotomním. Jak už napovídá samotný název Holého studie, o jednotlivém příslušníku českého národa se často mluví jako o “malém českém člověku” (neboli “človíčkovi” - termín hojně používaný jednou z mých informátorek). Ten není motivován žádnými velkými cíli, ale jeho svět je vymezen zejména rodinou, prací a blízkými přáteli a k čemukoliv, co leží mimo něj, přistupuje s obezřetností a nedůvěrou. Je reprezentantem každodennosti a obyčejnosti. Je modelem sociální role a jakožto takový postrádá jakoukoliv individualitu. Zato o národu jako společenství je zvykem mluvit spíše v kontextu superlativ. I přes tuto evidentní protichůdnost existují vlastnosti, které obě skupiny propojují. To, co je vlastní oběma, je v první řadě inteligence – ať má “malý český člověk” jakékoliv nedostatky, inteligence mu nechybí. A stejně tak Češi jako národ tradičně ve své historii vyzdvihují ty osobnosti, které jim umožňují mluvit

o sobě jako o národě, v jehož čele stáli vždy intelektuálové – viz výše: Místa paměti: Národní třída.- a ještě lépe intelektuálové a mučedníci. Postava mučedníka je pro Čechy důležitější, než postava bojovníka – typičtí čeští hrdinové až na výjimky (Jan Žižka) nejsou bojovníky, ale daleko spíše právě mučedníky. Vedle vzdělanosti vnímají Češi jako svému národu bytostně vlastní také kulturnost a demokratickou tradici. V oblasti kultury pak zaujímá (jak již bylo také zmíněno výše) zvláštní postavení divadlo. Jan Tesař toto výjimečné postavení vysvětluje tím, že samotný český (novodobý) národ vznikl na prknech biedermeierského divadla a tato skutečnost ho nezvratně poznamenala, „vtiskla mu pečeť“. A to do té míry, že se česká kultura a vůbec národní život do divadla stylizují. Tedy, že události jsou spíše „přehrávány“, než prožívány. [Tesař 2000]

6.3. Sametová revoluce jako “kult nového počátku”?

V kontextu českých dějin a zaměření této práce – tedy na to, jakými způsoby se dnes referuje o komunismu (v rámci turistického ruchu) – je takovým důležitým zlomovým bodem, “novým začátkem”, tzv. Sametová revoluce. Právě v tomto momentu se vztah k minulosti dostává do samého jádra procesu budování identity. Podle Francoise Mayer se minulost posuzuje zejména podle toho, co chceme vybudovat a toto nové posouzení v sobě nezbytně nese revalorizace, a často i očerňování a odsuzování [Mayer 2009]. Vytváření své legitimacy na odvržení komunistické zkušenosti a opírání své nové identity o zakladatelský mýtus o zániku komunismu je ostatně vlastní všem postkomunistickým režimům ve střední Evropě a tato politická diskontinuita je zdůrazňována i různými oficiálními gesty [Mayer 2009].

Některé otázky, které jsem svým informátorům kladla, byly – v souladu s dotazy, které občas průvodcům pokládají sami turisté - zaměřené i na osobní názory na současnou situaci či na pohled na celospolečenskou spokojenost s listopadovým vývojem. Odpovědi byly často, v souladu s názorem Paula Connertona, že vzpomínání hraje v ustavování všeho nového důležitou roli, resp. že je vždy ve všech začátcích něčeho nového obsaženo, podávány formou srovnání doby před a po listopadu.

[Connerton 1989] Pokaždé, když se s něčím novým setkáme, máme potřebu danou věc stavět do dřívějšího kontextu tak, aby nám vůbec toto nové dávalo nějaký smysl. Svět člověka je tak podle Connertona organizován souborem očekávání založených na vzpomínání. [Connerton 1989]

“Ptaj se. Jak ta společnost jako reaguje, tak můžeš zmínit třeba ten egoismus současnej, občas říkám capitalisme sauvage, že jo, kterej prostě nemá vohled na ty vrstvy tý společnosti, který mohou mít problémy - alá nemocní, alá důchodci, alá ženský na mateřský, že jo atd. atd. Prostě je to stejný jako u nich – když budeš pracovat jako idiot a budeš mít dobrý zdraví, tak seš bez problémů. V momentě kdy to prostě nemáš, tak jseš prostě mrtvej. No a tak to jako nebylo, nebyla ani taková ta provázanost tý společnost, která i kdyby byla třeba pasivní, tak se pořád snažila nad tím systémem nějak vyhrát. Bud'to si splašila nedostatkovej toaletní papír, nebo že jsi získala nějakou informaci, nebo že si se účastnila toho hnutí proti, i když vono teda moc žádný nebylo, že jo, protože ty lidi byli dost pasivní, ale prostě neexistuje.”⁹¹

Česká republika se dnes prezentuje jako součást “západního světa“ a toto začlenění je – oproti někdejšímu začlenění do “východního” bloku – vnímáno jako výsledek vlastní volby a jako návrat na své původní místo - “Nové mýty střídající dnes mýty včerejší hovoří o “návratu do Evropy [Macura 1992:19]. S tímto se ztotožnili všichni mí informátoři. Zároveň však bylo z některých výpovědí patrné, že postavení České republiky chápají přeci jen jako partikulární, reps. že je v určitých ohledech stále jakoby “mezi východem a západem”. Za specifickou je pokládána i zkušenost komunismu a v tomto kontextu je vnímána jako zkušenost, o kterou jsme oproti západnímu světu “bohatší”. Tyto pocity “výjimečnosti” však zůstávají většinou před turisty skryty, jsou určeny do zákulisí pro diskuse se soupeřníky/průvodci. Na “jevišti” naopak převládá snaha o zdůraznění zmiňované opětovné sounáležitosti se západním světem.

“No a pak když už je těch negativ moc, tak říkám: a teď se podívejte zase vy na sebe. Když přijedou ty vaši stařečkové, tak voni maj vopravdovej strach o ty svoje vnoučata a pravnoučata, kdy vám vykládaj, že to vnouče nebo pravnouče studovalo, a má jednu

91 Průvodkyně, 51 let.

vysokou školu a teď má druhou vysokou školu a teď nemá práci a že ten stařeček, kterej se mi tahle třese v tom autobuse, to má pro ně. Ale to je přece úplnej šach tý společnosti, protože ten človíček, co to našetřil, on to samozřejmě všechno dá těm dětem a těm vnoučatům, protože to je maximum co má v životě, ale má mít možnost toho výběru a nemůže mít takovouhle obavu v 80ti letech. A to když jsem slyšela poprvý, tak jsem na to taky koukala jak spadlá z višně. Tak to zase je nějakej špatnej směr tý společnosti.”⁹²

“...já bych řek, že ta západní společnost si z nás vzala takovej jako velmi špatnej příklad. Já si opravdu myslím, že to je slepá ulička, že prostě ty spojené státy evropské nikdo nechce, nikdo to není ochoten udělat, ani si to nikdo nedovede představit, že bysme měli nějaký společný volební právo a že bysme teda vopravdu volili do nějakýho společnýho parlamentu a že bysme na ty lokální parlamenty opravdu zapomněli. Takže jako ukázalo se, že ten krach přišel překvapivě brzy a trochu mi to připomnělo tu měnovou reformu v třiapadesátym, kdy komunisti teda v osmačtyřicátym přišli k moci a to už byla jedna měnová reforma předtim, po válce, že jo. No a přišli k moci a za 5 let museli udělat brutální měnovou reformu, ale opravdu brutální – jedna ku padesáti. Moji rodiče to zažili. No tedy matka to tou dobou s vodpuštěním vodsrala pěkně, takže to taková ta starší rozumná generace, ta úplně ztratila ty sympatie. Protože ty mladý kerý studovali a kerý byli ještě plný ideálů, no tak ty neměli nic, ty nic našetřeno neměli, tak ty tou měnovou reformou vo nic nepřišli. Tak předtim to bylo na lístky, po měnový reformě už to bylo free, no tak prostě lepší. Ale ty starý, kterejm všecko sebrali, co si tady za těch pět let nasyslili, nebo ani ne za pět – za šest, za deset- no tak ty se na to dívali jinak. Ti kterem pořád říkali – už to bude, už se dočkáte a pak bum, teď vám to hezky všecko seberem...Tak já mám pocit, že to je něco podobnýho. Prostě udělej to, ukázalo se, že to prostě nefunguje, že prostě za těch pět let prošustrovali co mohli a já nevím, jak to bude teď. Tak myslím, že tak jako tak vo ty peníze, co jsou nasyslený, prostě musíme přijít. Buďto inflací, nebo nějakou reformou, ale nějak to musí přijít. Toho já se teda už asi, nebo doufám, nedožiju, že ta Evropa se nějak celá pohnojí. Ale já osobně si to taky nepřeju. To je taky častá výtka, když se o tom mluví: a vy si to přejete?

92 Průvodkyně, 51 let.

Ale to je jako když vidíš kluka, co jezdí bláznivě na motorce a ty mu řekneš: “Ale ty si natřískáš hubu!” “A ty si to přeješ?” “No nepřeju, ale když budeš takhle blbě jezdit, tak si jí rozbijš a zabiješ se”, že jo. To je zas jak ten můj oblíbený Vodňanský, jak ten dědeček se vlévá do vany se studenu vodou - dědečku vylez z vody, nachladneš se a zemřeš. Dědeček poslechl. Vylezl z vody, nachladl se a zemřel. Tak mám pocit, že s tou Evropou to tak dopadne taky. Že vyleze z vody, nachladne se a zemře.⁹³

“Ale já si myslím... já to jako chápu, protože vlastně u těch Francouzů mi to přijde takový jako směšný, ale v rámci toho, že tomu rozumím, že to jsou takový ti jako snílci a takový ty jako bohémský typy, co jako chtěj ten lepší svět a ten lepší svět je možnéj. Takovýty slogany z těch světovějch fór...” “Takže u těch Francouzů je to jako nějaká revolta, si myslím, nebo tak. Pak jako třeba u těchle těch národností, kde maj tu bídu, tak to jako chápu... Nemyslím si, že to je jako cesta, ale že je to způsob, jak nepodlehnout tomu, že v tom jako viděj řešení. Mě to přijde naprosto legitimní, že bych asi taky byla komunista, kdybych žila v nějakym kapitalistickym světě, kde půlka umírá hlady a půlka si jezdí v mercedesu.”⁹⁴

Někteří průvodci také ve svých výpovědích zmiňovali některé charakterové vlastnosti (vždy špatné) “současných” Čechů, které podle nich vycházejí ze zkušenosti života za komunismu, jsou jakýmsi jeho přetrvávajícím dědictvím. Mezi nejčastěji uváděné vlastnosti patřila již výše uváděná pasivita a jakási neurčitá morální nestabilita. Negativní vliv na morálku ve společnosti tak někdy bývá současně připisován minulému i současnému režimu.

“No a přišla taková pětatřicítka, že jim teda vysvětlí, na závěr toho setkání, jak teda ti podnikatelé francouzský, jak se tady teda ujímaj a začala teda vykládat, jak manžel se sem nějak dostal a vona teda hledala, čím by se zabějvla a na začátku devadesátých let zjistila, že děti choděj jenom v oblečení z druhý ruky, že matky že se teda nezajímaj o oblečení svejch dětí a jak to bylo hrozný a tak dále a tak dále a že ona teda založila ty butiky, no a bylo prostě hrozný, my jsme byli úplný trubky z roku X. A já jsem teda na závěr toho setkání šla za tím hlavním vedoucím tý Týnský školy a říkala jsem jenom

93 Průvodce, 56 let.

94 Průvodkyně, 29 let.

jako: děkuju vám, že jste představil moji rodnou zemi, ale jenom bych chtěla podotknout, že spousta těch věcí, co jste vykládal, plyne z charakteru komunistický epochy, která samozřejmě zabíjela iniciativu lidí, takže to vedlo k pasivitě, ale to je potřeba v týchle souvislosti připomenout. A prostě trvalo to čtyřicet let a prostě se to na charakteru těch lidí projeví. Děkuju vám, nashledanou.”⁹⁵

*“...ten režim je jiný, ta společnost je postavená zas jinač, ale ty zvyky, ty třeba přecházejí pořád, jo. Takže lidi pořád jezdí na chalupy nebo tohle. To prostě ten západní svět nemá. A to prostě pokračuje pořád. A to bylo podle mě kvůli tomu, že oni se nemohli jakokdyby nějak společensky angažovat, jo. Takže radši pak se uklidili o ústraní, a to pokračuje aj dneska, i když třeba můžou říkat, co chtějí, že jo”.*⁹⁶

“Ale já většinou jako se jim snažim vysvětlit, odkud si myslim sama, že třeba pramení některý...jako určitá, ...určitej příklon ke korupčnosti. Že si fakt myslim, že do značný míry ja to jako velmi nešťastný dědictví komunismu a právě a tohodlenctoho jako, týchletý vycůranosti, ke který jako masově byli vedený a občas to ještě jakoby prokládám zkušeností, která není moje přímá, ale je od mojí sestry, která žila pět let v Anglii a říkala, že tam vlastně jako, přestože nebyla v nějaké jako kor nobl rodině, tak ale byla v jako dobře situovaný rodině a ona říkala: a tam jsem pochopila, co je to prostě to, co mi tady ani skoro nemáme jako termín, co je to paddy gree. Prostě přesně, my to máme jako to žrádlo pro psy, ale prostě ona říkala, že tam jako paddy gree je určitá rovina, niveau společenský, který vyplývá prostě z toho jako mnoha set letýho kultivování. Tam se to spíš vztahuje na šlechtu. Nebo takovou tu jako vyšší buržoazii. A některý věci teda, byť si jako najdeš černý ovce v rodinách a tak dál, ale některý věci jsou v těch lidech tak strašně vkořeněný, strašně moc, že to jako celkový úrovni tý společnosti nesmírně prospívá...Ale taková ta jako, tak že jo Masaryk, když byl rozenej osmnáct padesát a měl za sebou ty zkušenosti a ty studia který měl tak prostě nesmírně ten národ táhnul a to byl nesmírně šťastnej základ pro ten stát a kdyby to bejvalo jako nebylo za toho komunismu posraný, tak jsme mohli bejt jako jinde, i jakoby morálně! Ale že bohužel jako tohlenc to bylo...”⁹⁷

95 Průvodkyně, 51 let.

96 Průvodce, 21 let.

97 Průvodkyně, 32 let.

Přestože dnes již běžně bez zásadních problémů a rozpaků průvodci zmiňují i některá pozitiva komunismu, zcela evidentně celé období od tzv. Sametové revoluce prezentují v převážné většině nadneseně řečeno jako velmi pozvolnou obrácenou normalizaci – tedy pomalé vracení se do “normálního” stavu před obdobím vlády komunismu.

7. Závěr

Cílem předkládané práce bylo zjistit, co se běžný turista, který přijede do Prahy strávit několik dní, má šanci o naší nedávné minulosti dozvědět. Jaký obraz-portrét je mu předkládán. Jaký je obecný žánr referování, jaké události, postavy a témata jsou volena a proč právě tyto.

“This country has a dark period in its history. The communism was full of paranoia, spying and violence.” Citaci z propagačního letáku na jednu (v rámci průzkumu absolvovanou) communism walking tour, jsem použila v úvodu práce a dovolím si ji vypůjčit i nyní. Věty podobného znění jsou totiž jedněmi z nejčastějších a nejnápadnějších “zkratk”, jakými je dnes v Praze období komunismu zahraničním turistům přibližováno. Dalším poměrně frekventovaným způsobem uchopení tématu je jeho parodování. Zdaleka nejčastější je pak propojení obého. Tento téměř ryze negativní, často až do parodie přesahující, způsob prezentace je charakteristický zejména pro ty případy, jejichž ambice nesměřují k jinému cíli, než být úspěšným produktem na trhu masového turismu. Z míst a projektů, kterým jsem ve své práci věnovala pozornost, spadá do této kategorie hospoda Propaganda, Muzeum komunismu a do určité míry také Communist walking and nuclear bunker tour.

Jedním z důvodů, proč je pro referování volen právě způsob vyzdvihující, a místy až přehánějící (“nic než teror a propaganda”), negativa komunismu, je snaha vyjít vstříc (domnělému) očekávání průměrného masového turisty. Ten si žádá nevšední zážitek a tím (přinejmenším) popis života v utrpení a útlaku nepochybně je. Alespoň z tohoto předpokladu často lidé, kteří se v turismu pohybují a tyto “produkty” vytvářejí, vycházejí. Jak bylo však zřejmé například z knihy návštěv v Muzeu komunismu, ne vždy (byť často) jsou tyto předpoklady správné. Jednostranně zaměřené vykreslování komunismu vnímají někteří turisté jako neuspokojivé a povrchní. Vyjadřují zájem poznat i ty “jiné”, případně “pozitivní” aspekty.

Další důvod k tomuto negativnímu zpracování tématu souvisí s budováním a potvrzováním identity - soustavným procesem, v rámci kterého neustále revidujeme naše vzpomínky tak, aby vyhovovali našim aktuálním potřebám. K vytváření nové

identity nezbytně patří i odsuzování. Západní svět Českou republiku stále vnímá jako součást “východní Evropy”, případně součást “bývalého východního bloku”, naopak většinová česká společnost se hlásí (opětovně) k “Západu”. To, co její “návrat do Evropy” umožnilo, byl pád komunismu. Hovořit o minulém režimu v negativních konotacích tedy zároveň umožňuje stvrzovat svou aktuální “západní identitu”. V neposlední řadě bývá tendence upřednostit záporné před kladnými obavami z relativizace zločinnosti režimu.

Přes jasnou dominanci negativního postoje však již zároveň v referencích místy probleskuje i jiná rovina, rovina každodenního života, zahrnující nejen “paranoiu, lži a násilí”, ale právě i pozitivnější momenty. Začlenění tématu každodennosti do narativů vztahujících se k tomuto období a určených turistům také naznačuje, že postřeh Françoise Mayer o tom, že otázka v Paříži zcela nevinná: *“Co jste dělali před deseti lety?”* by v Praze vzbudila velké rozpaky, protože *“lidé by museli říct, že žili normálně, a to nejde”*, v devadesátých letech velmi dobře vystihující postoj řady Čechů, dnes již neplatí. Téma každodennosti je sice stále tak trochu “podpultovou záležitostí”, určenou spíše těm “lepší” (zvědavějším, příjemnějším, inteligentnějším) klientům, rozpaky však již samo o sobě nebudí. O těch je možné mluvit spíše v souvislosti s pochybnostmi o srozumitelnosti sdělovaných informací, schopnosti turistů pochopit natolik odlišnou realitu.

Jedním ze základních výzkumných témat, na které jsem se v práci zaměřila, byly rozdílnosti v referování o období komunismu u jednotlivých generací průvodců. Současnost je totiž jedinečným obdobím, ve kterém se prolínají prezentace a paměť těch průvodců, kteří v období skutečně žili, dále těch, kdo mají jen útržkovité či vágní vzpomínky a dojmy, ale i těch, kdo danou dobu již znají pouze zprostředkovaně. Vedle sebe tak dnes figurují výpovědi a vzpomínky někoho, kdo vnímá, že zkušenost z minulého režimu ještě dnes ovlivňuje některé aspekty jeho současného života a někoho jiného, kdo si již žádného takového bezprostředního vlivu není vědom. Příkladem může být zcela odlišný (v druhém případě nereflektovaný) přístup ke státní hranici u padesáti a dvacetileté průvodkyně *“Nevysvětlíš jim, že třeba moje generace bude mít neustále určitou obavu přecházet ty hranice, protože si pamatuje ty hranice*

s téma kontrolama”⁹⁸: ”... výhodou, jsou třeba restaurace a tak, že oproti Francii je to mnohem levnější, že ideál by bylo žít někde v Francii, ale jezdit se najíst a nakoupit do Česka.”⁹⁹

V souladu s tím, jak se dalo očekávat, využívají mladší průvodci k “autentickému” přiblížení období komunismu občas zjednodušujících klišé, v některých případech těch samých, které se jejich starší kolegové snaží naopak korigovat, uvádět na pravou míru. Na druhou stranu výše zmiňovaná nově se objevující tendence neopomíjet zcela ani pozitiva z každodenního života (ať již se opírající o zkušenost vlastní, či zprostředkovanou – rodiči, prarodiči), byla patrná u všech generací průvodců. Odlišná však byla možná motivace – u starší generace hrála roli potřeba udržení jisté integrity se svým “předchozím životem”, u mladší, vědomé si svého většího odstupu, snahou o větší objektivitu.

Odpověď na otázku položenou v samém úvodu práce, zda má běžný turista šanci dozvědět se o komunismu i něco jiného, či spíše něco víc, než že šlo o období temna, plného lží a paranoie, zní ano. Ale bohužel jen za určitých podmínek (průvodce bude “mít chuť” říci turistovi něco “navíc”), s vynaložením jistého úsilí (turista se bude muset cíleně zeptat) a s určitou dávkou štěstí (turista narazí na průvodce, který má na danou dobu alespoň nějaké vzpomínky, případně se zajímal o vzpomínky svých bližních a je ochoten se se o ně s turistou podělit). Ale také se mu může poměrně snadno stát, že k našemu “pohoršenému údivu”, skončí s “pionýry” v “Železné oponě”.

98 Průvodkyně, 51 let.

99 Průvodkyně, 21 let.

Použitá literatura:

Anderson, Benedict. 2008. *Představy Společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.

Appadurai, Arjun. 1982. The past as a sacred resource. *Man* 16 (2):210-219.

Armstrong, Karen. 2000. Ambiguity and Remembrance: Individual and Collective Memory in Finland. *American Ethnologist* 27(3): 591-608.

Augé, Marc. 1992. *Non-lieux. Introduction a une antropologie de la surmodernité*. Paris: Seuil.

Augé, Marc. 2006. *Un ethnologue dans le métro*. Paris.

Bauman, Zygmunt. 2002. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Connerton, Paul. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge UP.

De Certeau, Michel. 1990. *L'invention du quotidien, I: Arts de faire*. Paris: Gallimard.

Franc, M. 2009. Ostalgie v České republice a v SRN; In: Kunštát, D.; Mrklas, L.(eds.): *Historická reflexe minulosti: aneb "ostalgie" v Německu a Česku*; CEVRO institut; Praha; nakladatelství Jalna.

Gillis, J.R., 1994. Memory and Identity: The History of Relationship. *Commemorations: The Politics of National Identity*. NJ:Princeton University Press: 3-24.

Goffman, Erving. 1999. *Všichni hrajeme divadlo*. Praha: Nakladatelství studia Ypsilon.

Halbwachs, Maurice. 1992. *On Collective Memory*. Chicago: University of The Chicago Press. Zfrancouzského originálu: *Les cadres sociaux de la mémoire*. 1952.

Hann, C. M. (ed.) 2002. *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. London: Routledge

Hendel, Jan. 2008. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.

Holý, Ladislav. 2001. *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha: Slon.

Jareš, Jakub. 2011. Proč nemáme muzeum komunismu. *Lidové Noviny* : 21-22.

Judd, Dennis R.; Fainstein, Susan S. 1999. *The Tourist City*. London.

- Kansteiner, Wulf. 2002. Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory* 4.
- Lavabre, Marie-Claire. 1994. *Le Fil rouge. Sociologie de la mémoire communiste*. Paris
- MacCannell, Dean. 1976. *The Tourist. A new Theory of the Leisure Class*. London: Macmillan
- Macura, Vladimír. 1992. Šťastný věk. *Symboly, emblémy a mýty 1948-1949*. Praha.
- Mayer, Françoise. 2009. *Češi a jejich komunismus*. Praha.
- Megill, Alan. 1998. History, Memory, Identity. *History of the Human Sciences* 11(3): 37-62..
- Nora, Pierre. 1996. Mezi pamětí a historií: problematika míst. In: *Antologie francouzských společenských věd: Město*. Cahiers du Cefres, No. 10 : 39 – 64.
- Rigney, Ann. 2008. Divided pasts: A premature memorial and the dynamics of collective remembrance. *Journal of Memory Studies* 1(1): 89-97.
- Ripellino Angelo, Maria. 1992. *Magická Praha*. Praha.
- Stronza, Amanda, 2001. Anthropologie of Tourism: Forging New Ground for Ecotourism and Other Alternatives.
- Suda, Zdeněk. 2000. Liberalism in Central Europe after 1989. In: *The Meaning of Liberalism: East and West*. Budapest.
- Szczygiel, Mariusz. 2007. *Gottland*. Praha: Dokořán.
- Tesař, Jan. 2000. *Mnichovský komplex*. Jeho příčiny a důsledky. Praha.
- Urry, John. 1990. *The tourist gaze: Laisure ad travel in contemporary societies*. London.

Internetové zdroje:

www.muzeumkomunismu.cz
www.propagandapub.cz
<http://www.tripadvisor.com/>
<http://www.routard.com/>
<http://www.czechtourism.cz>

Seznam příloh:

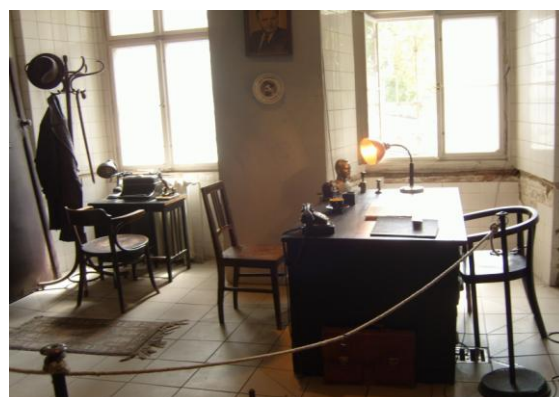
Příloha č. 1: Fotografická dokumentace Muzea komunismu.

Příloha č. 2: Obrazová příloha – plakáty z Muzea komunismu.

Příloha č. 3: Fotografická dokumentace interiéru hospody Propaganda.

Příloha č. 1:

Fotografická dokumentace Muzea komunismu

Příloha č. 2:

Obrazová příloha – plakáty z muzea komunismu

Zdroj: www.muzeumkomunismu.cz

Příloha č. 3:

Fotografická dokumentace interiéru hospody Propaganda:

